T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

(DİN EĞİTİMİ)

BASINDA DİN EĞİTİMİ TARTIŞMALARI (1945-1960)

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe UYANIK

ANKARA-2013

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

(DİN EĞİTİMİ)

BASINDA DİN EĞİTİMİ TARTIŞMALARI (1945-1960)

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe UYANIK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recai DOĞAN

ANKARA-2013

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

(DİN EĞİTİMİ)

BASINDA DİN EĞİTİMİ TARTIŞMALARI (1945-1960)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recai DOĞAN

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı
İmzası

……..
……..

……..
……..

……..
……..

Tez Sınav Tarihi:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (…./…/20..)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Ayşe UYANIK

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER……I

KISALTMALAR……IV

ÖNSÖZ……V

GİRİŞ

A.ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ……...1

B.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ……3

C.ARAŞTIRMANIN METODU VE SINIRLANDIRILMASI……5

BİRİNCİ BÖLÜM

1945 ÖNCESİ DİN EĞİTİMİ……...7

1. 1920-1924 ARASI DİN EĞİTİMİ……..……...9

2. TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU VE DİN EĞİTİMİ…..…..……....13

3. 1924-1945 ARASI DİN EĞİTİMİ

3.1 Darülfünun İlahiyat Fakültesi……...21

3.2 İmam ve Hatip Mektepleri……24

3.3 1924-1945 Yılları Arasında Örgün Eğitimde Din Eğitimi

a. İlk ve Ortaöğretimde Din Eğitimi……...…27

b. Öğretmen Okullarında Din Eğitimi……29

c.Yaygın Din Eğitimi……..30

İKİNCİ BÖLÜM

1945-1960 ARASI DİN EĞİTİMİ

1.1945-1950 CHP DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI

1.1.Cumhuriyet Halk Partisinin Kuruluşu……34

1.2.Cumhuriyet Halk Partisinin Fikri Temelleri…….38

1.3.Cumhuriyet Halk Partisinin Din Eğitimi Politikaları……46

1.4.Cumhuriyet Halk Partisinin Programları ve Din Eğitimi…….53

2.1946-1950-DEMOKRAT PARTİ DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI

2.1.Demokrat Partinin Kuruluşu……..……..57

1.1.Çok Partili Hayata Geçişin Sebepleri……...57

2.2.Demokrat Partinin Kuruluşu……..…63

2.3. Demokrat Partinin Din Eğitimi Politikaları……67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1945-1960 ARASI BASIN ORGANLARINDA DİN EĞİTİMİ TARTIŞMALARI

1.CHP'li Yıllarda Din Eğitimi İle İlgili Tartışmalar……...……72

1.1.VII. CHP Kurultayı ve Din Öğretimi Tartışmaları…….....81

1.2. CHP VII. Kurultayı Sonrası Din Eğitiminin Durumu……...87

2. Yeni İktidar ve Din Eğitimi…….....94

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME……...…116

BİBLİYOGRAFYA…….120

ÖZET……135

SUMMARY……..136

KISALTMALAR

C. **:**Cilt

S. **:**Sayı

s. **:**Sayfa

Haz. **:**Hazırlayan

Bkz. **:**Bakınız

Yay. **:**Yayınları

MEB **:**Milli Eğitim Bakanlığı

A.Ü. **:**Ankara Üniversitesi

A.Ü.İ.F.D. **:**Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

A.Ü.S.B.F. **:**Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

A.Ü.D.T.C.F.D.: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

G.Ü. **:**Gazi Üniversitesi

M.Ü.İ.F. **:** Marmara Üniversitesi

M.Ü.İ.F.D. **:**Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

S.D.Ü. **:**Süleyman Demirel Üniversitesi

T.T.K. **:**Türk Tarih Kurumu Yayınları

ÖNSÖZ

Bir toplumun tarihine yöne veren olayların anlamlı bir şekilde yorumlanabilmesi için o toplumun geçirdiği tarihi aşamaların bugünden bağımsız olarak kendi seyri içerisinde analiz edilmesi gerekmektedir. Yüzyıllarca geniş topraklara hükmeden Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi kadroları devraldığı mirası ayakta tutabilmek adına dönemin şartlarına uygun olarak kendilerince uygun gördükleri yöntemlere başvurmuşlar ve zaman zaman mirasını devraldıkları köklü medeniyetin kültürel dinamiklerini dikkate almayan uygulamalar içerisine girmişlerdir.

Devlet ana prensip olarak belirlediği Laiklik ilkesiyle ilgili zihinlerde bir şema oluşturmuş ve bu şemanın dışında kalan her alanı, kendinden soyutlama yoluna gitmiştir. Şüphesiz bu soyutlama faaliyetinden en çok etkilenen alan din alanı olmuştur. Tevhid-i Tedrisat'ın Milad olarak kabul edildiği süreçte, önce yüzyıllardır eğitimin merkezi kabul edilen medreselerin faaliyetlerine son verilmiş, ardından yeniden kurulması vaat edilen din eğitimi müesseseleri çeşitli bahanelerle kapatılmış ve okul programlarında verilen din dersleri yıl yıl programlardan kaldırılmıştır.

Sonraki dönemlerin ortaya çıkardığı siyasal gelişmeler doğrultusunda bu dersler tekrar gündeme gelmiş, yeniden programlara konulması için çalışmalara başlanmış, bir yandan da din adamı yetiştirecek kurumların yeniden açılmasıyla ilgili kanunlar birer birer yürürlüğe konulmaya başlanmıştır.

Biz de çalışmamızda bu yeniden gündeme gelen din dersleri mevzusunu yapılan tartışmalar üzerinden değerlendirmeye çalıştık

Üç bölümden oluşan çalışmamamızın ilk bölümünde, çalışmamızın kapsadığı dönem olan 1945 yılının öncesindeki din eğitiminin nasıl bir seyir izlediği ile ilgili bilgiler verip, ikinci bölümde ise çalışmamızın araştırma alanına giren dönemde faaliyet gösteren siyasi partilerin siyasal gelişimlerinden ve din politikalarından bahsettikten sonra üçüncü bölümde 1945-1960 yılları arasındaki din eğitimi ile ilgili yapılan tartışmaları belirli basın organları vasıtasıyla incelemeye çalıştık.

Çalışmamın hazırlanması esnasında yoğun çalışmalarına rağmen bana her türlü yardımı ve desteği veren Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Recai DOĞAN Beyefendi'ye ve beni yetiştirip bugünlere getiren, eğitim hayatım boyunca maddi manevi her türlü desteğini esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Ayşe UYANIK

Ankara 2013

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde devletin her alanında kendini göstermeye başlayan yenileşme hareketleriyle birlikte, eğitim ve öğretim alanında da bir yenileşmeye gidildiği görülmüştür. Özellikle Tanzimat'la başlayıp Meşrutiyetle devam eden süreçte eğitim ve öğretimin batı ekseninde ilerleyen bir modernleştirilmeye tâbi tutulduğu gözden kaçmamaktadır. 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle başlayan dönemin eğitim felsefesinin temelleri de Osmanlı Döneminde atılmıştır[1]. Türkiye'de yüzyıllardır varlığını sürdüren geleneksel eğitim sistemi köklü sosyo-ekonomik ve politik yapısal değişikliklerden sonra yerini modern laik bir eğitim sistemine bırakmış ve yeni kurulan eğitim sistemi yeni değişiklikleri desteklemiş ve pekiştirmek için çaba harcamıştır.[2]

Cumhuriyet Dönemiyle birlikte eğitim alanında dönüm noktası olarak addedilebilecek en önemli gelişme, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanununun kabulü olmuştur. Kanunun öngördüğü din alimlerini yetiştirmek üzere bir ilahiyat fakültesinin açılması ve imam-hatipleri yetiştirmek için ayrı okullar kurulmasıyla ilgili olan 4. Maddesi ileride din eğitimi konusunda ortaya çıkacak olan tartışma sürecinin başlangıç noktası olmuştur[3]. Kanun zamanla amacından uzaklaşmış, Din Eğitimi meselesiyle ilgili dönemin başbakanının savunmasına rağmen giderek

[1] Recai Doğan, *II. Meşrutiyet Döneminde Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1996
[2] Ahmet Eskicumalı, "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü, 1923-1946" *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi,* 2003, Cilt:. 19(2), s. 27.
[3] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2010, s. 330.

ilerleyen olumsuz gelişmeler, Milli Eğitimi etkisi altına almıştır. Milli Eğitim camiasında, modern eğitimin laik sistem içinde geliştirilmesi prensibi, dini devlet okullarının dışında tutmak olarak kabul görünce, din dersleri 1930-31 öğretim yılından itibaren genel öğretim kurumlarından, 1939 yılıyla birlikte de köy ilkokullarından kaldırılmış, Din Eğitimi genel eğitimin dışında bırakılmıştır[4]. Fakat durum bir müddet bu şekilde devam ettikten sonra, zamanla Din Eğitimi alanındaki boşluğun ve gerekliliğin farkına varılmış ve Din Eğitimininde eğitimin diğer tüm alanları gibi devletin eğitim politikasının bir parçası olması gerekliliği rejim tarafından kabul edilmiştir. Din dersleri önce isteğe bağlı olarak sonra mecburi halde ilkokullara ardından liselere konulmuş, imam-hatipler önce kurs daha sonra ilkokula dayalı 7 yıllık öğretim kurumları olarak açılmış, İlahiyat Fakültesi ise Üniversite'ye bağlı bir kurum olarak tekrar kurulmuştur.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken bir yandan da din eğitiminin meşruiyeti tartışmaları da devam etmiştir. Güncelliğini hala yitirmemiş olan bu tartışmalar rejimin yeni yeni şekillenmeye başladığı tek partili hayattan çok partili hayat geçişin yaşandığı yıllarla başlayan süreçle birlikte en hararetli dönemlerini yaşamıştır. Milli ve manevi değerlerin aktarımı noktasında en önemli basamak olarak görülen din eğitimi başka bir kesim tarafından da laiklik ilkesinin benimsendiği devlet sistemi içerisinde kabul edilemez bir durum olarak görülmüştür. Özellikle laik bir ülke teması altında şekillenen bu tartışma ortamı dönemin basın organları vasıtasıyla geniş bir sahaya yayılmıştır. Bilimsellikten ve toplumun ihtiyaçlarından uzak olan bu tartışmaların Türkiye'deki Din Eğitimi sahasının gelişimini de sekteye uğrattığı görülmüştür.

[4] Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara, 1980, s. 45.

Tek partili dönemden çok partili döneme geçiş süreci din eğitimi ve öğretiminin en çok tartışıldığı süreçtir. Aslında bu dönem din eğitiminin bir problem alanı olarak ortaya çıkışından itibaren yeniden tartışıldığı en önemli dönemlerden birini oluşturmaktadır.

Araştırmamızın problemini; bu tartışmaların basına yansıyan taraflarının ele alınıp günümüzde yer yer hala etkisini devam ettiren bu ihtilafların dönemin perspektifini en iyi şekilde yansıtacağına inandığımız yazılı medya organlarında nasıl şekillendiğinin tespit edilmesi oluşturacaktır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmamızın amacı; günümüz Din Eğitimi uygulamalarına ve bu uygulamalar üzerinde çeşitli nedenlerle süregelen tartışmaları anlayabilmek amacıyla, bu tartışmaların belki de en yoğun yaşandığı döneme giderek bu dönemin panoramasını ortaya koyup, yazılı basın üzerinden yapılan tartışmaları tespit edip değerlendirmek olacaktır.

Siyaset ve ideoloji her devirde din ile ilgili anlayış ve kavrayışı kendi doğrultusunda etkileme ve yönlendirme rolü üstlenmiştir. İnsan ürünü olan ve insanların menfaatlerine göre şekillenen siyaset ve ideoloji, din olgusunu kendine tehdit olarak görmüş ve onunla barışık olmayı kabullenememiştir. Tarih boyunca devam eden bu kabullenmeme, insanın bencilliği ve din arasındaki bir mücadele boyutuna dönüşmüştür. İşte bugün dünyanın her yerinde din ile ve dinin öğretimi ile ilgili sorunlara bakışta bu mücadele belirleyici olmaktadır[5].

[5] Suat Cebeci, "İnsan Hakları ve İnanç özgürlüğü Bağlamında Din Öğretiminin Statüsü ne olmalıdır?", *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi,* Dem Yay, İstanbul, 2011, s. 354.

Türkiye'de Din Eğitiminin Cumhuriyet tarihi boyunca yaşadığı serüveni gözden geçirdiğimiz zaman, oldukça sancılı süreçlerden geçtiğini görmekteyiz. Aynı perspektiften Din Eğitiminin günümüzdeki durumunu incelediğimizde ise, Din Eğitimi meselesinin hala bir yere oturtulamadığının farkına varmaktayız.

Yüzyıllarca hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu döneminde eğitim sisteminin temel dinamiklerini oluşturan Din Eğitimi, imparatorluğun son dönemlerine doğru değişim rüzgarından nasibini almış olsa da, sistemin vazgeçilmez bir unsuru olmaya devam etmiştir. Fakat Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni rejimin bir getirisi olan hızlı değişim sürecinde Din Eğitimi konusu da siyasetin iniş çıkışından en fazla etkilenen konulardan biri olmuştur. Bir dönem tamamen ortadan kaldırılmaya çalışılmış, bir dönem isteğe bağlılık esas alınmış ve en sonunda da yaşanan tüm bu tecrübelerin boşluğu dolduramadığının farkına varılmış ve mecburi hale getirilmiştir.

1981 yılında düzenlenen 1. Türkiye Din Eğitimi Semineri'ne göre yaşanan tecrübelerin sonucu şu cümlelerle özetlenebilir; " Dini bilgilerle sosyal ve teknik bilgilerin öğretimi uyumlu bir denge içinde yapılmazsa ülkemizde son yıllarda içine düştüğümüz durum hasıl olur, yani bir yandan tarikat, tutuculuk, gericilik, öte yandan dini inkar ve ona sırt çevirme durumları görülür ki ikisi de zararlıdır."[6] Peki yaşanılan tecrübeler Din Eğitimini günümüzdeki konumuna getirmiştir de, neden hala tartışmalar devam etmektedir sorusu zihinlerimizi kurcalamaktadır. Hala gerekliliği konusunda bir mutabakata varılamayan Din Eğitimi bu tartışmalardan zaman zaman olumsuz yönde etkilenmekte ve ortaya çıkacak olumlu gelişmelerin önü tıkanmaktadır.

[6] Neşet Çağatay, "Laiklik ve Din Eğitimi İlişkileri", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara , 1981, s. 46.

Araştırmamız Din Eğitimini bugünkü konumuna getiren tecrübelerin yaşandığı dönemi gözden geçirip, gelişmelerin en kolay yoldan takip edilebildiği yazılı basın aracılığıyla dönemin tartışmalarının karakteristiğini ortaya koymak olacağından, meselenin günümüze yansıyan bir takım problemlerine de ışık tutacak mahiyettedir. Araştırmamız için belirlediğimiz dönem aralığı, Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilanından sonra uzun bir müddet değişmeyen bir politikayla yönetilmesinin ardından, köklü değişikliklerin yaşandığı bir dönemi içerisine aldığı için ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur.

C.YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR

Araştırmamız tarih araştırması yöntemi kullanılarak yapılmıştır.. Konunun basınla ilgili olan bölümleri yazılı basın organları bizzat birinci elden taranarak hazırlanmıştır. Bu kaynaklara ulaşmak için Milli Kütüphane'nin süreli yayınlar arşivinden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesindeki konuyla ilgili yazılı eser ve makalelerden faydalanılmıştır.

Ayrıca, tezin problemini teşkil eden meselelerin yaşandığı dönemi tahlil edebilmek adına tezin giriş bölümündeki tartışmaların arka planını inceleyeceğimiz kısımlarda Türk Siyasi Tarihi, Din Siyaset İlişkisi ve Eğitim Tarihiyle ilgili kitap ve makalelerden de yararlanılmıştır

Araştırmamızın içine aldığı dönem aralıkları 1945-1960 dönem aralığı ve bu dönem aralığı içerisinde din eğitimi konusunda basın yoluyla yapılan tartışmalardır. Bu dönemi analiz edebilmek için araştırmanın ilk bölümlerinde bu dönem aralıkları içerisinde siyasi hayatı yönlendiren iki önemli partinin kurulmaları ve kurulmalarının arkasında yatan fikri temelleri incelenmiş, fakat bu inceleme yapılırken daha çok bu

temellerin oluşmasındaki nedenlerden “din” ile bağlantılı olan kısımları ele alınmıştır ki, sonra yapılacak din eğitimi tartışmaları daha iyi analiz edilebilsin ve konumuzun sınırlarıını aşmasın.

Basın kanalıyla yapılan din eğitimi tartışmalarını incelediğimiz bölümde de Ulus, Cumhuriyet, Akşam,Vatan ve Zafer Gazeteleri ile Sebilürreşad Dergisi , Selamet Dergisi ve Millet Mecmuası taranmış hepsinin bu dönem aralığındaki tüm sayılarına bakma imkanı bulunamamış, Ulus Gazetesi ve Sebilürreşad Dergisinin araştırmanın sınırlarını kapsayan dönem içerisindeki tüm sayıları taranmış, Ayrıca ilk bölümde ele aldığımız Tevhid-i Tedrisat kanunu ve bu kanunun ardından yapılan düzenlemeler esnasındaki tartışmaları incelerken o dönemde de yayın yapan Sebilürreşad’ın bazı sayılarına başvurulmuştur. Cumhuriyet, Akşam,Vatan ve Zafer Gazeteleri taranırken bu gazetelerin tartışmaların yapıldığı dönemdeki sayılarına yoğunlaşılmış, Selamet Dergisi ve Millet Mecmuası’nın da birkaç sayısından faydalanılmıştır.

.

BİRİNCİ BÖLÜM

1945 ÖNCESİ DİN EĞİTİMİ

1. Tanzimat'tan 1920'ye Osmanlı Eğitim Sistemine Genel Bakış

Türk Eğitim sisteminde Din Eğitiminin geçirdiği evrelerin ve konumu ile ilgili tartışmaların iyi bilinmesi ve tahlil edilebilmesi açısından Cumhuriyet Dönemine kadar olan dönemde eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemelere kısaca değinmek önemlidir.

Osmanlı dönemindeki eğitim sistemi Selçuklu İmparatorluğu döneminde şekillenmeye başlayan eğitim sisteminin devamı niteliğindedir. İslam medeniyeti temellerine bağlı olarak kendi içerisinde uyumlu bir bütünlük gösteren bu sistemde 19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar eğitim ve öğretim faaliyetleri devletin görev alanının dışında kalmıştır. Eğitim ve öğretim sadece bir hayır işi, dini bir vecibe olarak görülüp hayırseverlerin kurduğu vakıflar vasıtasıyla yürütülmüştür.[7] Devletin kuruluşundan beri bu şekilde varlığını sürdüren eğitim müesseseleri Tanzimat'ın ortaya çıkardığı süreçle birlikte yerini yavaş yavaş devlet kontrolündeki yeni eğitim kurumlarına bırakmıştır. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın maddeleri içerisinde eğitimle ilgili düzenlemeler yoktur. Fakat Devlet adamları, girişilen yeniliklerin kalıcı olabilmesi adına bilgili bir toplum, yeni bir aydın tipi ve kadro oluşturmanın farkında olmuşlardır.[8] Tanzimat öncesinde açılan mekteplerin daha çok askeri ve teknik alanlarla sınırlı kaldığı görülürken, genel eğitim amacını taşıyan, orta dereceli

[7] Asım Arı, "Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim" *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt :22, Sayı: 2, Yıl: 2002, Ankara, s. 182.
[8] Akyüz, s. 59.

rüştiye ve idadiler ile yüksek dereceli mekteplerin açılması Tanzimat'ın ilanından sonra hız kazanmıştır.[9] Maârif Nazırı Safvet Paşa'nın başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan 1 Eylül 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi eğitimi baştan aşağı bir sisteme kavuşturmuştur.[10] 1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ile örgün eğitim ilk, orta ve yüksek olmak üzere derecelendirilmiştir.[11] Bu Nizamname'nin getirdiği yenilikler ve yapmaya çalıştığı ıslahatlar arasında medreselere yönelik herhangi bir ıslahat çalışmasına yer verilmemiştir. Bu durumu eğitimi medreselerin dolaylı olarak da dinin etkisinden kurtarmak olarak yorumlayanlar da olmuştur.[12]

Meşrutiyet Dönemindeki batılılaşma hareketleri ilk defa etkili bir şekilde Osmanlı eğitim sisteminin geleneksel yapısını oluşturan medreselerin ıslahıyla ilgili reform faaliyetlerine ön ayak olmuştur.[13] Medreselerin ıslahıyla alakalı ilk ciddi gelişmeler II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan 26 Şubat 1909 tarihli Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi ile olmuştur.[14] Sonrasında da bu düzenleme faaliyetleri Şeyhülislam Hayri Efendi zamanında 1914 tarihli Islah-ı Medâris Nizamnâmesi ile devam etmiş, İstanbul Medreseleri Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliye ismiyle birleştirilmiş. Nizamnâmeye medresenin yapısı, idaresi, öğretim metodları ile müderrislik ve

[9] Zeki Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876*), MEB Yay., İstanbul, 2004, s. 30.
[10] Nizamnâme'nin detayları için bkz. Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yay., Ankara, 1964, s. 92-119; Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2002, s. 165-172.
[11] Hamza Altın, "1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt:13, Sayı:1, Yıl:2008, Elazığ, s. 274.
[12] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Cilt.I, Feza Yay., İstanbul, 1999, s. 316.
[13] Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yay., Ankara, 1997, s. 134.
[14] Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Ergün, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları", *A.Ü., Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1982, Cilt.XXX, s. 81-84.

talebeler hakkında maddeler konmuştur. [15] II. Meşrutiyet Döneminde medreselerle ilgili diğer bir düzenleme de Ekim 1917 tarihli "Darü'l-Hilafeti'l-Aliye Medresesiyle Taşra Medârisi Hakkında Nizamnâme" ile yapılmıştır. Bu Nizamnâme ile bir önceki düzenlemeler biraz daha geliştirilip düzenlenmiştir.[16] Son olarak da Mayıs 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından halkın imam ve müezzin ihtiyacının karşılanması gerekçesi ile Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi çıkarılmıştır.[17]

2. 1920-1924 ARASI DİN EĞİTİMİ

İstanbul'un işgaliyle Meclis-i Mebusan'ın faaliyetlerine oy birliğiyle son verilmiş ve Birinci Meclis'in açılış süreci başlatılmıştır. "Cuma gününün kutsallığından yararlanmak" amacıyla Cuma gününe denk gelen 23 Nisan 1920 günü Cuma namazının ardından Birinci Meclis'in açılışı gerçekleştirilmiştir.[18] Yeni meclisin açılışıyla birlikte işlerin yürütülebilmesi için komisyonlar kurulmaya başlanmış, uzun tartışmaların ardından Hamdullah Suphi Bey'in başkanlığındaki "Maarif Encümeni" kurulmuş ve ilk Maarif vekilliğine de Rıza Nur Bey seçilmiştir.[19] Rıza Nur tarafından okunan ilk İcra Vekilleri programında eğitimin dini boyutuna dair şu görüşlere yer verilmiştir: "Maârif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla dinî ve millî bir hale koymak…"[20] Meclis açıldığı ilk günlerden itibaren din eğitimi ve din görevlisi ihtiyacı konuları dikkate alınmıştır. Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi 13 Mayıs

[15] İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara, 1984, s. 267.
[16] Recai Doğan, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXVIII, Ankara, 1998, s. 419-420.
[17] Akyüz, s. 286.
[18] Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar Yay., İstanbul, 2011, s. 12-18.
[19] Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, A.Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara, 1982, s. 13; Akyüz, s. 320.
[20] Halis Ayhan, *Türkiye'de Din* Eğitim, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1999, s. 7.

1920 tarihli takririnde mevcut Ulemanın sayısının git gide azaldığını, belirterek ulemaya halef yetiştirilmezse yakın bir vakitte halka imamet edecek kimsenin kalmayacağına dair görüşlerini belirtmiştir.[21]

Mustafa Taki Efendinin takririnin ardından yaklaşık bir yıl sonra Mustafa Kemal'in de imzasının bulunduğu 8 Mayıs 1921 tarihli 25 maddelik Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi yayınlanmıştır.[22] Bu nizamnâmeye göre Anadolu'daki medreseler 12 yıllık olarak teşkilatlandırılmış ve ders programlarına bazı sosyal ve Müspet ilim dersleri de eklenmiştir.[23]

Meclisin açılmasıyla birlikte Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreç içerisinde eğitim adına yapılmış faaliyetlerden birisi de savaşın en yoğun olduğu bir zamanda Ankara'da toplanan 15 Temmuz 1921 tarihli Maarif Kongresi olmuştur.[24] Kongrenin açılış konuşmasında Mustafa Kemal yeni Cumhuriyet'in eğitim felsefesiyle ilgili ufkuna değinmiştir:

"Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin, tarih-i tedenniyatımızda en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Milli bir terbiye programından bahsederken eski devrin bütün hurafelerinden sıyrılmış, Şark'tan ve Garb'tan gelen ecnebi tesirlerden uzak ve seciye-i milliyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Dehayı milliyemizin inkişâfı ancak böyle bir kültür ile kabildir…

[21] Ayhan, s. 9-10.
[22] Ayhan, s. 10-12.
[23] Kafadar, s. 134.
[24] Akyüz, s. 317-320; Kongrenin 15 Temmuz günü değil de 16 Temmuz günü açıldığına dair tartışmalar vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Akyüz, "Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim,* M.E.B. Yay., İstanbul, 1983, s. 89-105.

Yaratacağımız kültür, herais-i zemini ile, o zemin ise milletin seciyesi ile mütenasip olmalıdır. Çocuklarımızı ve gençlerimizi yetiştirirken, birliğimize taarruz eden her kuvvete karşı müdafaa kabiliyetiyle mücehhez bir nesil yetiştirmeye muhtaç olduğumuzu unutmayalım. Yeni neslin ruhuna bu kabiliyeti zerk etmek lazımdır. Müstakil ve mevcut kalmak isteyen milletlerin felsefesi, en bariz şekilde bu evsafı kemali şiddetle talep etmektedir. Milli gaye hakkındaki umumi nokta-i nazarımı söylerken, yeni neslin techiz edileceği evsaf arasında kuvvetli bir aşk-ı fazilet ve kuvvetli bir fikr-i intizam ve inzibattan da bahs etmek lazımdır."[25] Mustafa Kemal bu konuşmasıyla eğitim felsefesine ağırlıklı olarak milli bir karakter yüklerken, çeşitli konuşmalarında milli terbiyenin ağırlıklı olmakla beraber dini terbiyenin de eğitimin içerisinde bulunacağına değinmiştir.[26]

Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart 1922'deki açılış konuşmasında;

"Eğitim siyasetimizin temeli evvela mevcut cehli ortadan kaldırmaktır. Bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar tarihi, coğrafi ve ahlaki bilgileri vermek ve aritmetik öğretmek maarif programının ilk hedefidir. Bu hedefe varmak maarif tarihimizde mukaddes bir merhale teşkil edecektir."[27] diyerek eğitimin dini boyutunu da mevcut hedeflerin arasında göstermiştir.

[25] "Maarif Kongresi", *Hakimiyet-i Milliye,* 17 Temmuz 1921, s. 1.
[26] Recai Doğan, "Din Eğitimi", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi*, Cilt:1, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2009, s. 472.
[27] Raşit Özalp-Aydoğan Ataünal, "Milli Eğitimde Kongreler ve Şuralar", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim,* M.E.B. Yay., İstanbul, 1983, s. 105-140.

Eğitimle ilgili yapılabilecek köklü değişikliklere gitmeden önce eğitim konusunda söz sahibi olmuş kişilerin görüşlerini almak üzere, 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihleri arasında bir heyet-i İlmiye toplanmıştır.[28] Bu toplantı Cumhuriyete hazırlık sürecinde eğitim alanında yapılmış en önemli çalışma ve Maarif şuralarının bir çeşit başlangıcı olmuştur.[29]

Çeşitli konuların gündeme alındığı toplantıda tartışılan konulardan birisi de eğitimin millî mi yoksa dinî mi olması gerektiği meselesidir. Yüzyıllar boyu "ümmet terbiyesi" ile yetiştirilen çocuklarımızın milli terbiye verilerek, türk geleneklerine göre yetiştirilmesi Heyet-i İlmiye gündeminde yer almıştır.[30] Bu konuda Ziya Gökalp'in 1916 yılında toplanan İttahat ve Terakki kongresinde eğitim ve öğretimin millileştirilmesi için hazırlamış olduğu layiha önemlidir. Bu layihada din öğretiminin millileştirilmesi üzerinde de durmuştur.[31] Öğretim birliğini milli karakterli bir eğitim şekliyle savunan Gökalp maârif işlerinin Maârif Nezâretine bağlanmasını savunmuştur. Tevhid-i Tedrisata yol gösteren[32] Ziya Gökalp sosyal ve kültürel alanlarda hedeflediği "millileşme" gayesini maarifin ıslahı konusundaki görüşlerine de temel almıştır.[33] Gökalp'in eğitim felsefesi talim ve terbiye kavramlarına dayanmaktadır. Ona göre terbiye toplum üyelerinin sosyalleşme sürecidir. Bu sosyalleşme süreci sayesinde birey toplumunun dilini, edebiyatını, ahlakını, mantığını öğrenir. Bu yüzden terbiyenin amacı "milli bireyler" yetiştirmektir. Talim ise, bireyin doğal bilimlere aşina

[28] Ayhan, s. 13.
[29] Ergün, s. 26.
[30] Özalp, Ataünal, s. 111.
[31] Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yay., Ankara, 2007, s. 60-63.
[32] Ayhan, s. 14.
[33] Kafadar, s. 231.

olmasıdır.[34] Gökalp'e göre Tanzimatçılar çağdaşlaşma ihtiyacını görmüşlerdir fakat, doğu ve batı arasındaki sentezi kuramamışlardır. Daha önceki eğitim ıslahatlarının başarısızlığının nedeni talim ve terbiye kavramlarını birbirine karıştırıp iki çeşit okul (geleneksel din eğitimi veren medreseler ve Avrupa tarzı eğitim veren mektepler) ortaya koymaları olmuştur. Ona göre bu ikiliğin istisnası Avrupa tarzı eğitim veren askeri okullardır.[35] Batı tarzı okulları eğitim adına yapılacak reformlara örnek gösteren Gökalp, eğitimin sadece talim kısmıyla ilgilenen bu tip okulların milli bireyler yetiştirmek adına da etkili olacağı kanaatindedir.[36] Eğitimin dinî veya millî olması gerekliliği konusu hakkındaki tartışmalar Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmiş ve millî olması gerektiği kanaatine varılıp bu konuda kararlar alınarak uygulanmıştır.[37] Eğitimin millî veya dinî karakterde olması hedeflenen ülkelerin kendilerine göre politikaları bulunduğu gibi, bazı ülkelerde de hem dinî hem de millî bir zemine oturtularak belirlenen eğitim politikaları uygulanabilmiştir. Türkiye açısından da orta yolu bulmak adına dinî ve millî hisleri kaynaştırarak şekillendirilebilecek bir eğitim politikası ütopya olmaktan öteye geçememiştir.[38]

3. TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU VE DİN EĞİTİMİ

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, Tanzimat döneminden beri süregelen eğitimin dinî veya millî olması tartışmaları, öğretimin birleştirilmesi ile bir çözüme

[34] Hadi Adanalı, "Ziya Gökalp'in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Öğretim Hakkındaki Görüşleri", *A.Ü.İ.F.D.*, Cilt: XLV, Ankara, 2004, s. 57-70.
[35] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1999, s. 65.
[36] Adanalı, s. 61.
[37] Ayhan, s. 19.
[38] Yurdagül Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul, 2001, s. 227.

kavuşturulmak istenmiştir.[39] Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı ilk günden itibaren Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun hukuki anlamdaki hazırlığına da başlanmıştır. Mustafa Kemal 1921'deki Maarif Kongresi'nde eğitim ve öğretim alanında yapılacak reformlara dikkat çekmiş ve eğitim ve öğretimin hurafelerden ve yabancı fikirlerden arındırılarak hazırlanmasını istemiştir.[40] 1923 yılının Şubat ayında İzmir'de halkla yaptığı sohbetler esnasında da:[41] "Medreseler ne olacak, Evkaf ne olacak dediğimiz zaman hemen bir karşı koymayla karşılaşırsınız. Bu karşı koyanlardan, hemen ne hak ve yetki ile yaptıklarını sormak gerekir. Milletimizin ve memleketimizin "darülirfanlar"ı bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın erkek aynı şekilde oralardan çıkmalıdır." diyerek medreseler ve Evkaf hakkında yapılacak yeniliklere karşı çıkanların bunu ne hakla yaptıklarını sormuştur.

Mustafa Kemal 1 Mart 1923'de Meclisin açılış konuşmasında ise konu ile ilgili şunları söylemiştir:

"Efendiler, evlâd-ı memleketin müştereken ve mütesaviyen iktisaba mecbur oldukları ulûm ve fûnun vardır. Âli meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecat-ı tahsiliyeye kadar terbiye ve tedrisatta vahdet, heyet-i içtimaiyemizin terakki ve tâalisi nokta-i nazarından pek mühimdir. Bu sebeple, Şer'iye Vekâleti ile Maarif Vekâleti'nin bu hususta tevhid-i fikir ve mesai eylemesi temenniye şayandır."[42]

[39] Beyza Bilgin, s .63.
[40] Ergün, s .47.
[41] İhsan Sungu, "Tevhid-i Tedrisat", *Belleten*, Cilt:2, Sayı:5-6, 1938, s. 423.
[42] "TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Dördüncü Milli Yıl Nutkundan", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Mart 1923, Ergün, s .47'den naklen; Recai Doğan, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat

1 Mart 1924'teki Meclis açılış konuşmasında Mustafa Kemal, bir yıl önceki açılış konuşmasında değindiği Tevhid-i Tedrisattan daha net ifadelerle bahsetmiştir: "Milletin ârâ-yı umumiyesinde tespit olunan, terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bila ifâte-i ân tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz. Bu yolda taahhürün zararları ve bu yolda tehâlükün ciddi ve derin semereleri seri kararımıza vesile-i tecelli olmalıdır. Türkiye'nin terbiye ve maarif siyasetini her derecesinde tam bir vuzuh ve hiçbir tereddüde mahal vermeyen sarahat ile ifade etmek ve tatbik etmek lazımdır. Bu siyaset her manasıyla, milli bir mahiyette irade olunabilir."

Bu konuşmanın ertesi günü 2 Mart 1924 tarihinde halk fırkasının toplantısında Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin lağvı ve Diyanet Reisliğinin teşkili hakkındaki kanun müzakereleri kabul edilmiş ve Tevhid-i Tedrisat Kanununun müzakeresine geçilmiştir.[43]

3 Mart 1924 tarihinde bir gün önceki görüşmelerde meclis gündemine getirilen Saruhan Vekili Vasıf(Çınar) Bey ve 57 arkadaşının imzalayarak sunmuş olduğu Tevhid-i Tedrisat'ın gerekçelerinin açıklandığı yasa tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilmiştir. Bu yasa tasarısı şöyledir;

Yüksek Başkanlığa

"Bir Devletin genel eğitim ve kültür politikasında, milletin duygu ve düşünce bakımından birliğini sağlamak için öğretim birliği en doğru, en bilimsel, en çağdaş ve her yerde yaraları ve güzellikleri görülmüş bir ilkedir. 1255 (1839)

Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Çalışmalar", *Cumhuriyet'in 75.Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 227-288.

[43] Sungu, s. 425.

Gülhane Fermanı'ndan sonra açılan Tanzimat Dönemi'nde, yıkılmış Osmanlı Saltanatı öğretim birliğine başlamak istemişse de bunu başaramamış ve aksine bu konuda bir ikilik bile meydana gelmiştir. Bu ikilik eğitim ve öğretim birliği açısından bir çok zararlı sonuçlar doğurdu. Bir millet bireyleri ancak bir eğitim görebilir, iki türlü eğitim bir ülkede iki türlü insan yetiştirir. Bu ise duygu ve düşünce birliği ile dayanışma amaçlarını tamamen yok eder.

Kanun teklifimizin kabulü durumunda Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün bilim (irfan) kurumlarının bağlı olacakları tek makam Milli Eğitim Bakanlığı olacaktır. Böylece bütün okullarda bundan böyle Cumhuriyet'in irfan politikasından sorumlu ve öğretimimizi duygu ve düşünce birliği çerçevesinde ilerletmekle görevli olan Milli Eğitim Bakanlığı, olumlu ve birleşik bir eğitim politikasın uygulayacaktır. Teklifimizin bugün hemen ve ivedilikle görüşülerek kanunlaşmasını yüksek heyetten rica ederiz."[44]

Meclis tarafından kabul edilen yasanın ana maddeleri şunlardır:

"Madde 1: Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı İlmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde 2: Şer'iye ve Evkâf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maârif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3: Şer'iye ve Evkâf Vekâleti bütçesinde mekâtib ve medârise tahsis olunan mebaliğ, Maârif bütçesine nakledilecektir.

[44] Reşat Genç, *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar (3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, s. 20

Madde 4: Maârif Vekâleti, yüksek diniyât mütehassısları yetiştirmek üzere Dârülfünûnda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemât-ı diniyyenin ifâsı vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşâd edecektir.

Madde 5: Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisat-ı Umûmiye ile müştegil olup şimdiye kadar Müdâfaa-ı Milliye'ye merbut olan askeri rüşdi ve idadilerle, Sıhhıye Vekâletine Merbut olan Darüleytamlar bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile beraber Maârif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkur Rüşdi ve İdadilerde bulunan heyet-i talimiyelerin cihet-i irtibatları âtiyen ait olacağı Vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir"[45]

Yasanın kabulünün ardından kanunun uygulamaya konulmasıyla ilgili konularla ilgilenmesi için Vasıf Bey görevlendirilmiştir. "…Türkiye de bundan sonra bir tek terbiye, bir tek mektep, bir tek tedris olacaktır." diyen Vasıf Bey'in kapatılma emrini verdiği medreselerin arasında 29 Darü'l-hilafe Medresesi bulunmaktaydı. Bu medreselerde 16.425 öğrenci bulunmaktaydı. Bu öğrencilerden yaşları uygun olanların ilkokullara ve liselerin ilkokul kısımlarına alınması, hazırlık kısımları kapatılan Darü'l-hilafe medreseleri yerine de İmam Hatip Okullarının kurulmasına karar verilip 29 tane İmam Hatip okulu kurulmuştur. Darü'l-hilafeler dışında vilayet, köy ve kazalarda 479 tane de Medâris-i İlmiye bulunmaktaydı. Vasıf Bey'e göre eski ve sağlıksız binalarda

[45] Sungu, s. 429-430; Ergün, s. 49-50; Genç, s. 23-24; Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s. 330.

ilkokul düzeyinde eğitim veren bu medreseler memleket çocuklarının geleceği için kapatılmalıydı.[46]

Uygulamaya konulan Tevhid-i Tedrisat Kanununun gerekçesinde ve metninde herhangi bir öğretim kurumunu kapatmak söz konusu değildir. Tüm öğretim kurumlarının İdari yönden Maârif Vekâleti'nin kontrolüne verilmesi, programlarının bakanlık tarafından hazırlanması, böylelikle nesillerin okullarda aynı temele dayanarak eğitim görmeleri amaçlanmıştır. Fakat kanunun uygulanması noktasında din eğitimi açısından sıkıntılar ortaya çıkmıştır.[47] Kanunun uygulanmasıyla ilgili basında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır.[48]

Antalya Milletvekili Hoca Rasih Efendi, Sebillürreşad Dergisine verdiği röportajda Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulanışı, medreselerin kapatılması ve İlahiyat Fakültesi ile ilgili fikirlerini şöyle açıklamıştır:

"Tevhid-i Tedrisat ilga-ı Tedrisat demek değildir. Kanunun sarahati de buna müeyyeddir. Büyük Millet Meclisince yapılan şey, terbiyenin tevhidi için idarede vahdeti temindir. Bu idare tedrisat birliği temin olunurken hiçbir vakit düşünülemez. Çünkü bu hususta milletimizin ihtiyacını temin edecek müesseselerin idamesi zarureti vardır. Kanunun milletimizin ihtiyacını temin edecek bir surette tatbik edilmemesi bir çok yerlerden şikayeti mucip olmaktadır. Esasen Tali kısımları ve muntazam program nizamnamesiyle liseler derecesinde fününu da havi bulunan (Darü'l-Hilafe) Medâris şubeleri namı altındaki

[46] Maârif Vekili Vasıf Bey'in medreselerin kapatılması ile ilgili demeçleri için bkz. "Maarif Vekilimiz Vasıf Beyefendinin Beyânâtı-Mekteplerimizin Terbiye ve Tedris Usullerimizin Tevhidi Hakkında Mühim Mukarrerat İttihaz Edildi", *Hakimiyet-i Milliye*, No. 1070, 13 Mart 1340-1924-6 Şaban 1342, s. 1; Münir Muid, "Maârif Vekili Vasıf Bey'in Muhabirimize Beyânâtı", *Tanin*, 13 Mart 1924, s. 3; "Medreselerin Seddi Emri Geldi", *Vakit*, 13 Mart 1924, s. 2, Recai Doğan, s. 235'den naklen

[47] Ayhan, s. 28.

[48] Tevhid-i Tedrisat'ın uygulanması ile ilgili tartışmalar için bkz. Doğan, s. 237-247.

müessesatı lağvetmek İlahiyat Fakültesini talebesiz bırakmak demektir. Aynı hata askeri idadilerin liselerine tahvilinde de vaki olmuştur. Bir fark varsa o da bu liselerin evvelce mevcut müdür ve muallimlerinin idaresinde bugün aynen muhafaza-ı mevcudiyet etmeleridir. Darü'l-Hilafeler ise tamamen ortadan kalkmıştır. Arada bu fark mevcut olmakla beraber Mekteb-i Harbiye'nin dahi bugün mevcut liselerdeki talebeyi aldıktan sonra liselerden ihtiyaca kâfi ve muvafık talebe alabileceğine yahut bulabileceğine kani değilim. Onun için İlahiyat Fakültesiyle mekteb-i harbiye sınıflarının üç sene sonra boş kalmaması için ilahiyat idadilerinin ve askeri idadilerin vaziyet-i sabıkalarıyla muhafazaları zarureti vardır. Mevcut programıyla ilahiyat fakültesi farz-ı muhal olarak talebe bulsa bile ihtiyaca kafi din alimleri yetiştiremeyecek vaziyettedir. Bugünkü talebesi, Süleymaniye, Sahn Medreselerinden, Medresetü'l İrşad'dan, Darü'l-hilafelerin kısm-ı sanisini ikmal etmiş efendilerden mürekkep olduğu için belki bu efendiler İlahiyat Fakültesinden matlup olan faideyi temin edecek sıhat ve salahiyetle neşet edebilirler. Fakat İlahiyat İdadileri açılmazsa ve fakültenin programı bu şubenin muhtevi bulunduğu ilimlerin yalnız tarihini değil, bu mesleğe lazım olan ilimleri havi olarak tanzim edilmeze bu fakülte milletin bu hususstaki ihtiyacını temin edecek vaziyette olmayacaktır. Şu izahatım, bugünkü İlahiyat Fakültesinin vaziyetini tavzih etmektedir. Mevcut vaziyetin Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla gayr-i kabil-i telif olduğuna da kaniim. Böylece ihtiyaca gayr-i kafî iki sene sonra talebesiz kalacak bir müesseseyi meclis-i âlinin de hüsn-i telakki edeceğine kani değilim."[49]

[49] "Tevhid-i Tedrisat-Kanunun Tarz-ı Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi Hazretleriyle Mülakat", *Sebilürreşad*, Sayı: 604, 12 Haziran 1340, Cilt: 24, s. 89-90.

İsmet İnönü de 1925 Muallimler Birliğinde Türk Hocalara Tevhid-i Tedrisat'ın gerekçelerini anlattığı konuşmasında şöyle demiştir;

"Tevhid-i Tedrisat'ın bazılarınca sûi tefsir ve sûi telakki edildiğini gördük. Bu işin müteşebbislerle muakkiplerinin elbette yeknazarda dinsizlik ittihamına maruz kalacakları tabii idi. Tevhid-i Tedrisat'ı düşündüğümüz zaman, bunun avamfiribane iğfalata vesile yapılacağını tahmin etmiyor değildik. Bizim için bunların hepsi malum idi. Kapanan bazı müesseselerin hiç olmazsa harfleri ve karakterleri tanıtmak gibi bir faydası vardı şeklinde nazariyeler ileri sürüleceğini, Tevhid-i Tedrisat ile bir takım müessesatı kapatmak yerine onları ıslah etme daha faydalıdır gibi fikirlerin ortaya atılacağını, bu gibi itirazların ne gibi netayici olacağını hep biliyorduk.

Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi kararını verdi tedricen varılacak gayeleri tecil etmek inkılap yapmaktır. Büyük Millet Meclisi'nin zaruri bir neticeyi bir kanunile tacil ve tespit etmesi bir inkılap addolunabilir. Bunu yapmak için ariz ve amik düşündük. Gördük ki bütün dünyanın yolu bu yoldur. İtilâya ve medeniyete eren milletler hep bu yoldan giderek bugünkü seviyelerini buldular. Mugaletata, tazvirata boyun eğmek itiraf-ı acz olurdu. İnkilaplar kadir ve kahirdir."

Biz Tevhid-i Tedrisat ile yapılan daha yapılacak olan işlerin memleketin bütün hayatında, fikri, sınai, fenni hayatlarda olduğu kadar içtimai hayatta da başlıca esas olduğuna kaniiz."[50]

[50] Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 23-24. İsmet İnönü'nün eğitimle ilgili görüşleri için bkz. İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 143-144 .

Tevhid-i Tedrisat Kanununu Türkiye'nin modernleşmesi açısından değerlendirenler Kanunu iki açıdan önemli görmüşlerdir, ilk olarak farklı eğitim ve öğretim kurumları denetim altına alınarak, sosyal mobiliteyi engelleyen dikey eğitim kurumlarının birleştirilmesiyle eğitimin demokratikleştiği iddia edilmiş, ikinci olarak da laiklik eğitim alanında eyleme dönüştürülmüştür. Bu eyleme dönüştürülme durumu moderniteyi savunan kesim tarafından olmazsa olmaz olarak kabul görürken, muhafazakar kesimler tarafından da, bu yolla dinin devletin merkezi yönetiminin kontrolüne verilerek dini özgürlüklerin kısıtlandığı ve dolayısıyla bu yasanın dinin toplum üzerindeki geçerliliğini engellemeyi amaçladığından dem vurulmuştur.[51]

Amacı farklı müesseseler tarafından parça parça yürütülen din eğitimini tek bir elde toplayarak, memleketi din eğitimi alanında olması gereken yere taşımak olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, başlangıçtaki ölçüsünü koruyamayarak tamamen farklı bir mecrada ilerlemiştir. Çeşitli siyasi olaylar ve dinî karakterde görünen isyanlar bahane edilerek dine karşı bir tutumun ortaya koyulmuş ve devletin dinden tamamen sıyrılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Din geri plana itilerek din adamı yetiştiren kurumlarda ileride ele alacağımız üzere yavaş yavaş kapatılmıştır. Halk din ihtiyacını karşılama noktasında başıboş bırakılmış, böylelikle yanlış yöntemlerle yapılan, hurafelerle bezenmiş din eğitimi denemelerinin önü açılmştır. Böylelikle devlet dini anlamda önüne geçilemez bir boşluk dönemine girmiştir.

4. 1924-1945 ARASI DİN EĞİTİMİ

[51] Mehmet Ali Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 132.

4.1 Darülfünun İlahiyat Fakültesi

Kurulma fikri Osmanlının son dönemlerinde ortaya çıkan Darülfünun çeşitli açma girişimlerinin ardından 1 Eylül 1900 tarihinde II. Abdülhamit'in firar yoluyla Avrupa'ya giden gençlerin kaçışının önlenmesi amacıyla Darülfünunu yeniden açmayı istemesiyle son kez olarak resmen açılmıştır.[52] Açılan Darülfünunun resmi adı, Darülfünun-ı Şahane olmuştur. Ulum-ı Aliye-i Diniye, Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye ile edebiyat şubelerinden oluşmakta idi.[53]

Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'n 4. Maddesinin amir hükmüne dayanılarak yüksek din mütehassısı yetiştirmek üzere İstanbul Darülfünunu içerisinde açılmıştır.[54]

Aslında yeni kurulan İlahiyat Fakültesinin temeli 1900 yılında kurulan Darülfünun-ı Şahane'de yer alan Ulum-i Aliye-i Diniye'ye dayanmakta idi. 1908'e gelindiğinde Darülfünun-ı Şahane'nin isminin İstanbul Darülfünun'u olarak değiştirilmesiyle birlikte Ulum-i Aliye-i Diniye şubesinin adı da Ulum-ı Şer'iye Şubesi olarak değiştirilmiştir. 1914'teki medrese ıslahında Medresetü'l-Mütehassisin açılmış ve Ulum-i Şer'iye şubesine gerek kalmadığı fikriyle Ulum-i Şer'iye ilga edilmiştir. Bu medrese'de 1918 yılından itibaren Süleymaniye Medresesi olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılana kadar eğitimine devam etmiştir.[55]

---

[52] Mehmedoğlu, s. 212.
[53] Ali Arslan, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisinin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 13, Haziran, 2007
[54] Ergün, s. 54; Doğan, s. 259; Ayhan, s. 38; Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi,* Akçağ Yay. Ankara, 2005, s. 171; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çaqğdaşlaşma,* YKY Yay. İstanbul, 2002, s. 533.
[55] Ayhan, s. 39.

Yeni kurulan İlahiyat Fakültesini kendinden öncekilerden ayıran en önemli fark, yeni anlayıştaki kimseler tarafından hazırlanmış dinamik bir din anlayışını temel alan programıdır. Ders programlarına farklı dersler eklenmiş fakat önceki programlarda var olan pedagojik formasyon dersleri bu yeni programda yer almamıştır.[56]

İlahiyat Fakültesinde uygulanan bu yeni ders programı dönemin yayın organları tarafından da şiddetli eleştirilere maruz kalmış, Sebilürreşad Dergisi'ndeki bir yazıda programda İslami ilimler adına sadece Tefsir ve Hadis derslerinin bulunuşunu alaylı bir dille eleştirerek fakültenin uyguladığı ders programıyla fen fakültesi olup olmamak arasında bir yerde kaldığı dile getirilmiştir.[57] Var olan Tefsir ve Hadis derslerinin Fıkıh, Fıkıh Usulü ve Kelam dersleri olmadan bir anlam taşımayacağını, bu derslerin anlaşılması için gerekli olan Sarf, Nahiv, Beyan gibi derslerin de olması gerektiği üzerinde durulmuştur.[58]

Program bu şekilde eleştirilere tabii tutulurken İlahiyat Fakültesi tarafından çıkarılan ve diğer fakültelerin dergileri arasında önemli bir yere sahip olan İlahiyat Fakültesi dergisinde İslam Tarihi, İslam Sanatları Tarihi, Dinler Tarihi ve Kelam konularında ilmi değeri yüksek olan makaleler yayınlanmış, fakültenin öğretim üyelerinden Mehmet Ali Ayni, Fakültenin Amerika ve Avrupa'daki

[56] Doğan, s. 261.
[57] Yahya Afif, "Vebali Müderris Beylerin Boynuna", *Sebilürreşad*, Cilt:24, Sayı: 602, 29 Mayıs 1340
[58] Yahya Afif, "İlahiyat Fakültesi: İlahiyat Fakültesinin Vaziyet-i İlmiyesi", *Sebilürreşad*, Cilt:24, Sayı:600, 15 Mayıs 1340, s. 17-18; Yahya Afif, "İlahiyat Fakültesi: İlahiyat Fakültesinin Diğer Nevakıs-ı İlmiyesi", *Sebilürreşad*, Cilt: 24, Sayı: 601, 22 Mayıs 1340, s. 40-43.

teoloji fakülteleri kadar olmasa da yapılan çalışmaların ilim dünyasında dikkat çektiğini belirtmiştir.[59]

İlahiyat Fakültesinin programının din hizmeti verebilecek kimseleri yetiştirme noktasında eksik kaldığı eleştirilirken, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilgili maddesinde değişen şartlara cevap verebilecek din uzmanlarının yetiştirilmesinin amaçlandığı ile ilgili hedefin gerçekleştirilemediği vurgulanmıştır. Eleştirileri yapanların olmasını istedikleri eğitim sistemi klasik medrese geleneğinde uygulanan yöntemlere dayalı bir sistemi işaret etmektedir. Dolayısıyla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin geliştirdiği politika açısından ne derece uygulanabilir olduğu tartışmalı görülmüştür.[60]

1929 yılına gelindiğinde Darülfünun'da ıslahat yapılması için Darülfünun Divanı tarafından bir ıslahat projesi hazırlanmış fakat yetersiz görüldüğü için Maârif Vekâleti tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine ıslahat çalışmaları için yabancı uzmanların görüşlerine başvurmaya karar verilerek İsviçreli bir eğitimci olan Albert Malche davet edilmiştir. Malche hazırlamış olduğu 66 sayfalık raporunda İlahiyat Fakültesindeki bazı derslerin Edebiyat Fakültesine bağlanarak, İlahiyat Fakültesinin kapatılmasını teklif etmiştir.[61] Öğrenci sayısı da 1924'ten 1933'e kadar gittikçe azalan İlahiyat Fakültesi, yerini Edebiyat Fakültesine bağlı İslam ilimleri enstitüsüne bırakarak kapanmıştır. Bu Enstitü de 1936 yılına kadar

[59]Ayhan, s. 44; Ekmeleddin İhsanoğlu, "İslam Dünyasının İlk İlahiyat Fakültesi", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu,* İstanbul, 2010, s. 12
[60] Doğan, s. 263
[61] Ayhan, s. 47-48; Malche'nin raporunun ayrıntısı için bkz. "İstanbul Darülfünun'un İlgası", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu*, İstanbul, 2010, s. 125-131.

Kelam Tarihi,Tasavvuf Tarihi, İran Edebiyatı, İslam Mezhepleri Tarihi ve Dinler Tarihi derslerini verdikten sonra kapatılmıştır.[62]

4.2 İmam ve Hatip Mektepleri

3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla birlikte ortaya çıkan gelişmelerden biri de imam-hatiplik gibi din hizmetlerini yerine getirecek elemanların yetiştirilebilmesi için 29 yerde açılan imam hatip mektepleri olmuştur.[63] İmam Hatip mektebine dönüştürülen medreselerde 1923-1924 öğretim yılında toplam 2.258 öğrenci öğrenim görürken yılın sonunda bu sayı 1.822'ye 1924-25 öğretim yılında 1442'ye, 1925-26 öğretim yılında 1009'a, 1926-27 öğretim yılında ise 278'e kadar düşmüştür.[64] 29 adet açılan bu İmam ve Hatip Mekteplerinden 1924-25 öğretim yılında Edirne, Ödemiş, Hopa, Şavşat ve Niğde İmam ve Hatip okulları kapanmış, İzmir ve Artvin'de birer İmam ve Hatip Mektebi açılarak mevcut sayı 26'ya inmiş, 1925-26 öğretim yılında ise Erzurum, Eskişehir,Urfa,Amasya, Antep, Maraş, Artvin ve İzmir İmam ve Hatip Mektepleri kapatılmış yerlerine Of, Akşehir İmam Hatip okulları açılmış böylelikle sayı 20'ye kadar inmiştir. 1926-27 öğretim yılında Kütahya ve İstanbul'daki İmam ve Hatip mektepleri dışındakiler kapanmış, en son 1929-30

[62] İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, M.E.B. Yay., Ankara, 1966, s. 25.
[63] Veli Ertan-Hasan Küçük*, Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi Din Müesseseleri ve Din Alimleri,* Doyuran Matbaası, İstanbul, 1976, s. 24; Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi,* Emel Matbaacılık, Ankara, 1980, s. 44; Doğan, s. 268-269; Ayhan, s. 31; imam hatip mekteplerinin başlangıç tarihinin 1924 değil de 1913'de açılan "Medresetü'l Eimme ve'l Hüteba" ya dayandığı ile ilgili görüş için bkz. Nahit Dinçer, *1913'ten Bugüne İmam Hatip Okulları Meselesi*, Yağmur Yay. İstanbul, 1974, s. 10.
[64] Parmaksızoğlu, s. 25.

ders yılında bu iki İmam ve Hatip Mektebi de lağvedilerek bu okulların mevcudiyetine son verilmiştir.[65]

İmam Hatip Mekteplerinin git gide öğrenci sayılarının azalarak kapanmasının çeşitli sebepleri olmuştur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte devletin bir kalkınma faaliyeti içerisine girmesiyle birlikte yetişmekte olan nesle yeni istihdam alanları açılmış, bu durum da din hizmetleri konusundaki ilgiyi azaltmıştır. Aynı zamanda devlet genel ve teknik eğitim yapan okulları yurt çapında desteklemiş ve buralarda öğrenim göreceklere maddi yardımlar sağlamıştır. Bu durum gençler açısından daha cazip kabul edilmiş ve imam hatip mekteplerine dair ilgisizliği artırmıştır.[66]

Dönemin yayın organlarından Sebilürreşad'da İmam Hatip Mekteplerinin birer birer kapanması şiddetle eleştirilmiştir. Tire ve Ödemiş İmam Hatip mekteplerinin kapatılması ile ilgili yayınlanan bir yazıda bu okulların tasarruf gerekçesiyle kapatılarak İzmir'e nakledildiği için sıkıştıkça tüm İmam Hatip Mekteplerinin kapatılıp hepsinin en son bir mektepte toplanacağı hal böyle devam ederse imamlık hizmetini ifa edecek elemanın bulunamayacağına işaret edilmiştir. Yine Niğde'deki İmam Hatip mektebinin kapatılması üzerine yazılan bir diğer yazıda da beş on yerde sadece göz boyamak için açılan bu mekteplerin

[65] Yücel, s. 54; Cahit Baltacı, "Türk Eğitim Sisteminin Tarihi Gelişimi", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İmam Hatip Liselerinin Kuruluşunun 40.Yılı Münasebetiyle Tartışmalı İlimi Toplantı*, İstanbul, 1993, s. 16.
[66] Parmaksızoğlu, s. 25.

birer birer kapatıldığından, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun asıl amacının din müessesesinin sed ve ilgası olduğu vurgulanmıştır.[67]

İleride bahsi geçecek olan 1949 yılı Meclis tartışmalarının birinde İmam Hatip Mekteplerinin kapanma gerekçeleri hakkında konuşma yapan Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, mesleki eğitim veren okulların eğitimini verdiği mesleğe gösterilen rağbet doğrultusunda itibar göreceğini dolayısıyla imamlık mesleğinin rağbet görmediği için bu kurumların kapandığını ima etmiş Selamet Dergisi yazarı Ömer Rıza Doğrul buna cevaben;

"İmamlık, hatiplik ve din adamlığı bu memlekette en yüksek hürmet ve itibar gören, en şerefli meslekler arasındadır. Fakat bu meslek, her meslek gibi vaktiyle geniş bir ilerleme ve parlak bir istikbal vaat ettiği halde, bugün böyle bir şey vaat etmekten uzak kalmış ve ona bugünkü şartlara göre istikbal vaat eden bir terakki temin olunmamıştır. Mesleğin gördüğü rağbetsizlik muhakkak ki bu yüzdendir. Çünkü bugün bu meslek, yalnız külfet yüklenmekte ve hiçbir nimet vaat etmemektedir." demiştir.[68]

İmam Hatip mekteplerinin kapanmalarının ardındaki temel nedeni Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun nasıl anlaşılıp uygulandığında aramak gerekmektedir. Osmanlı döneminde merkezi konumda olan dinin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet'inde de söz sahibi olup yapılacak inkılapların önüne geçmesi endişesi ile başta gerekliliği savunularak açılan bu mektepler sonrasında birer birer kapanmış dönemin ünlü yazarları tarafından:

[67] "İmam Hatipsiz mi Kalıyoruz", *Sebilürreşad*, Cilt:24, Sayı 620, 9 Teşrinievvel 1340, s. 347-348; "İmam ve Hatip Mektepleri Lağvediliyor", *Sebilürreşad*, Cilt:25, Sayı:627, 23 Teşrinievvel 1340, s. 46.
[68] "Tahsin Banguoğlu'nun Beyanı", *Selamet Dergisi*, Cilt:III, Sayı:70, 19 Ocak 1949,; *Selamet Dergisi*, Cilt:III, Sayı:71, 26 Ocak 1949

"eski zihniyetin devamını sağlamak için birer araç ve direnme merkezi haline getirmek isteyenler bulunabilirdi." denilerek sebep açık bir şekilde ortaya konmuştur.[69]

4.3 1924-1945 Yılları Arasında Örgün Eğitimde Din Eğitimi

a. İlk ve Ortaöğretimde Din Eğitimi

23 Nisan 1924 tarihinde toplanan İkinci Heyet-i İlmiye'de alınan kararla mecburi öğretimin bir yıl kısaltılarak beş yıla indirildiği ilkokullarda[70] din dersleri "Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri" adı ile birinci sınıf hariç tüm sınıfların programına haftada ikişer saat olmak üzere yerleştirilmiştir.[71] Din dersi programı bu haliyle eleştirilmiş, Kur'an-ı Kerim ve Malûmat-ı Diniyye'nin ihmal edildiği söylenmiştir.[72] 1926 programında ise din dersleri üçüncü sınıftan başlatılmış ve haftada bir saat olmak üzere ders saati azaltılmıştır. Programın amaçları arasında şunlar gösterilmiştir: "Fırsat düştükçe, dini mahiyette gösterilmek istenen batıl fikirler, yanlış kanaatler çürütülecektir. Çocuklara İslam Dini ve İslam Büyükleri sevdirilecek, iyi ve güzel hareketlerin İslam Dinindeki yüksek kıymeti anlatılacaktır. Fakat asla taassup fikri verilmeyecektir (…) dünyayı hakir görerek yalnız ahrete yönelmek ve kanaati sefaletle, tevekkülle, miskinlikle bir tutmak gibi hal ve hareketlerin hakiki dinde yeri olmadığı, dünyada azami refah ve saadet içinde yaşamanın ve Müslümanların zengin memleketlerinin gelişmiş

[69] Fehmi Yavuz, *Din Eğitimi,* Yenigün Matbaası, Ankara, 1968, s. 7.
[70] Ergün, s. 62.
[71] Abdurrahman Küçük, "İlkokullarda Din Eğitimi ve Öğretimi", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara, 1981, s. 131; Doğan, s. 272; Akyüz, s. 348.
[72] Ergün, s. 64.

olmasının dince de istenir ve beğenilir olduğu fikirlerinin çocuklara telkini lazımdır."[73]

1929 yılında dönemin Maarif Vekili Cemal Hüsnü Eylül 1929 tarihli tamiminde öğretmenlere:

"Öğretmenler, geçmişin damgasını taşıyan her şeyden gözlerinizi ayırın, eğitim çabamızda kutsal ülkümüz, geleceğin medeni ve müreffeh yeni Türkiye'sidir. Aşılayacağınız fikirler, yeni Türkiye'yi yaratan, tarihimize yeni bir sahife açan Büyük Gazi'nin ülkülerinin birer yankısı olacaktır."[74] diyerek Cumhuriyet'in eğitim politikası hakkında ipuçları vermiştir. Talim ve Terbiye Heyeti'nin Kasım 1929 tarihli kararı ile ilkokullarda müfredat programlarındaki din derslerinin okutulacağı fakat imtihana tabi tutulmayacaklarına dair bir kara alınmış, Ekim 1930 tarihine gelindiğinde ise alınan başka bir kararla Din Derslerinin 5. sınıf öğrencilerine velilerinin arzusuna bağlı olarak Perşembe günleri öğleden sonra yarım saat olarak verilmesi kararlaştırılmıştır. Şehir okulları için geçerli olan bu isteğe bağlı ders 1933 yılında tamamen müfredattan kaldırılmıştır.[75] Köy okullarında zorunlu olarak okutulan Din Dersi de 1939 yılında tamamen müfredattan kaldırılmıştır.[76]

Orta öğretim müfredatında din dersleri birer saat olarak ilk senede yer almış, liselerin ikinci devresinde ise hiç yer almamıştır. 1927-28 öğretim yılında din

[73] Doğan, s. 273; Akyüz, s. 349.
[74] Abdullah Akın, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi (1920-1950)*, Ensar Yay., İstanbul, 2011, s.202
[75] Mustafa Tavukçuoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin İlkokul Programlarındaki Yeri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, Yıl: 1996, s. 151; Doğan, s. 273,;Akın, s. 203.
[76] Parmaksızoğlu, s. 26; Ömer Okutan, "Din Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1983, s. 417; Doğan, s. 273.

dersleri velilerin isteğine bırakılmış, 1930 yılında ise din dersleri ortaokul müfredatından tamamen kaldırılmıştır.[77]

b. Öğretmen Okullarında Din Eğitimi

1924'te hazırlanan programa göre, beş yıllık olan "İbtidai Darü'l Muallimin" (Erkek İlköğretmen Okulu), İbtida-i Daru'l Muallimat" (Kız İlköğretim Okulu) müfredatlarına 1 ve 2. Sınıflarda haftada ikişer saat olmak üzere Din Dersleri konulmuş ancak 1931 yılında Din Dersleri bu okullardan da çıkarılmıştır.[78]

İlk Mektep de görev yapacak öğretmen ihtiyacının karşılanabilmesi için Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan eğitim faaliyetlerinden birisi de köyde yetişen çocukları alıp ilk öğretimlerinden sonra üç senelik bir zaman zarfında genel ve mesleki bilgiler vererek onları öğretmen yapıp köy okullarında görevlendirmek olmuştur. Bu amaçla 22 Mart 1926 yılında Maarif Vekili Mustafa Necati Bey tarafından çıkarılan "Maarif Teşkilatına Dair Kanun" la beş yıllık ilköğretim muallimliğinin yanında, üç yıllık "Köy Muallim Mektepleri" de açılmıştır. Denizli Erkek Öğretmen Okulu Köy Muallim Mektebine çevrilmiş ve Kayseri'de Zincidere'de bir Köy Muallim Mektebi açılmıştır. Üç yıllık bu öğretmen okullarının müfredatına 1.sınıfta bir saat olmak üzere Din Dersi koyulmuştur. Fakat okulların da faaliyeti çok sürmemiş Kayseri'deki 1932, Denizli'deki de

[77] Yücel, s. 28, 171-172; Zeki Salih Zengin, "Osmanlıdan Cumhuriyete Mekteplerde Din Dersleri ve Programlardaki Gelişmeler", *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 163
[78] Yücel, s. 229-231'deki tablolar

1933'te kapatılmıştır.[79] 17 Nisan 1940 tarihinde "Köy Enstitüleri" adıyla kurulan okulların programlarında ise din dersleri hiç yer almamıştır.[80]

Böylelikle yeni nesilleri yetiştirecek olan öğretmenlerin eğitim gördüğü öğretmen okullarının müfredatında da din dersine gereken önemin verilmemiş, diğer tüm eğitim ve öğretim kurumlarında olduğu gibi bu kurumlardan da din dersleri kademeli olarak kaldırılmış ve yerine bu boşluğu dolduracak herhangi bir ders getirilmemiştir.

4.4 Yaygın Din Eğitimi

Yaygın Din Eğitimi: "Din Eğitimi gerçekliğinin yetişkinlere ilişkin boyutunu bilimsel yöntemlerle araştırarak betimlemeye, açıklamaya ve ulaşacağı kanıtlanmış sistematik bilgilerle genellemelere, teori ve ilkelere ulaşmaya çalışan bir disiplindir."[81]

3 Mart 1924'te "Şer'iye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Teklif-i Kanuni" ile kaldırılan Şer'iye Vekaleti'nin yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıyla yeni dönemdeki yaygın din eğitimi faaliyetleri bu kuruma devredilmiştir. Bu kanununda, Diyanet İşleri Başkanlığı Kurumunun yetkilerinin sınırlarının belirlenip[82], Hristiyanlıktaki gibi en üst ruhani başkanlık kurulu olmayıp, Müslüman halkın inançlarını yaşayabilmeleri için gerekli düzenlemeleri yapacak olan bir daire olduğu

[79] Mustafa Öcal, "Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi", *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı*, Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999, s. 315.
[80] Öcal, s. 315.
[81] Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yay., Ankara, 2005, s. 190.
[82] Niyazi Berkes bu kanun hakkında;"Şeriat devleti olmayan bir devletin egemenliği altında yaşayan insanların dininin Müslümanlık oluşunun çağdaş anlamda çözümlenmesini sağlayan kanun" ifadesini kullanmıştır. Berkes, s. 535.

belirtilmiştir.[83] Bu kurumun kurulmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ndeki tüm cami, mescit, tekke ve zaviyelerden ve buralarda görev yapan imam, hatip, vaiz, şeyh ve müezzinlerin atama işlemlerinden Diyanet İşleri Başkanlığı sorumlu hale gelmiştir.[84] Fakat atama Diyanet İşleri Başkanlığı'nın atama işlerinden sorumlu olduğu bu din görevlilerinin yetiştirilmesi görevinin Maarif Bakanlığı'na bağlı olan İmam ve Hatip Mektepleri ve Darülfünun İlahiyat Fakültesi tarafından ifa edilmesi kanunda belirtilmiştir.[85] Ahmet Hamdi Akseki Din Eğitimi ve Din Eğitimi veren Kurumlarla ilgili raporunda; İmam ve Hatip Mektepleri ile İlahiyat Fakültesinin sorumluluğunun Diyanete bırakılmış olsaydı, bu kurumlardaki eğitimin devam ediyor olacağını söylemiştir.[86]

Yaygın Din Eğitimi açısından önemli olan Kur'an Kursları Cumhuriyet Dönemi ile birlikte 1925 yılında sistemleşmiş. 2 Nisan 1341 (1925) tarihinde 50 milletvekilinin müşterek imzalarıyla verilen bir tahrirle bütçeye "Hafız-ı Kuran" yetiştirmek üzere 10 kişi için 50 bin liralık tahsisat konulması istenmiştir.[87] Aynı yıl Diyanet İşleri Bakanlığına bağlı olarak 9 tane Kur'an Kursu açılmıştır.[88] Din Eğitimi her türlü eğitim kurumundan kaldırılmış, İmam Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültesi kapatılmıştır fakat Kuran Kursları günümüze kadar varlıklarını koruyabilmişlerdir.[89]

---

[83] Doğan, s. 277-278.
[84] Fahri Kayadibi, "Cumhuriyet Dönemi İmam-Hatiplik-Vaizlik", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6, Yıl:1999, s. 152.
[85] Tevhid-i Tedrisat Kanunu Madde 4
[86] Ahmet Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor", *Sebilürreşad*, Cilt: 5, Sayı:105, Haziran 1951, s. 101.
[87] Kemal Güran, "Halk İçin Din Eğitimi", *Milli Eğitim ve Din Eğitimi*, Ankara, 1981, s. 312.
[88] Ahmet Koç, "Kuran Kurslarında Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Gündüz Yay.,Ankara .2012, s. 300.
[89] Koç, s. 300.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim konusunda benimsenen millilik ilkesi yaygın din eğitimi alanında da uygulanmaya çalışılmıştır. Hazırlanan vaaz ve hutbelerin[90] halkın anlayabileceği dilde ve yaşanılan zamanın özellikleri doğrultusunda halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olması gerektiği üzerinde durulmuştur. 1925 yılında meclis gündemine hutbelerin Türkçe okunması meselesi getirilmiş uzun süren teşebbüslerin ardından en son 1932'den sonra Türkiye'deki bütün camilerde hutbe Türkçe okunmaya başlanmıştır.[91] Mustafa Kemal'in emriyle okunan ilk Türkçe Hutbe 1932 yılında İstanbul Süleymaniye Camii'nde Hafız Sadettin Kaynak tarafından okunmuştur. İlk Türkçe Hutbenin özellikle Ramazan Ayının son Cumasına denk gelen bu günde okunmasının nedeni ile ilgili olarak Sadettin Kaynak hatıratında şöyle söylemiştir:

"Türkçe Kur'an okunması tecrübelerine nihayet verildiği gecenin ertesi günü Ramazan'ın son Cuma'sı idi O gün Süleymaniye Camii çok kalabalık olur. İstanbul halkı arasında şöyle bir kanaat yaşar: Ramazan'ın son Cuma'sı Süleymaniye'de namaz kılanın bütün günahları affolunurmuş. Atatürk halkın bu toplantısından istifade edilerek ilk Türkçe Hutbenin mevzuunu da kendileri elindeki Kur'an tercümesinden seçtiler."[92] Yine Mustafa Kemal'in emriyle Camilerde Kur'an-ı Kerim'in Türkçe meali okunmuştur. Fakat bu Türkçe Meal Namaz esnasında değil, namazdan önce veya sonra, vaaz ve nasihat mahiyetinde ve Kuran-ı Kerim'in Arapçası okunduktan sonra okunan kısmın Türkçe mealini

[90] Hutbe ve Vaazla ilgili ayrıntılı bilgi için Recai Doğan, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara, 2012, s. 277.
[91] Doğan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi*, s. 486-487.
[92] Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, Cilt: 5, İstanbul, 1977, s. 1945.; İsmail Yakıt, *Atatürk ve Din,* S.D.Ü. Yay., Isparta, 1999, s. 32.

anlatmak maksadıyla yapılmış olan bir uygulamadır.[93] Bizzat Mustafa Kemal'in emriyle Elmalılı Hamdi Yazır'a 1924 yılında yazdırılmaya başlanıp 1936 yılında tamamlanan akılcı ve bilimsel bir Kuran Tefsiri olan "Hak Dini Kuran Dili" adlı tefsir de Türk tarihinde ilk olma özelliği göstermiştir.[94]

İKİNCİ BÖLÜM

1945-1960 ARASI DİN EĞİTİMİ

1. 1945-1950 CHP DÖNEMİ DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI

1.1.Cumhuriyet Halk Partisinin Kuruluşu

[93] Yakıt, s. 32.
[94] Abdullah Manaz, *SİYASAL İSLAMCILIK Türkiye'de Siyasal İslamcılık*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 32.

Birinci Millet Meclisi'nde her türlü inanç ve görüş koalisyon halinde bulunmaktaydı ve tek ortak yanları "Misak-ı Milli"'ye göre hareket etmeleriydi.[95] Fakat küçük grup ve zümrelerin yanında "Birinci Grup" ve "İkinci Grup" olmak üzere iki ana grup meclisin genelini oluşturmaktaydı. Birinci Grup Mustafa Kemal ve arkadaşlarından müteşekkil iken; İkinci Grup ise büyük çoğunluğu saltanat ve hilafet taraftarı olan muhafazakar kesimin grubu idi.[96]

Var olan bu çok seslilik iş görmeyi zorlaştırdığı için Mustafa Kemal "Müdafaa-i Hukuk Grubu" adı ile bir grubun teşkiline karar vermiştir.[97] Mustafa Kemal ve Arkadaşları, ileride bir siyasi partiye nüve teşkil edecek olan bu grubu kurarken kendilerine yakın gördükleri milletvekillerini mektupla ve şahsen haberdar ederek grup üyeliğine almışlar ve 10 Mayıs 1921'de "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" adı altında bir grup teşkil etmişlerdir.[98] Grubun amacı, içtüzüklerinin esas maddesinde şöyle belirtilmiştir;

"Milli mücadelenin başından beri Erzurum, Sivas Kongreleri'nde tespit ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve teyit olunan Misak-ı Milli esasları içinde memleketin tamamını ve milletin

[95] Çünkü Sivas Kongresinin 11 Eylül 1919'da yayınlanan Kongre Beyannamesi'nin 9. Maddesinde; "Vatan ve Milletimizin maruz olduğu mezalim ve âlâm ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdan-ı millîden doğan vatanî ve millî cemiyetlerin ittihadından mütehassıl kitle-i umumiye bu kere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanıyla tevsim olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasat-ı şahsiyeden külliyen müberrâ ve münezzehtir. Bilcümle Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin aza-yı tabiyesindendirler." denilerek Anadolu'daki tüm cemiyetler aynı çatı altında toplanmıştır. Bkz. Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1969, s. 115.; İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:8, Mart 1987, s. 427-442.

[96] Ayrıntılı bilgi için bkz. Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1944; Sabahattin Selek, *Milli Mücadele II İstiklal Harbi*, Toker Matbaası, İstanbul, 1965, s. 265.

[97] Sabahattin Selek, s. 266.

[98] Sabahattin Selek, s. 266; Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s. 161.; Ahmet Cemil Ertunç, s. 16.

istiklâlini temin edecek sulhu istihsal eylemektir. Grup bu gaye-i maksadın istihsali için milletin tüm havayı maddiye ve maneviyesini icap eden hedeflere tevcih ve istimal edecek ve memleketin resmi ve hususi bilumum teşkilat ve tesisatını bu maksada hadim kılmağa çalışacaktır."[99]

Milli Mücadelenin kazanılmasının ardından Mustafa Kemal ve arkadaşları yeni kurulmaya başlayan devlet düzeni ile birlikte Müdafaa-i Hukuk ifadesinin Milli Mücadele dönemindeki anlamını yitireceğini düşünmüşler yeni bir isme ve yeni bir programa ihtiyaç olduğunu dile getirmeye başlamışlardır.[100] 6 Aralık 1922 tarihinde Mustafa Kemal basına verdiği demeçte halkçılık üzerine temellenecek Halk Fırkası adı altında bir parti kurmayı tasarladığını söyleyerek kurulacak partinin sinyallerini vermiştir.[101] Mustafa Kemal kurmayı tasarladığı fırkayı belli bir sınıfa değil, bütün sınıflara dayandırma hedefindedir çünkü ona göre:

"Bizim halkımız menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıflar halinde değil, bilakis mevcudiyetleri ve mesailerinin toplamı yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir."[102]

Yine 16-17 Ocak 1923 tarihinde basına verdiği başka bir demeçte:

"Ben Halk Fırkası namı altında bir fırka teşkil edeceğim dediğim zaman zannolunmasın ki milletin sunuf-ı muhtelifesinden bir veya iki sınıfın menafîni veyahut refahını temin etmeye matuf bir gaye takip edeceğim ve sunuf-ı sairenin

[99] "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Dün Oluşturuldu", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1921, s. 1.
[100] İhsan Güneş, s. 429.
[101] Sabahattin Selek, s. 413; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Doğan Yay., Ankara, 1971, s. 64
[102] Taner Timur, s. 65.

menafîni düşünmeyeceğim ve onlarla mücadele edeceğim. Böyle bir şey yoktur. Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini temine matuf olacaktır."[103]

Mustafa Kemal Birinci Meclis içerisinde var olan muhalifleri nedeniyle istediklerini tam anlamıyla gerçekleştiremeyeceğini düşündüğü için Meclisin yenilenmesine karar vermiş ve Aydın Mebusu Esat Efendi ve 120 arkadaşının verdikleri önergede belirttikleri üzere: "Müdafaa-i memleket gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin" bu hedefine ulaştığı ve "ülkenin şimdi mesaili sulhiye ve tevraki-i iktisadiye gibi iki mühim, mukaddes gayeyi istihdaf lüzumu kati olduğu" gerekçesiyle Millet Meclisi'nin 1 Nisan 1923 tarihinde kendi kendini feshederek yeniden seçimlere gitmesi sağlanmıştır.[104]

Mustafa Kemal yapılacak seçimlerle ilgili olarak 8 Nisan 1923'te 9 Umdelik[105] bir program yayınlamış ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini siyasi bir parti haline getireceğini kamuoyuna duyurmuştur.[106] 8 Nisan'da açılan bu seçim kampanyası sonucunda Müdafaa-i Hukuk Grubu seçimi galibiyetle sonuçlandırmıştır. 7 Ağustos 1923 tarihinde Mustafa Kemal Halk Fırkasına mensup milletvekilleriyle bir toplantı yapmış ve Müdafaa-i Hukuk Grubunun

[103] Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir İzmit Konuşmaları*, T.T.K Yay., Ankara, 1982,
[104] İhsan Güneş, s. 431.;Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay.,İstanbul, 2010, s. 128; Ahmet Cemil Ertunç, s. 77.
[105] Bu umdelerden ilk ikisinde egemenliğin halka ait olduğu ve saltanatın kaldırılmasına ilişkin kararın değiştirilmeyeceği, 3 ve 4. Umdelerde ülkede düzenin sağlanması adaletin işlemesi için mahkemelerin çalışma düzenlerinin yapılacağı, 5. Umde de ekonomik ve toplumsal yaşamla, eğitim ve sağlık konularında yapılacak düzenleler ilişkin 16 başlıktan oluşmaktaydı. 6. ve 7. Umdelerde askerlik süresinin kısaltılacağı bildirilmiş, 8. Umde kamu yaşamını düzenlemeyle ilgili esaslar üzerinde durmuştur. Son Umde olan 9. Umde de ülkenin süratle tamir ve kalkınması için devletçe gerekli önlemlerin alınması ve bu konuda yapılacak girişimlerin teşvik edilmesiyle ilgili konular yer almıştır. Bkz. Birgül Bozkurt, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Eğitim Politikaları (1923-1950)*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007, s. 31.
[106] Kemal Karpat, s. 128.

Halk Fırkasına dönüşmesinin kesin kararını vermiştir.[107] Halk Fırkasının Nizamnamesini oluşturan 106 Madde ve bir ekten oluşan proje bu görüşmeler esnasında hazırlanmış ve bu Nizamname üzerinde yapılan tartışmalar Eylül başında sonuçlanmıştır. 9 Eylül 1923 tarihinde bu Nizamname'nin onaylanmasıyla Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşu tamamlanmıştır.[108]

11 Nisan 1923 tarihinde toplanan İkinci Büyük Millet Meclisi'ne İkinci Gruba mensup olanlardan kimse girememiştir.[109] Yeni kurulan fırkanın başkanlığına Mustafa Kemal seçilirken, Recep Peker de genel sekreter olmuştur. 10 Kasım 1924'te Halk Fırkası isminin başına "Cumhuriyet" kelimesi getirilmiş ve "Fırka" ifadesi yerine "Parti" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.[110]

Böylece Cumhuriyet Tarihinin ilk siyasi partisi Mustafa Kemal'in öncülüğünde kurulmuştur. Kurulduğu tarihten 1946 yılına kadar bir takım muhalefet girişimleriyle karşılaşmış olsa da, başarısızlıkla sonuçlanan girişimler nedeniyle tek parti olarak var olmuş ve 1950 yılına kadar da iktidarı tek başına elinde bulundurmuştur.

1.2 Cumhuriyet Halk Partisinin Fikri Temelleri

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gelişme gösteren çeşitli düşünce akımları kaynağını, Cumhuriyet öncesi dönemde entelektüel formasyonunu alan aydın kadrodan almıştır. Bu kadro içinden Cumhuriyet Dönemi düşünce hayatını

[107] Ahmet Cemil Ertunç, s. 78.
[108] İhsan Güneş, s. 437.
[109] Sabahattin Selek, s. 413.
[110] Kemal Karpat,*Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 49.

etkileyen en önemli kişi de Mustafa Kemal olmuştur.[111] Mustafa Kemal çocukluğundan itibaren Batı ile temas halinde olmuş, Batıya açılan bir pencere olan Selanik'te Selanik Rüştiyesi'nde okuduktan sonra, Manastır İdadisini bitirmiştir. Sonra İstanbul'daki Harbiye'ye giren Mustafa Kemal sadece dersleriyle ilgilenmekle kalmamış, henüz öğrencilik yıllarında memleket meseleleri üzerinde fikirler ileri sürmeye başlamıştır.[112] Batılı fikir akımlarının ve düşünce şekillerinin etkisi altında bulunan Harbiye, Tıbbiye, Mülkiye gibi eğitim kurumlarında yetişen entelektüel nesil Osmanlı siyasal sistemi içerisinde yenilikçi kanadı temsil etmişlerdir. Mustafa Kemal[113] de bu yeni yetişen nesil ile aynı havayı teneffüs etmiş ve düşünce yapısının oluşmasında bu yeni neslin büyük etkisi olmuştur. Bizzat kendisi, duygularının babasının Namık Kemal, düşüncelerinin babasının ise Ziya Gökalp olduğunu söylemiştir.[114] Cumhuriyete dayalı devlet sistemi fikrinin oluşmasında da Fransız düşünür J.J. Rousseau[115] ve Babanzade İsmail Hakkı'nın çok büyük tesirleri olmuştur. Rousseau'nu kitabından "Halkın tümü yine halkın tümü hakkında karar aldığı zaman halk yalnızca kendisini dikkate alır ve ortaya çıkan ilişki asla bölünüp ayrılmaksızın belli bir bakış açısına göre olan bütün ile diğer bir bakış açısına göre olan bütün

[111] Murat Belge, "Mustafa Kemal ve Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 29.
[112] Bekir Tünay, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt:III, Sayı:7, Kasım, 1986
[113] Mustafa Kemal'in Türk Milliyetçiliğine dayalı milli bir devlet kurulması gerektiği Ile ilgili fikirlerinin gelişmesinde yaşadığı iki olayın da büyük etkisi olmuştur. Birincisi Şam'dayken garnizonda kavga eden iki erin arasına giren subayın Arap kökenli, erin kavm-i Necip olması dolayısıyla Türk erini azarlamasıdır.İkincisi ise 1910 yılında Picardie Manevrasına giderken arkadaşı Binbaşı Selahattin Bey'in Sırp İstasyonunda simit satan bir genç tarafından başındaki fes yüzünden azarlanmasıdır. Bkz. Haldun Eroğlu, "Mustafa Kemal'in düşün dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler", *A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 289.
[114] Belge, s. 31.
[115] Mustafa Kemal ve J.J. Rousseau'nun düşüncelerin karşılaştırılması için bkz. E.H. Burak Erdenir, "Mustafa Kemal Atatürk ve J.J.Rousseau Düşüncelerinin Karşılaştırılması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIV ,Sayı: 40, Mart 1998, s. 277-300.

arasında ilişkilidir. O zaman gerek karara bağlanan konu, gerekse kararı olan irade genel olur ki, bu benim yasa dediğim eylemdir. Bu durumda yönetim biçimi ne olursa olsun yasa ile yönetilen her topluma Cumhuriyet derim. Her geçerli yönetim Cumhuriyetçidir." satırlarının altını çizerken Rousseau'nun fikirlerinden biraz farklılaşan fikirleri olan Babanzade'nin kitabından da: " Rousseau'nun gözünde her ne kadar geçerli olan hükümet şekli Cumhuriyet gerek ise de kendisi için Cumhuriyet hükümdarı ve hanedan hükümdarı ile kabul edilemez bir ayrılık olarak görmez. Gerçekte hükümetin tek temeli halk tarafından seçilmesidir. Yönetimi gösteren hükümet kendilerini seçenlere her zaman bağlı olduktan sonra her ne şekle girerse girsin uygundur." satırlarının altını çizmiştir.[116]Mustafa Kemal öğrencilik yılları ile ilgili daha sonraları şunları da söylemiştir;

"Bilindik derslere çok iyi çalışıyordum. Bunların ötesinde ben de ve bazı arkadaşlarımda yeni düşünceler peyda oldu. Memleketin idaresinde ve siyasetinde fenalıklar olduğunu keşfetmeye başladık. Binlerce kişiden ibaret olan Harp Okulu öğrencilerine bu keşfimizi anlatma hevesine düştük. Mektep talebeleri arasında okunmak üzere el yazısıyla bir gazete kurduk. Sınıf içinde ufak bir teşkilatımız vardı. Ben idare heyetinde bulunuyordum. Gazetenin yazılarını ekseriyetle ben yazıyordum."[117]

Bu şekilde yeni fikir akımlarının filizlenmeye başladığı bir iklimde yetişen Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği dönüşümün, ve önderliğini ettiği Cumhuriyet Halk Partisi'nin icraatlarının fikri alt yapısı "Kemalizm"[118] ideolojisi olarak

[116] Eroğlu, s. 292-293.
[117] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yay., Ankara, 2008, s. 329.
[118] Kemalizm aslında tek parti döneminde kristalleşen bir ideolojidir. Bu ideoloji 1920'lerde kristalleşen bir ideolojidir. Bu ideoloji 1920'lerde başlayarak kendi içinde bir bütünlülük ve süreklilik

nitelendirilmiş ve Cumhuriyet'i kuran kadronun düşüncesinin temeline bu kavram oturtularak fikirler anlatılmaya çalışılmıştır. Örneğin Mümtazer Türköne Kemalizmi olarak, pozitivizm ilkesinin dayandığı bir anlam dünyası ile birlikte modernleştirici ve milliyetçi güdülerle güçlü bir devletçiliğin harmanlamasına dayanan, tepeden inmeci ve zorlamacı karakterine rağmen totoliter olmayan, otoriter bir ideoloji olarak nitelendirmiştir.[119]

Farklı tanımları yapılarak bir ideoloji olup olmadığı tartışılan Kemalizmin Devlet anlayışı yapı bakımından Osmanlı Devlet sisteminden çok farklıdır. Kemalizmin felsefi kökenleri, Osmanlı İslam geleneklerinden çok Fransız Devrimine, Pozitivizme, solidarizme ve 19. yüzyılın bilimci dünya görüşüne uzanmaktadır.[120] Kemalizm'in devlet sisteminin temeline yerleştirdiği öğelerden bir çoğunun izlerini Jön Türk'lerin fikirlerinde bulmak mümkündür. Abdullah Cevdet'in 1913 yılında İctihad Gazetesinde öne sürdüğü, "Uygarlık demek Avrupa Uygarlığı" demektir fikri Kemalizme yön veren fikirlerden birisi olmuştur.[121] Siyasal ve toplumsal örgütlenme konusunda Jön Türklerin

---

arz etmiş ve bu süreklilik Cumhuriyet Halk Partisi'nin programında da açıkça beyan edilmiştir. 1920'lerden beri ülkeye egemen olan Kemalist ilkelere "Kemalizm Prensipleri" adının verilmesi için 1930'lu yılları beklemek gerekmiştir. Ahmet Demirel, "İnönü", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt:2, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 128; "Kemalizm'in tarihsel seyrine dair bir çözümlemenin odaklanacağı öncelikli moment, hiç şüphesiz Kemalizm'in "zuhur etme" dönemidir. Bu kabaca Nutuk'un CHF Kongresinde okunması (1927) ile başlatılıp, fırkanın devletle bütünleşerek "dünyadaki ilk parti devletin" oluşması ve partinin Altı Oku'nun anayasal prensipler olarak kabul edilmesiyle (1935-1937) bitirilebilen bir dönem-momente işaret eder." Mesut Yeğen, "Kemalizm ve Hegemonya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt:2, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 56.

[119] Mümtazer Türköne, *Siyaset*, Lotus Yay., İstanbul, 2003, s. 143.

[120] Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yay., İstanbul, 2000, s. 137.

[121] Kazancıgil, s. 148.

düşüncelerine hakim olan unsurlar pozitivist bir akılcılık, anayasal bir rejim isteği ve halkçılık olarak görülmüştür.[122]

Kemalist düşüncenin temelinde Milliyetçilik ve Halkçılık prensipleri yer almaktaydı. Yeni kurulan siyasi parti için "Halk" önemli idi. Çünkü inşa etmeyi tasarladıkları gelecek için "Halk" gibi çoğunluğu temsil eden bir kavrama ihtiyaçları vardı. Halkçılığın temeli de Jön Türklere dayanmaktaydı. Jön Türklerin Halkçılık ideolojisi, demokratik ve özgürlüğe dayanan bir boyuta sahip olmaktan çok, eğitimli aydınların halkı aydınlatmaları, daha doğrusu kendi "iyi" lerini halka benimsetmeleriyle ilgili bir konumda idi.[123] CHP'nin kurulma aşamasında olduğu vakitlerdeki söylemlerinde ifade ettiği "Halkçılık" kavramı ile, siyasi otoriteyi eline aldığı dönemde uygulamaya çalıştığı "Halkçılık" ilkesi arasında çok büyük anlam farklılıkları oluşmuştur. İlk zamanlarda halk için "Halkçılık" savunulurken özellikle 1930'dan sonraki dönüşümde "halk için halka rağmen" söylemi geliştirilmiştir.[124]Mithat Baydur, Kemalist ideolojide halkçılık ilkesiyle ifade edilen toplumsal sınıfların yokluğu fikri milliyetçilik ilkesinde siyasal hukuki eşitlik fikriyle bütünlenmeye çalışılmıştır. Kemalist ideolojide "halkın kendi mukadderatına bizzat ve bilfiil sahip olması" ilkesinin yerini soyut millet kavramının alması ve bu soyut milletin iradesinin toplumdaki en üst güç olarak devlette somutlaşmasını, devletin ise fiilen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde teşkilatlanmış olmasını, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki fiili durum ise meclisin Cumhuriyet Halk Partisi'nin elinde olmasını, Cumhuriyet Halk Partisi'nin de fiilen başta Mustafa Kemal olmak üzere, partinin yönetici

[122] Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 129-130.
[123] Ertunç, s. 79.
[124] Ertunç, s. 80; Karpat, s. 56.

kadrolarının güdümünde olmasını ifade etmektedir." diyerek Halkçılık ilkesinin dayandırıldığı son noktayı Cumhuriyet Halk Partisinin varlığı ile temellendirmiştir.[125] Demokrasi açısından anlamlı bir siyaset tercihi sayılabilecek "Halkçılık" bir retorik malzemesi olmaktan öteye gidememiş, uygulamada ise büyük ölçüde halka karşı işlenmiştir. "halk"a rağmenci politikalar resmi kurum ve mekanizmalar vasıtasıyla halka empoze edilerek, halk yönetimden uzak tutulmaya çalışılmıştır.[126]

"Milliyetçilik" ilkesinin başlangıçtaki amacı, Türkiye'nin tam bağımsızlığını kazanıp, ülkenin yabancı işgalinden ve kapitülasyonlardan kurtarılması, uluslar arası bir antlaşmayla tüm dünya'nın Türkiye'nin sınırlarını ve egemenliğini tanımasını sağlamaktı. 1911 yılında kurulan Türk Ocakları Türk Milliyetçiliğinin savunuculuğunu yapan Türk kimliğinin İslami köklerini de koruyan entelektüel bir kurum düzeyindeydi. Milliyetçiliğin tanımında köklü değişiklikler yapmaya karar veren veren CHP, kendi laik millet anlayışına ters düşen Türk Ocaklarının yerine, Türk ulusal kimliğinin ve bilincinin inşasını sağlama görevini yüklediği halkevlerini kurmuştur.[127] Cumhuriyet milliyetçilerine göre İslamiyet Araplar arasında ortaya çıkmış bir din idi, dili Arapça idi ve geleneksel yapısı Cumhuriyet'in devrimci, milliyetçi amaçlarına aykırı idi. Milliyetçilerin bir çoğuna göre Osmanlı Devleti'nin millî bir kültür oluşturup, millî bir devlet haline gelememesinin en önemli nedeni İslamiyet idi.[128] İslam ve İslam'la yoğrulmuş geleneğe karşı radikal bir sekülerizm, etnik heterojenliğe karşı, etnik olmasa da kültürel homojenliği öneren özümsemeci bir milliyetçilik ve her şeyi içine alıp

[125] Mithat Baydur, *Kemalizm ve Değişen Paradigma*, İlk Yay., İstanbul, 2004, s. 91.
[126] Baydur, s. 96.
[127] Karpat, s. 57.
[128] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 136.

hiçbir şeyi dışarıda bırakmak istemeyen bir devlet bürokrasisi fikri Kemalizm'in kuruluş esaslarının temeline oturtulmuştur.[129] Kemalist kadroların yeni bir değerler sistemine dayanan bir kültür devrimi yaratmaya çalışırken güttüğü en önemli amaçlardan birisi, Osmanlı Toplumunda İslam'ın sosyal ve siyasal alanlarda gördüğü işlevleri yerine getirecek yeni bir ideoloji meydana getirmekti. Yani siyasi otorite ve meşruiyet kaynağı olan dinin yerine seküler bir siyasal ideolojiyi geçirmekti.[130] Milli Mücadele'nin başlangıcından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreç içerisinde halk arasında milliyetçi bir bilinç var olmadığı için İslami dayanışmadan yaralanılmış hatta dinin siyasete alet edilmesi konusu Osmanlı Dönemi'ndekinden daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Mart 1924 tarihi itibari ile Hilafetin kaldırılması, eğitim ve yargı kurumlarının yenilenmesi çalışmalarıyla başlayan laikleşme süreci ile birlikte "Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslamdır." İfadesi Anayasa'da ancak 1928 yılına kadar yer alabilmiştir.[131]

Başlangıçtaki yapıdan farklı olarak yapılan köklü değişikliklerin ardından tam anlamıyla Kemalizm'in temel ilkeleri Cumhuriyet Halk Partisi'nin 10 Mayıs 1931 tarihinde düzenlediği Büyük Kongre'de kabul edilmiş, 1935 yılındaki ufak bazı değişikliklerden sonra 1937 tarihinde Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 2. Maddesine aktarılarak değiştirilemez hale gelmiştir.[132] Bu ilkeler şu şekilde tanımlanmıştır;

[129] Yeğen, s. 58.
[130] Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din Ve Parti Politikası Milli Selamet Partisi Örnek Olayı*, Alan Yay. İstanbul, 1985, s. 77.
[131] Mete Tunçay, "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt:2, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 92.
[132] Köker, s. 133.

“A) Fırka, Cumhuriyet’in milli hakimiyet mefkûresini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder (Cumhuriyetçilik).

B) Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk ictimaî hayatının hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar (Milliyetçilik)

C) İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakikiyle ifasının tanzim yolunda anılması fırkaca büyük esastır. Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı kabul ederiz. (Halkçılık)

Ç) Ferdi mesaî ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde-bilhassa iktisadi sahada-Devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır. (Devletçilik)

D) Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din Telakkisi vicdani olduğundan, fırka din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür. (Laiklik)

E) Fırka, milletimizin bir çok fedakarlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar. (İnkılapçılık)"[133]

Cumhuriyet'in başlangıç ve temel ilkeleri olan Halkçılık ve Milliyetçiliğe zamanla eklenen diğer ilkelerle birlikte 6'ya tamamlanan Kemalizm ilkeleri, bu ilkeleri temsil eden 6 ok ile Cumhuriyet Halk Partisinin simgesi haline gelmiştir.[134]

Yeni Devlet Cumhuriyet Halk Fırkası ile özdeşleşerek tek parti rejimlerinde görülen özelliklerle önce "Ebedi Şef" sonra da "Milli Şef" safhalarına geçmiştir. 1930'lu yıllarda şekillenen Kemalizm, özellikle Milli Şef döneminin ilk safhasında (1938-1946) yeni unsurlarla beslenerek tamamen katılaşmış bir ideoloji şeklinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve partinin güdümünde olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisi haline getirilmiştir.[135]

1923'ten 1945'e kadar iktidarda kalan Cumhuriyet Halk Partisi Türkiye'de o dönemde yaşanan siyasal dönüşüm ve reform hareketine eşlik eden düşünce akımlarının, çatışmaların, hoşnutsuzlukların ve özlemlerin somutlaşmış hali olarak görülebilmektedir. Çünkü değişimi öngören partinin kendisi de değişime maruz kalan taraf olmak durumunda kalmıştır.[136]

1.3 Cumhuriyet Halk Partisinin Din Eğitimi Politikaları

[133] Köker, s. 134-135.
[134] Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 55.
[135] Kafadar, s. 145.
[136] Karpat, s. 42.

Cumhuriyet Dönemi modernleşme algısının din konusuna bakışıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan modernleşme çabalarının din konusuna bakışları arasında derin farklar görülmüştür. Osmanlı modernizasyon çabaları sırasında yapılan ve yapılması tasarlanan her şey, mantıkî açıdan tutarlılık göstermese bile din ile temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu çabaların mimarları Müslüman kimliklerinden vazgeçmeyerek, İslam aleminden de sorumlu bir devlet olduklarının farkında olarak modernleşmeye çalışmışlardır. Cumhuriyet dönemi ideologları ise İslam meselesini bir nevi paranteze alarak modernleşme sürecini tamamlama gayreti içerisine girmişlerdir.[137]

Milli Mücadele dönemi ile başlayıp, Cumhuriyet'in ilan edilmesine kadar geçen süreçte, Milli Mücadele'ye öncülük eden Mustafa Kemal ve onun geleceğe yönelik tasarladığı görüşlerinde hemfikir olan grup arkadaşları Dine karşı hep ılımlı bir tutum takınmışlar, hatta dini Milli Mücadele'ye destek olan bir vasıta gibi görmüşlerdir. Mustafa Kemal'in o dönemdeki dine bakışını şu sözleriyle açıklamıştır:

"Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri Cenab-ı Hak tarafından insanlara, dini hakikatleri bildirmeye memur ve resul olmuştur. Kanun-u Esasisi (Anayasası) Kur'an-ı Azimüşşan'daki nusûs'tur (ayetlerdir)… Arkadaşlar! Cenabı Peygamber çalışmalarında iki eve malik bulunuyordu. Biri, kendi evi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini Allah'ın evinde yapardı. Peygamberimizin isrine uyarak bu dakikada, milletimize, milletimizin hal ve istikbaline ait hususaları görüşmek

[137] İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, Dergah Yay, İstanbul, 2009, s. 27-28.

maksadıyla bu dar-ı kutside Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Bu vesile ile büyük bir sevaba nail olacağımı ümit ediyorum."[138]

Mütareke Döneminde Misak-ı Milli sınırları içerisindeki nüfusun büyük kitlesini Müslümanlar oluşturduğu için "Müslümanların Birliği" fikri yerel kongre hareketlerinde de görülen ideolojik –kültürel değerler olmuştur. Özellikle Anadolu'da yaşayan farklı etnik kökenli olan ve değişik mezheplerden unsurların ortak düşmana karşı harekete geçmesinde "din ortaklığı" teması birleştirici işlev görmüştür.[139]

1 Mayıs 1920 tarihinde Meclis'teki bir diğer konuşmasında Mustafa Kemal şunları söylemiştir:

"Efendiler meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyle bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksut olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anâsır-ı İslamiyyedir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i âliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-ı İslâma münhasır değildir, anâsır-ı İslamiyyeden mürekkep bir kitleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan, hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-ı millîmiz İskenderun'un cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-ı millîmiz budur dedik! Halbuki Kerkük şimalinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları tefrik etmedik. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaası ile

[138] Ertunç, s. 140.
[139] Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 169.

iştigal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anâsır-ı İslamiyyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-ı İslam, bizim kardeşimiz ve menâfi'i tamamıyle müşterek olan vatandaşımızdır. Ve yine kabul ettiğimiz esasâtın ilk satırlarında bu muhtelif anâsır-ı İslamiyye ki vatandaştırlar yekdiğerine karşı hürmet-i mütekâbile ile riayetkârdır ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırkî, içtimaî, coğrafi hukukuna daima riayetkâr olduğumuzu tekrar teyit ettik. Binaenaleyh menafi'imiz müşterektir. Tahsiline azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkes değil hepsinden memzûz bir unsur-ı İslâmdır. Bunun böyle telakkisini ve sû-i tefehhümâta meydan verilmemesini rica ediyorum."[140]

Vatan topraklarının kurtarılıp, Milli Mücadele'nin sona ermesinin ardından, Mili Mücadele'yi İslam ve Hilafet taraftarı görüntüsüyle gerçekleştirilip, "Devletin dini Din-i İslam'dır." Maddesinin yer aldığı bir anayasa hazırlayarak İslamiyet Birinci Meclis'te temsil edilirken, Birinci Meclis'te bu görüşü savunan grup Lozan görüşmeleri Birinci Meclis'in feshi ve Cumhuriyet'in ilanı ile ilerleyen süreç içerisinde yavaş yavaş tasfiye edilmeye başlanmıştır.[141] Saltanatın kaldırılmasının[142] ardından Hilafet makamı bir müddet daha devam etmiş bu müddet içerisinde yaşanan gelişmeler Ankara Hükümeti'nin umduğu şekilde gelişmemiş, İstanbul ve Ankara arasında gerginlikler yaşanmaya başlamıştır. Hilafet makamı git gide daha çok sorun teşkil etmeye başlamıştır çünkü; Mustafa Kemal'in tasarlamakta olduğu, milli, demokratik, laik Cumhuriyet sisteminde Halifeliğin var olması mümkün görünmüyordu. Halifeliğin ruhani durumu teokratik de olsa, bu makam Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını aşıp tüm İslam

[140] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt: .I, İctima senesi 1, 1. 5. 1336, s. 165.
[141] Kara, s. 14.
[142] Berkes, s. 505; Lewis, s. 348-349.

alemine ulaşacağı için, bu durum milli devlet prensibi ile çelişik olacaktı. Diğer taraftan halifelik gibi önemli bir devlet makamının hanedan mensuplarına ait olması, milli egemenlik prensibine dayanan Cumhuriyetle bağdaştırılamazdı. Laik bir devlet yapısı içinde ruhani otorite konumundaki bir makam kabul edilemezdi. Yine uzun vadede Cumhuriyeti tehdit edecek bir unsur olarak görülmesi de Hilafetin kaldırılmasının başlıca sebepleri arasındadır. [143]

Durumu Hilafet'in kaldırılmasına kadar götüren olay Hintli Müslümanların hilafete gösterdikleri ilgi sebebiyleydi. Olay 24 Kasım 1923'te yayınlanan ve Hintli Müslümanlar Emir Ali ve Ağa Han tarafından İsmet Paşa'ya hitaben yazılan mektupta, Türk Hükümeti'nden hilafeti "Müslüman milletlerin güvenine ve saygısına hükmedecek, bu şekilde Türk Devleti'ne eşi bulunmayan bir güç ve yücelik sağlayacak bir temel üzerine" yerleştirilmesi konusunda ricada bulunmalarıyla patlak verdi.[144] Bu olayın ardından hilafetin İslam Dini vasıtasıyla tüm Müslümanlarla olan bağlılığının tehlike arz edeceğini fark eden Mustafa Kemal, Hilafeti kaldırmaya karar vermiş ve gerekli düzenlemelerin yapılması için harekete geçmiştir.[145] Bu düzenlemeler sırasında Mustafa Kemal ordunun desteğini almanın gerekliliğini görmüş ve 15-22 Şubat 1924'te İzmir'de yapılan savaş oyunları sırasında komutanların desteğini almıştır.[146] 3 Mart 1924 tarihinde Hilafetin kaldırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir önerge sunulmuş dönemin Adalet Bakanı Seyyid Bey "Hilafet'in Mahiyet-i Şeriyesi" adlı bir konuşma yaparak hilafetin dinle ilgili olmadığını İslami kaynaklara

[143] Ergun Özbudun, *Türkiye'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1995, s. 22.
[144] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 249; Lewis, s. 354,
[145] Manaz, s. 32.
[146] Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yay., Ankara, 2004, s. 174.

dayanarak ortaya koymuş ve nihayetinde Hilafetin kaldırılmasına karar verilmiştir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edildiği 3 Mart 1924 tarihinde aynı zamanda "Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair" 431 Sayılı Kanun[147] da kabul edilmesiyle Hilafet kaldırılmış ve Osmanlı Hanedanı'na mensup olan herkes ülke sınırlarının dışına çıkarılmıştır. Aynı gün kabul edilen Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıyla Din konusu kontrol altına alınmıştır. Çünkü Diyanet'in kurulmasıyla devlet çoğunluğun inancı olan Sünniliği denetleyerek Din'in laikliğe karşı olan tutumunu kısmen denetleyebilecek ve devlet bu kurumun olmaması durumunda bu boşluğu doldurmaya çalışacak grupların, cemaatlerin ve tarikatların faaliyetlerinden uzak tutulmaya çalışılacaktır.[148] Yapılan yasal düzenlemelerle müslümanın yaşamını her alanına etki eden Din, bölünerek Devlet ile Diyanet arasında paylaştırılmıştır. Dinin ahkam hükümleri yerine geçecek olan yasaları yapma ve uygulama görevi Devlet'e, itikat ve İbadet işlerini yürütme görevi de Diyanet'e bırakılmıştır.[149]

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından Hilafetin de kaldırılmasıyla Atatürk devrimlerinin üçüncü temel taşı da yerini bulmuştur.[150] Hilafetin kaldırılması ile birlikte laiklik adına yapılacak reformların da önü açılmıştır. Çünkü hilafetin kaldırılması ile toplumun kültürel anlamdaki tabanını oluşturan "din" algısında bir kırılma yaşanmıştır. Yeni kurulan devlet

[147] Özbudun, s. 21.
[148] Akşin, s. 177.
[149] Ertunç, s. 169.
[150] Akşin, s. 174.

Hilafeti kaldırarak meşruiyetinin dine dayanmadığını ortaya koymuş ve bundan sonraki din politikaları hakkında da ipuçları vermiştir. Karpat'a göre hilafetin kaldırılması Mustafa Kemal'in Milli Mücadele dönemi boyunca savunmak durumunda kaldığı İslamcı-Monarşik devlet anlayışından kesin olarak sıyrılarak, laikliğe doğru yönelmesinin önünü açmıştır.[151] Lewis'e göre ise hilafeti kaldırmakla Mustafa Kemal, yerleşik İslam'ın sağlam güçlerine karşı ilk saldırısını gerçekleştirmiştir.[152]

Bunun yanında Hilafet kaldırılmış fakat Devletin dini karakteri bir müddet daha değişmemiş 1928[153] yılına kadar Anayasa'daki "Devletin Dini Din-i İslamdır" maddesi yer almaya devam etmiştir.

1920'lerde oluşturulan Cumhuriyet'in Milli Eğitim ideolojisi başlangıçta dinî ve millî karakterde bir eğitimi hedefliyordu. Türk Milli Eğitim ideolojisine[154] göre yeni nesle aşılanması gereken en önemli mesele; ulusların birbirlerine karşı sürekli bir mücadele içerisinde olduğu, bu yüzden de "kendimizin olmayan ve

[151] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 132.
[152] Lewis, s. 355.
[153] "9 Nisan 1928'de kabul edilen ve Anayasa'nın 2. Maddesindeki "Türkiye Devleti'nin Dinî, Din-î İslâmdır" hükmünün kaldırılmasından sonraki durumda, değişiklik teklifinde "din ile devletin ayrılma prensibi, Devlet ve Hükümet'in dinsizliği tervici manasını tazammun etmemelidir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir âlet olmaktan kurtuluş teminatıdır... Bu sebepledir ki, beşeriyetin manevî saadetlerini deruhde eden din, ağyar eli değmeyen vicdanlarda bülend mevkiini ihraz ederek Allah ile ferd arasında mukaddes bir temas vasıtası haline girmiş bulanacaktır..." 53 şeklinde ifade edilen anlayışa göre hareket edilmiştir." Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Din ve Devlet İlişkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Sayı:38, Cilt: XIII, Temmuz 1997 (online).
[154] Tek Parti konumunda olan CHP'nin millî talim ve terbiye anlayışı Ziya Gökalp'in belirlediği medeniyet-hars ayrımı ile uyum içindedir. Gökalp'in maarifin bir yandan beynelmilel medeniyete, diğer yandan milli harsa intibak ettirilerek harsi Türkçülülüğe ulaştırma gayesi ve bu maarifi umum'u Türklere tamim etme hedefi CHP'nin siyasetinin temel taşı olmuştur. Bkz. Özgür Gökmen, "Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nde Muhafazakar Yönelimler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık,* İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 144.

kendimiz için olmayan" bütün düşünce akımlarına karşı uyanık olmamız gerektiği bilinci idi. Başlangıçta millî karakterde bir eğitim oluşturmada önemli bir etken sayılıp, milliyetçilikle uzlaştırılmaya çalışılan din, Kemalist reformların başlamasıyla birlikte yavaş yavaş eğitimden uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Dinin kendisi dahi enternasyonel bir özellik taşıyıp "Öz Türk" olmadığı için kabul edilemez hale gelmiştir.[155]

Cumhuriyet Dönemi eğitim anlayışı da yeni kurulan rejimin temel ilkeleri ile doğrudan bağlantılıdır. Yeni rejimin ilk Maarif Vekili İsmail Safa, 19 Aralık 1923 tarihli bir genelgesinde "Mektepler Cumhuriyet esaslarına sadık kalmayı telkine mecburdur." demiştir. Yine Mustafa Kemal 22 Ağustos 1924 tarihinde Ankara'da yapılan Muallimler Kongresi'nde Cumhuriyet Eğitiminin başlıca amacı ile ilgili öğretmenlere şunları söylemiştir:

"Muallimler! Yeni nesli, Cumhuriyet'in fedakar muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır… Cumhuriyet fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister…Muallimler sizin başarınız, Cumhuriyet'in başarısı olacaktır. Yeni Türkiye'nin birkaç seneye sığdırdığı askeri, siyasi, idarî, inkılâbat sizin… İçtimaî ve fikrî inkilâptaki muvaffakiyetinizle teyit olunacaktır."[156]

1.4 Cumhuriyet Halk Partisi Programları ve Din Eğitimi

Cumhuriyet Halk Partisi'nin "Altı Ok" olarak adlandırılan altı temel ilkesinin kabul edildiği 1931 kongresinde eğitime dair olan konular, "Milli Talim ve Terbiye" başlığı altında Beşinci Kısımda ele alınmıştır. Programın kabul edildiği

[155] Kaplan, s. 161-162.
[156] Kafadar, s. 147.

Cumhuriyet Halk Partisi 1931 kurultayı, Türk siyasal yaşamını etkileyen bir önem haizdir. Çünkü partinin doktrinini oluşturma çabası içerisinde olduğu bir kurultay olmuştur. Parti örgütünden ayrı olarak toplumla bütünleşmek adına çeşitli vasıtaların üretilmesi için çalışmalara başlanmıştır.[157] Programa göre, eğitim sisteminin temel çıkış noktası, cehaletin kaldırılıp, eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Eğitimin her derecesinde cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik yurttaşlar yetiştirme hedefi benimsenmek zorundadır. Kaplan'a göre; Program da "hurafelerden uzak" bir eğitim öngörülmektedir ki, bundan kastın dini konular olduğu yorumu yapılabileceği gibi, programda dinin kutsallığının karşısına, her türlü kutsallık iddiasından uzak olan bilimsel, laik bir anlayışın yerine, milliyetçiliğin kutsallığının da konulduğu söylenebilir.[158]

Mustafa Kemal henüz hayattayken 9 Mayıs 1935'te toplanan Cumhuriyet Halk Partisi IV.Kurultayı'nda hazırlanan 1935 Programının giriş kısmında "Partinin güttüğü bu esaslar Kemalizm'in Prensipleridir." İfadesi konularak parti programında ilk defa Kemalizm fikrinden bahsedilmiştir.[159] 1935 programı dönemin Öztürkçeleştirme siyaseti doğrultusunda Öztürkçe olarak hazırlanmıştır. 1931 programından farklı olarak eğitimin tanımı partinin benimsediği tüm ilkeler dahil edilerek eğitimin tanımı "kuvvetli, cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik, ve devrimci yurttaş yetiştirmek" şeklini almıştır.[160] Eğitimin dini yönüyle ilgili bir vurgulama yapılmamıştır.

[157] Bozkurt, s. 153.
[158] Kaplan, s. 172-174.
[159] İsmet Giritli, "Atatürk İlkeleri ve İnkılapçılığa Dair", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 37, Cilt: XIII, Mart 1997 (online).
[160] Kaplan, s. 175.

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün hayat gözlerini yummasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin başına kimin geçeceği meselesi ortaya çıkmıştır. Henüz sağlığında gündeme gelen bu konu hakkında İsmet İnönü'nün bu görevi devralmasını isteyen bir grup oluşmuştur. Buna karşılık İnönü'nün Devletin başına geçmesini istemeyen muhalif bir grup da hükümet kadroları içinde yer almıştır. Bu muhalif gruba rağmen 11 Kasım 1938 tarihinde İsmet İnönü Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir.[161] Zürcher'e göre İsmet İnönü bu görevi dört faktöre borçluydu: Birincisi Başbakan Celal Bayar'ın İnönü'nün düşmanlarıyla işbirliğini reddetmesi, ikincisi, İnönü'nün düşmanlarının İnönü'nün yerini doldurabilecek rakip bir aday bulamaması, üçüncüsü, hem milletvekillerinin hem de parti bürokratlarının yıllar önce İnönü tarafından seçilmiş olmaları ve son olarak askeri liderlerin İnönü'yü desteklemesi ve Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın mecliste büyük oranda destek göreceğini bildiği halde aday olma kararından vazgeçmesidir.[162]

26 Aralık 1938'de gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı'nda Atatürk'e "Ebedi Şef" sıfatı verilirken, İnönü'ye de "Milli Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" sıfatları verilmiştir.[163] Böylelikle İsmet İnönü'nün Atatürk'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin tek hakimi olduğu kabul edilmiş ve 1946 yılına kadar sürecek olan Milli Şef Dönemi'ne girilmiştir. Eğitim konusu Atatürk Dönemi'nde olduğu gibi İsmet İnönü Döneminde de öncelikli olarak kalkınma ve modernleşme meselesi olarak ele alınmış, Atatürk döneminde eğitim politikalarının ana eksenini laik-milliyetçi bir çizgi oluştururken, İsmet İnönü

[161] Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Kervan Yay., İstanbul, 1973, s. 216-218.
[162] Zürcher, s. 272-273.
[163] Akşin, s. 214.

dönemi eğitim politikaları laikliğin yanında hümanist bakış açısıyla şekillenen bir biçime bürünmüştür. Fakat bunun yanında milliyetçilikten de vazgeçilmemiştir. Eğitimin niteliğiyle ilgili İsmet İnönü'nün öğretmenlere hitaben söylediği şu sözler, dönemin eğitim anlayışının dine bakışını açıklar mahiyette olmuştur:

"Sizin vereceğiniz terbiye dinî değil millî, beynelmilel değil millîdir. Millî terbiye istiyoruz"[164]

Millî Şef Dönemi'nde hazırlanan 1943 Programında, 1931 Programı'nda yer alan, "Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün, milli ve vatanperver olmalıdır" hükmü, "Eğitim, her türlü hurafeden uzak, milli ideolojiye uygun, vatan, millet ve aile severlik esasına dayanmalıdır." şeklinde değiştirilmiştir.[165] Programda Laiklik tanımı ile ilgili de yeni eklemeler yapılmıştır:

"Din Telâkkisi, vicdânî olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden mâsundur.

Hiçbir vatandaşa kânunların müsaade ettiği, tatbik ettiği din veya itikatlardan dolayı müdahale edilemez.

Parti millî dilin ve millî kültürün, diyanet yollarından yabancı dil ve kültürlerin tesirlerinden mâsun kalmasını, Türk milletinin hâli ve istikbali için lüzumlu sayar."[166]

[164] Ali Dikici, "Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 42, Kasım 2008, s. 19.
[165] Kaplan, s. 177.
[166] Bozkurt, s. 242.

1947 yılına gelindiğinde CHP Tarafından din derslerinin, özel dershaneler açılarak oralarda okutulmasına dair çalışmalar yapılmış Temmuz 1947'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından "Din Eğitimi ve Öğretimi Ana Hatları" kabul edilerek halka ilan edilmiştir. Çünkü din eğitiminin uzun bir müddet eğitimin bütün kademlerinden dışlandığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ileride değineceğimiz çok partili hayat dönemine geçilmiş ve bununla birlikte çeşitli çevreler tarafından din öğretimi yapılmasıyla ilgili istekler gelmeye başlamıştır.[167] Savaş sonrası dönemin yenilenen dış dinamiklerinin Türkiye'nin içi dinamikleriyle bağdaşmaması, değişim ve yenileşme adına atılacak adımların daha güçlü olması yolunu aralamıştır. Dolayısıyla özgürlük adına edilen talepler daha yüksek sesle dillendirilebilir olmuştur. 1947 yılının Aralık ayında toplanan CHP'nin Yedinci Kurultayı'ndaki müzakerelerin önemli bir kısmını Din Eğitimi ve Öğretimi ile ilgili sıkıntılar oluşturmaktaydı. İleride basına yansıya yönleriyle ele alacağımız bu kurultay sonucunda alınan kararlarla din eğitiminin okullarda okutulması durumu yeniden gündeme gelmiş[168] her ne kadar çok partili hayata geçişin bir sonucu olan Demokrat Parti iktidarına kadar geçen sürede çok etkili adımlar atılmamış olunsa da, bu konuda çalışmalara başlanmış ve okullarda din dersi konusu bu konuyu uzun yıllar gündem dışı bırakan CHP'nin temel meselelerinden birisi olmuştur.

[167] Ayhan, s. 85.

[168] Din Eğitiminin okullardaki dersler arasına yeniden konulması meselesinin gündeme gelmesinin birkaç nedeni olmuştur. Bunlardan birisi, din eğitiminin yokluğu dolayısıyla oluşan manevi boşluğun başta komünizm olmak üzere bazı ideolojiler tarafından doldurulmaya çalışılacağı endişesi olmuştur. Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan demokratik ortamın geçmişte yapılan din tartışmalarını yeniden gündeme getireceği, dolayısıyla da 25 yıllık süre içerisinde oturtulmaya çalışılan devrimlerin tehlikeye girebileceği endişesi de nedenlerden birisi olmuştur. Bkz. Gökaçtı, s. 168.

2. 1946-1950 ARASI DEMOKRAT PARTİ DİN EĞİTİMİ POLİTİKALARI

2. 1 Demokrat Partinin Kuruluşu

1. 1 Çok Partili Hayata Geçişin Sebepleri

II. Dünya Savaşı patlak verdiği zaman batı ülkelerinden gelen tüm ısrarlara rağmen savaş ortamından yeni yeni sıyrılmaya başlayan Türkiye Cumhuriyet'i savaşa dahil olmamıştır. Her ne kadar savaşın taraflarından birisi olmasa da savaşın meydana getirdiği ekonomik ve siyasi bunalımlardan Türkiye Cumhuriyet'i de büyük oranda etkilenmiştir. Bir yandan olası bir tehlike karşısında savaşa hazır durumda bulunmak öte yandan savaşın dünya çapında neden olduğu ekonomik krizi en az zararla atlatma çabaları sonucunda CHP tarafından izlenilen politikalar çok partili hayatın beraberinde getireceği demokrasinin varlığını gerekli hale getirmiştir.

II. Dünya Savaşı sonunda Nazi Almanya'sının savaştan mağlubiyetle ayrılması, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliğinin savaşın kazanan tarafı olması sonucunda Demokrasi konusu uluslar arası platformda önem kazanmıştır. Demokrasiyle idare edilen batı ülkeleriyle yakın ilişkiler içerisine girebilmek için demokratikleşme adına gerçekleştirilecek yeniliklere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti 24 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler Anayasasını kabul etmekle, zaten bu anayasanın demokratik ilkelerine uygun, daha hür bir sisteme geçeceğini taahhüt etmiş bulunuyordu.[169] Her ne kadar Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte demokratikleşmek adına çok partili hayat

[169] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 229.

geçiş denemelerinde bulunulsa da İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği döneme kadar bu konuda herhangi bir istikrara ulaşılamamıştır.

Çok partili hayata geçişi etkileyen bu dış sebeplerin yanında ülke içinde yaşanan bazı sorunlar da bu yeni sistemin varlığını gerekli kılmıştır.[170] Halkın CHP Hükümeti'ne karşı güvenini sarsan nedenlerden birisi 19 Şubat 1940 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğü giren Milli Korunma Yasası olmuştur.[171] Yasaya göre hükümet herhangi bir savaş durumunda, kısmi seferberlik ilan edilmesi halinde veya Türkiye Cumhuriyeti ile ilişki içerisinde bulunan yabancı devletlerin savaş hallerinde ekonomik hayata müdahale edebilecek duruma gelmiştir.[172] Bu kanunu getirisi olarak küçük çiftçiler ve işçilerin üzerlerindeki işgüçleri artmış, iki kesim de çalışma yükü altında ezilmiştir.[173] Bu durum halkın hükümete ve dolayısıyla CHP'ye karşı olan güvenini sarsmıştır.

Halkın mevcut sisteme karşı olan tepkilerini körükleyen diğer önemli sebep de Türkiye Cumhuriyeti ekonomi tarihinde en çok spekülasyona sebebiyet veren meselelerden birisi olan Varlık Vergisi'nin kanunlaştırılması ve uygulanması olmuştur. Bu vergiyi ödemesi gereken gruplar kanunda şöyle tanımlanmıştır:

-Kazanç ve buhran vergileri yükümlüleri

[170] Feroz Ahmad çok partili hayata geçişin bu iç ve dış sebeplerinden bağımsız olarak bir üçüncü görüş öne sürmüştür. Ona göre, Kemalizmin ilk dönemlerinden başlayarak yapılacak bir incelemede, rekabetçi siyasete geçişin ipuçlarının bizzat bu ideolojinin içerisinde bulunduğunu görmek mümkündür. Bu geçiş Kemalizm açısından kaçınılmaz olmasa da, Kemalizmin hedeflerinin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için demokratik bir rejimin kurulması elzemdir. Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul, 1996, s. 160.
[171] *Resmi Gazete*, 26 Ocak 1940, Sayı: 4417, Kanun No: 3780.
[172] Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., Ankara, 2004, s. 29.
[173] Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 316-317.

-Büyük Çiftçiler

-Uhdelerinde bulunan binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayrisâfi iradi yekûnu 2500 liradan ve arsalarının vergide mukayyet kıymetleri 5000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarlarının indirilmesinden sonra artan irat ve değerlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlar tarafından kararlaştırılanlar

-1939 yılından beri Kazanç ve Buhran Vergileri'ne tabi bir iş ve girişimle uğraştığı halde bu kanunun yayını tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar.

-Meslekleri tacir, komisyoncu, tela veya simsar olmadığı halde 1939 senesinden beri velev bir defaya münhasır olsa bile ticari muamelelere aracılık ederek komisyon veya aracılık karşılığı para veya mal almış olanlar.[174]

Bu verginin çıkarılmasının en mühim nedeni savaş ortamındaki ekonomik kriz durumundan yararlanan savaş zenginlerini vergilendirmek, haksız yollarla kazanılan bu paraların en azından bir kısmının geri alınarak toplumun geride kalan mağdur kesiminde adaletli bir şekilde paylaşılmasının sağlanması olmuştur. Bunun yanında ekonomik anlamda sıkıntıda olan devlete yeni bir gelir kapısının açılması da diğer önemli bir neden olarak görülmüştür. Bu saiklerle kanunlaştırılan Varlık Vergisi uygulamada haksızlıklara ve yolsuzluklara neden olmuş, Varlık Vergisi'nden dolayı zarar gördüğüne inanlar CHP Hükümetine

[174] *Resmi Gazete*, 12 Kasım 1942, Sayı: 5255, Kanun No: 4305.

karşı cephe almış ve Demokrat Parti'nin kurulmasının ardından bu partiyi desteklemeye başlamışlardır.[175]

Varlık Vergisi'nin ardından savaş sırasında devlete mali anlamda gelir sağlamak ve tarım dışı kesimde uygulanarak büyük tepkilere sebep olan Varlık Vergisi'nin bir uzantısı olarak görülen köylüyü de vergiye tabi tutmayı amaçlayan 7 Haziran 1943 tarihli Resmi Gazete[176]'de yayınlanarak uygulamaya konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ile Varlık Vergisine olan tepkilerin azaltılması düşünülmüştür. Aşar Vergisinin kaldırılmasından sonra tarıma yönelik ciddi anlamda uygulanan ilk vergi olduğu için köylünün üzerinde ağır bir yük oluşturmuş, dolayısıyla halkın memnuniyetsizliğini artırmaktan öteye gidememiştir.[177]

Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamaları her ne kadar bütçe açıklarını gidermek ve bozulan gelir dağılımını yeniden düzenlemek adına yürürlüğe konulmuş olsalar da uygulamaları aşamasında amaçlarından farklı sonuçlara sebebiyet vermiş siyasal iktidarın meşruiyetini ciddi anlamda sarsarak hegemonya ve temsil bunalımının derinleşmesine neden olmuştur. Bu durum iktidar bloğunun çözülmesine hız kazandırmıştır.[178]

İç sebeplerin en önemlisi ve olayları tetikleyen durum ise Çiftçiyi Topraklandırma Yasası olmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra Osmanlı

[175] Albayrak, s. 27.
[176] *Resmi Gazete*, 7 Haziran 1943, Sayı: 5423, Kanun No: 4429.
[177] Ş.Ertan Çomaklı-Fatih Koç-K.Emrah Yıldırım, "Toprak Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, No: 2, 2012 (Online) s. 64.
[178] Pınar Kaya Özçelik, "Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi",*A.Ü. S.B.F. Dergisi*, Cilt:65, Sayı:3, s. 167.

İmparatorluğu Döneminden beri devam eden toprak mülkiyeti ile ilgili yasalar konusunda esaslı bir değişikliğe gidilmesi uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Atatürk Cumhuriyet kurulduktan sonra uzun müddet bu konuda yapılması gereken reform yasası konusunda herhangi bir girişimde bulunmamış, toprak reformunun gerekliliği konusunu ilk kez İsmet İnönü gündeme getirmiştir.[179] Atatürk'ün ölümünden kısa bir zaman önce toprak reformu meselesi Atatürk tarafından da dillendirilmiş fakat ölümünün ardından İkinci Dünya Savaşının da aniden patlak vermesi üzerine mesele tekrar gündem dışı kalmıştır.[180] Savaş bittikten sonra tekrar gündeme gelen toprak sorunu ile ilgili olarak 17 Ocak 1945 tarihinde tam adı "Topraksız Köylüye Toprak Dağıtılmasına ve Çiftçi Ocaklarının Kurulmasına Dair Kanun Tasarısı" olan çalışma Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Bu yasanın amacı büyük toprak ağalarının siyasi ve ekonomik gücünü zayıflatarak, devletin otoritesini güçlendirmekti. CHP'nin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak bunu yaptığı konuşmasında çok açık bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

"Arazi mülkiyet rejiminin ve onun doğurduğu mülkiyet yapısının bir memleket iç politikası ile de ilgisi vardır. Elverişsiz bir arazi mülkiyet bünyesi, kişilerin münasebetlerinde ahenksizlikler meydana getirdiği gibi, kişiler ile devlet arasında anlaşmazlıklara çığır açabilir. Büyük arazi mülkiyetine dayanan mahalli

[179] Bu konuşmada İsmet İnönü şunları söylemiştir: "Evvela vatandaşlara arazi dağıtılmasından bahsedeceğim, işledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı şark vilayetlerimizde işe başladık. Birinci umumi müfettişlik dahilinde şimdiye kadar hazineye ait araziden 90 bin dönüm toprak dağıttık. Ayrıca istimlâk ederek ve bedelini peşin ödeyerek, 20 bin dönüme yakın arazi verdik. Bundan maada garp vilayetlerimizde hazineye ait olan veya satın aldığımız bazı çiftlikleri köylüye mal etmeye muvaffak olduk. Bu işte mesleğimiz topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlada çalışmak imkanını hazırlamaktır. Bunun haricinde büyük çiftlik sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine olarak bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz." Albayrak, s. 21.
[180] Albayrak, s. 21.

nüfuzların, devlet otoritesinin zayıflamasını intaç ettiği çok görülmüştür. Bu bakımdan her memleket, yerleştirdiği devlet zihniyetine yaraşır bir arazi mülkiyeti bünyesi yaratmak zorundadır."[181]

Bu tasarıyı Demokrat Partinin kuruluşu açısından önemli kılan tasarının yaklaşık beş ay süren görüşmeleri sırasında CHP içerisindeki muhalif görüşün (DP'yi kuracak olan kadrolar olan; Celal Bayar, Adnan Menderes[182], Fuad Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Cavit Oral vb. kişiler) belirginleşmesidir.[183] Yasanın 11 Haziran 1945[184] tarihinde yapılan oylamasına katılan 351 milletvekilinin oybirliği ile yasa kabul edilmiş, muhalif grubu oluşturan 104 milletvekili oylamaya katılmamışlardır. Kısacası Toprak Yasası ile ilgili yapılan tartışmalar, CHP içerisindeki potansiyel muhalefete belli bir kimlik kazandırırken, daha sonraki günlerde parti içinde esecek fırtınaların da habercisi olmuştur.[185]

2.2 Demokrat Parti'nin Kuruluş Aşaması

Toprak Reformu Yasası'nın Meclis'te görüşüldüğü sıralarda meclisteki muhalif grubun başını çeken Adnan Menderes[186] yaptığı konuşmalarda, toprak sahipleri olan diğer grup arkadaşları gibi sadece yasanın getireceği olumsuz

[181] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yay., İstanbul, 2010, s. 28.
[182] Bu grubun sözcüsü olan Adnan Menderes Aydınlı büyük toprak sahiplerinden biriydi. Lewis, s. 309.
[183] Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Türk Siyasal Muhafazakarlığın Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Kadim Yay., Ankara, 2011, s. 111.
[184] Kanun metni için bkz. Resmi Gazete, 15 Haziran 1945, Sayı: 6032, Kanun No: 4753.
[185] Albayrak, s. 23-24.
[186] Samet Ağaoğlu, Adnan Menderes'in kimliği hakkında ilk olarak işittiklerini şu sözlerle anlatmıştır: "Aydın'ın köklü eski bir ailesinin tek evladı, büyük çiftçi, anne ve babasını çok küçük yaşta kaybetmiş, akrabalar elinde büyümüş, İzmir'de İttihat ve Terakki Mektebinde ve kolejde okumuş, İzmir'in tanınmış ailelerinden birinin kızı ile evli." Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 17.

şartlara değinmemiş 21 Mayıs 1945 tarihli meclis konuşmasında Demokrasinin gerekliliğinin sinyallerini şu şekilde belirtmiştir:

"Görülüyor ki takip edilegelmekte olan yol uygun yol değildir. Dünya Harbinin doğurduğu ve memleketimize yüklediği güçlüklerin yanında bir de kolay tedbirlerin uzun süren düzensizliklere yol açtığını kabul etmek gerekir… Hiç şüphe yok ki Cumhuriyet maddi ve manevi milletimizin ve yurdumuzun çehresini tamamen değiştirecek önemde ve ölçüde eserler vermiştir. Ancak bunlarla yeterlenmeye imkan yoktur. Çünkü bütün dünyanın ilerleme temposu o kadar hızlanmıştır ki, asırların dünya ile aramıza koyduğu mesafeyi muhafaza etmek dahi çok güçleşmiştir. Halbuki mesafeyi azaltmak ve yetişmek zorundayız."[187]

Bu tartışmaların olduğu sıralarda meclis gündemindeki bir diğer konu da bütçe görüşmeleri olmuştur. Aynı anda devam eden bu iki mesele muhalefeti iyice kızıştırmış 29 Mayıs 1945 tarihinde oylamaya sunulan Bütçe Kanunu Tasarısına; Recep Peker, Celal Bayar, Hikmet Bayur başta olmak üzere; Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan ve Emin Sazak tarafından ret oyu verilmiştir.[188]

Esas muhalif tavır Toprak Yasası Tasarısının kabulü için oylama yapılmadan hemen önce Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü'nün yer aldığı dört CHP milletvekilinin CHP'de ıslahat yapılmasını isteyen ve tarihimizde "Dörtlü Takrir" olarak bilinen önergeyi Türkiye Büyük Millet

[187] *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 7, Cilt: 17, 21 Mayıs 1945, s. 229-230.
[188] Albayrak, s. 43.

Meclisi Başkanlığı'na sunmalarıyla gerçekleşmiştir.[189] Bu belgeye dört milletvekilinin imzasını taşıdığı için "Dörtlü Takrir" denilmiştir.[190]

Önergede Türk Anayasası'nın demokratik niteliği, sistemi daha demokratik bir hale getirmek için Atatürk'ün yaptığı çalışmalardan, Atatürk döneminde bazı zararlı kuruluşlardan kurtulmak ve gericiliği önlemek için Anayasa'nın sınırlı tutulduğundan, bunun ardından II. Dünya Savaşı yılları boyunca da olağanüstü savaş hali dolayısıyla önlemler alabilmek adına yapılan düzenlemelerle demokratik ortamdan git gide uzaklaşıldığından bahsedilmiş ve yapılmasının istedikleri düzenlemeleri şöyle özetlemişlerdir:

" 1.Millî Hakimiyetin en tabî neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin alınmasıdır.

2.Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması.

3.Bütün parti çalışmalarının yukarıda esaslara (takrirde belirtilen) tamamıyla uygun şekilde yeniden tanzimi"[191]

---

[189] Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam (1938-1950), Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 439; Albayrak, s. 43.; Ahmad, s. 29.; Karpat, s. 233.; Şeyhanlıoğlu, s. 111.

[190] Bu takriri veren milletvekillerinin liderliğini İzmir milletvekili ve başbakanlık görevinde de bulunmuş olan Celal Bayar yapmaktaydı. Dörtlü Takrir'in verilmesi fikrinin kimden geldiği tartışmalıdır. Yazar İsmet Bozdağ'a göre; CHP'yi böyle bir önergeyle uyarma düşüncesi Refik Koraltan tarafından Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'ye önerilmiştir. Ancak Menderes böyle bir hareketin isim yapmış bir politikacının da aralarında bulunmasıyla daha etkili olacağını düşündüğünden Celal Bayar ismi üzerinde durmuştur. Celal Bayar Samet Ağaoğlu'na verdiği röportajda Takrir fikrinin Köprülü ve Menderes'e ait olduğunu, Koraltan'ın takrire imza koymasını kendisinin istediğini söylemiştir. Osman Akandere, "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak "Dörtlü Takrir" in Amacı ve Mahiyeti", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:9, Yıl: 2003, s. 7-8. Bayar ve arkadaşları önergenin meclis grubunda görüşüldüğü sıralarda ve daha sonra Maliye Bakanı ile yapılan bir görüşmede, parti kurmak niyetinde olmadıklarını, arzularının parti içinde demokratik anlayışın sağlanarak, savaş sonrası sıkıntılarını karşılayacak düzeyde milli bir kabinenin kurulmasının temini olduğunu ileri sürmüştür. Albayrak, s. 46.

Halk Partisinin Meclis Grubu 12 Haziran 1945'te gizli olarak yedi saat görüştükten sonra, mevcut kanun ve kaidelerin değiştirilmesine sebebiyet vereceği ve bu tür tekliflerin görüşülme yerinin grup toplantısı değil, Millet Meclisi olduğu gerekçesiyle önergeyi reddetme kararı vermiştir.[192] Dörtlü Takrir'in reddedilmesinin ardından dörtlü grup, görüşmelerine ve demokrasi yolunda atacakları adımlar gereğince çalışmaya devam etmişlerdir. Demokrasinin tam anlamıyla sağlanabilmesi için mevcut olan Basın sansürünün de kaldırılması gerektiğine inanan Celal Bayar 13 Haziran 1945 tarihinde basına özgürlük tanınması ile ilgili kanun tasarısını Meclis'e sunarak gözleri tekrar üzerine çekmiştir.[193] Fakat CHP basını kontrolü altında tutmaya devam etmek adına bu tasarıyı da reddetmiştir.[194] Bu arada gerek Meclis çevrelerinde gerekse basın organlarında dörtlü grubun muhalif tutumları tartışılmaya devam ederken basın kanalıyla yapılan polemikler gündemi oldukça meşgul etmiştir. Ahmet Emin Yalman'ın yönetimindeki Demokrat Parti yanlısı olan Vatan Gazetesi ile CHP taraftarı olan Cumhuriyet Gazetesi arasında karşılıklı atışmalar yapılmıştır. 11-12 Eylül tarihlerinde Fuat Köprülü'nün Vatan Gazetesinde CHP'nin demokrasi karşısında takındığı tutumu sert bir şekilde eleştirmesi üzerine uyarı almış ardından Adnan Menderes'te 13-14 Eylül 1945 tarihlerinde aynı gazetede Başbakanı eleştiriye tutunca 21 Eylül 1945 tarihinde meclis tarafından Köprülü ve Menderes'in partiden ihraç kararı alınmıştır.[195] Bu gelişmenin ardından Basın

---

[191] Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan ADNAN MENDERES*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1971, s. 83-85.; Akandere, s. 23-24.

[192] Aydemir, s. 441; Karpat, s. 233. Menderes, takririn görüşülmesi sırasındaki durumu; "Bizi sorguya çektiler, 7 saat küfrettiler. Bize kızmalarının yegane sebebi, istedikleri yolda yürümeyişimizdir." Diyerek anlatmıştır. Fersoy, s. 88.; Albayrak, s. 45.

[193] Kanun Tasarısı metni için bkz, Fersoy, s. 89-91.

[194] Karpat, s. 234.

[195] Fersoy, s. 99; Albayrak, s. 56-57; Ahmad, s. 30; Şeyhanlıoğlu, s. 115.

Kanunu ile ilgili sunduğu önerinin kabul edilmesini bahane eden Celal Bayar da, Menderes ve Köprülü'ye destek olma adına 26 Eylül 1945 tarihinde milletvekilliğinden, 3 Aralık tarihinde de CHP'den istifa etmiştir.[196] En son olarak Refik Koraltan'ın Köprülü ve Menderes'in partiden ihraç edilmesini eleştirmesi üzerine o da 27 Kasım tarihinde partiden ihraç edilmiştir.[197]

En son olarak Koraltan'ın da partiden ihraç edilmesinin ardından Dörtlü Grup görüşmelerini sıklaştırmış ve yeni bir partinin kurulması kararını günden güne güçlendirmişlerdir. 3 Aralıktaki istifasını takiben Celal Bayar, bir siyasi partinin kuruluşundan üstü kapalı olarak bahsetmiş ve bu durum basında büyük yankı uyandırmıştır.[198]

Tüm bu yaşanan çekişmelerin, verilen çabaların sonucunda nihayet 7 Ocak 1946 tarihinde Refik Koraltan'ın İçişleri Bakanlığı'na Partinin kurulmasıyla ilgili resmi müracaatını vermesiyle Celal Bayar partinin kurulduğunu resmen beyan etmiştir.[199]

Demokrat Parti'nin kurulmasıyla demokrasi mücadelesi yolunda önemli bir adım atılırken aynı zamanda siyasal iktidar mücadelesi de ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar başarılı olup olmamasına bakılmaksızın tek partili dönemin devlet politikası doğrultusunda şekillendirilmeye çalışılan toplum, dayatılan kalıpların

[196] Akşin, s. 225; Bayar'ın istifası bütün çevreler tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır çünkü; Köprülü, Menderes ve Koraltan da CHP'li olmalarına rağmen CHP kurulduğundan parti içerisinde önemli bir konuma sahip olan Celal Bayar'ın CHP'nin aldığı kararların hemen hemen hepsinin altında imzası bulunmaktaydı. Şevket Süreyya Aydemir bu konudaki şaşkınlığını, daha sonraları Menderes'in 29 Mayıs 1950 tarihinde meclis kürsüsünden okuduğu hükümet programı esnasında CHP'nin geçmişte yürüttüğü politikalara yaptığı sert eleştirileri dinleyen Celal Bayar'ın nasıl olup da böyle bir dönüşümün içerisine girmiş olabileceğini sorgulayarak ifade etmiştir. Aydemir, s. 36-39.
[197] Albayrak, s. 57.
[198] Fersoy, s. 112.
[199] Fersoy, s. 114; Akşin, s. 226; Albayrak, s. 62; Karpat, s. 239.

dışına çıkmaya başlamış, devletin müdahale ettiği her alanda yeni sistemin getirdiği düzen doğrultusunda yavaş yavaş da olsa çözülmeler başlamıştır.

2.2 Demokrat Partinin Din eğitimi Politikaları

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de eğitim politikalarının oluşması ve uygulamaya konulması iktidarı devralan siyasal partilerin yönetim sistemine ve savundukları ideolojiye göre değişen bir süreç izlemiştir. Uzun yıllar süren tek partili dönemin ardından iş başına gelen Demokrat Parti'nin de kendi tasarladığı sistem çerçevesinde bir eğitim politikası uygulaması kaçınılmaz olmuştur.

Düşünsel bazda CHP ve DP arasında temel konularda hiçbir fark yoktu.[200] Bu da herkes tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştı. Burada söz konusu olan bir tesadüf değildi çünkü Demokrat Parti'nin kurucularının hepsi o güne kadarki siyasi yaşamlarının tamamını CHP içerisinde geçirmişlerdi.[201] Dolayısıyla DP herhangi bir ideolojiyi esas alarak kurulmamıştır fakat Türkiye'de her alanda taze bir nefese ihtiyaç duyulan bir dönemde ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen dünya dengeleri sonucunda kurulduğu için muhafazakarlık ve liberalizm kayan düşüncelere yakın bir duruş sergileme tavrında olmuştur. Parti'nin siyasi söylemi orta sınıf ve köylü sınıfını temsil edecekleri olmuş, kendini liberalizim ve İslami meselelere önem veren eski sistemi eleştiren bir düşünce anlayışının sözcüsü olarak lanse etmiştir.

[200] Demokrat Parti CHP'nin benimsediği ilkeler olan ve Anayasa'nın ikinci maddesinde yer alan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık, Devletçilik ve Devrimcilik ilkelerini benimsemiş, liberal düşüncelerinin temeline uygun olması açısından özellikle Devletçilik ve Laiklik ilkelerine açıklık getirmiştir. Albayrak, s. 65.
[201] Ahmad, s. 64.

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerin ardından Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle[202] yayınlanan parti programında her konuda olduğu gibi eğitim konusundaki amaçlardan da bahsedilmiş, hükümetin eğitim politikası ortaya koyulmuştur. Dönemin eğitiminin temel özelliği eğitimin milli bir amaca yöneltilmesi şeklindeydi. DP'ye göre toplumun kötü sonuçlarla karşılaşmamasının, milletin özgür ve bağımsız olarak yaşamasının çözümü, milli karakter ve geleneklere uygun bir eğitim verilmesidir. Demokrat Parti'nin eğitimdeki amacı, milli ve ahlaki esaslara dayanan bir eğitim şeklindeydi.[203] Zira Cumhuriyet'in kuruluşundan 1933 yılına kadar geçen süre içerisinde kademeli olarak ilk ve ortaöğretimden din dersleri kaldırılmış, ilahiyat fakülteleri ve imam hatip okulları öğrencisizlikten kapatılmıştı. Böylelikle Türkiye Din Eğitimi açısından uzun yıllar süren bir boşluk dönemine girmişti. Bu da halk nezdinde Tek Parti uygulamalarına karşı hissedilen hoşnutsuzluklardan birisiydi. Çünkü talep olmadığı gerekçesiyle din eğitimi veren kurumların birer birer kapatılmış olması halkın din eğitimine olan ihtiyacının da ortadan kaldırıldığı anlamına gelmemekteydi. Din Eğitimi sadece yer altına inmiş, yani illegal bir alana kaymış halkın oluşturduğu "halk dini" denilebilecek bir hüviyete bürünmüştür.[204] Dolayısıyla Demokrat Parti kurulmasının ardından beyan ettiği programında Laiklik ilkesine açıklık getirdiği 14. Maddede: "Partimiz laikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer

[202] Akşin, s. 229.
[203] Kaplan, s. 218.
[204] Veli Öztürk, "Çok Partili Dönemde Din Eğitimi ve Öğretimi", *Cumhuriyet'in 75.Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 290.

hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır. Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır."[205] diyerek din eğitiminin serbest bırakılması, din adamlarını yetiştirmek için imam hatip okullarının ve ilahiyat fakültesinin açılmasını istediklerini açıkça beyan etmiştir. Yine 1947 yılının Aralık ayında Partinin Şükriye Ocağı'nda yaptığı bir konuşmada Celal Bayar din eğitimi ile ilgili partinin ileriye yönelik amaçlarına ilişkin olarak şunları beyan etmiştir:

" Arkadaşlar; şimdiye kadar hiçbir yerde partimizin tüzüğünde yazılı bulunan laiklik görüşümüz hakkında konuşmamıştım çünkü bunu, bizim aleyhimize ya dinsizlikle veya taassupla itham vesilesi olarak kullanacaklardı. Bugün bu bahse de temas etmek ve görüşümüzü açık olarak izah fırsatını bana vermiş bulunuyorsunuz. Din vatandaşların mukaddes hak ve hürriyetlerindendir. Hiçbir vatandaşı imanı için tazyik ve tenkit etmek caiz değildir. Allah ile insan arasındaki münasebetlere müdahaleyi şiddetle reddederiz. Bunun içindir ki,ana ve babaların çocuklarına din dersleri ve dinî terbiye vermesini pek tabi görmekteyiz. Fakat buna mukabil daima saf, temiz ve yüksek kalması lazım

[205] Şeyhanlıoğlu, s. 147-148.

gelen dinî hislerin politikaya alet olmasına da bir zaman müsamaha göstermeyiz. İşte partimizin laiklik hakkındaki telâkkisi açık olarak bundan ibarettir."[206]

1949 yılının 20 Haziranında toplanan DP'nin ikinci büyük kongresinde Bayar:

"Laikliği, programımızda din hürriyeti manasında alıyoruz. Laiklik dinsizlik demek değildir. Programımızda laiklik dine hürmet esasını en iyi şekilde tespit etmiştir. Eğer biz iktidarda olsa idik, bu programı tatbik ederdik. Şunu söyleyeyim ki, Türk milleti Müslümandır. Müslüman olarak kalacaktır. Allah'ına müslüman olarak gidecektir. Dini tedrisat meselesi bu bakımdan mühimdir. Fakat tamamıyla teknik bir meseledir. Biz programımızı tatbik etmek imkanını elde ettiğimiz gün en salahiyetli ve mutemet kimseler tarafından tatbik şeklini de programa bağlayacağız. Şimdi bana katolikler, ortodokslar ve diğer dinlere mensup bulunanlar hakkında ne düşünüyorsunuz diye soruluyor. Cevap vereyim: Katolik, musevi, ermeni ve ortodokslar bizde daha tanzimattan beri din hürriyetine sahip olmuşlardır. Eğer onların bu hürriyetlerini engelleyen bazı şeyler varsa bunları bertaraf edeceğiz. Biz dinin siyasete alet edilmesinin şiddetle aleyhindeyiz. Bu ne maksatla olursa olsun bizzat, o mukaddes mefhuma hürmetsizliktir. Biz irticanın da şiddetli aleyhindeyiz. Memlekette irtica yoktur, ama irticaya doğru beliren istidatları zamanında görüp önlemezsek bu memleketin felaketini hep beraber hazırlamış oluruz. Bu noktada hassas bulunmamız lazımdır. Aşırı sağcılık ve solculuk hakkında fazla söze ihtiyaç yoktur. Bu memlekette aşırı cereyanları tasvip edecek insanlar bizim aramızda yoktur. Biz, samimi insanlar olduğumuz için bu memlekete iyilik kimin

[206] Şeyhanlıoğlu, s. 235.

tarafından gelirse gelsin yahut felaketler kimin tarafından önlenirse önlensin, onlarla beraber olacağımızı her zaman ilan ettik." [207]diyerek partisinin din eğitiminin gerekliliği konusundaki görüşlerini teyit ettiği gibi, memlekette ortaya çıkması muhtemel irticanın da önlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Din ve vicdan hürriyetini sonuna kadar savunan DP kadroları 1950 seçimleriyle birlikte iktidara gelmesinin ardından din tedrisatı ve toplumun ihtiyaç duyduğu diğer dini meselelerle ilgili olarak yapılmasını planladıkları icraatları birer birer uygulamaya geçirmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1945-1960 ARASI BASIN ORGANLARINDA DİN EĞİTİMİ TARTIŞMALARI

1.CHP'li Yıllarda Din Eğitimi İle İlgili Tartışmalar

Cumhuriyet'in ilanının ardından benimsenen laiklik prensibi doğrultusunda din devlet adına bir tehlike olarak telakki edilmeye başlanmış ve toplumun dinden soyutlanması adına çeşitli bahaneler gerekçe gösterilerek kademeli bir şekilde din dersleri müfredatlardan çıkarılmış, dini hizmet verecek din görevlilerinin yetişmesinin de önüne geçilmiştir. Fakat her ne kadar din toplumdan tecrit edilmeye çalışılsa da yüzyıllarca dini karakterli bir devlet sistemi ile yönetilen Türk toplumunun dine karşı olan köklü bağlılığından tam anlamıyla sıyrılması mümkün olmamış halk kendi imkanları doğrultusunda resmi olmayan yollarla din eğitimi

[207] Şeyhanlıoğlu, s. 236.

almaya çalışmıştır.. Tek parti rejiminin dini soyutlama politikasıyla yönetmeye çalıştığı kitleler yıllarca süren manevi boşluğun ardından İkinci Dünya Savaşı'nın sağladığı demokratik ortamdan faydalanarak Din Eğitiminin devlet eliyle resmi olarak yürütülmesi gerektiği konusundaki taleplerini açığa çıkarmaya başlamışlardır.

Okullarda din derslerinin tamamen kaldırılmasının ardından, din eğitimi meselesi ilk olarak 15-21 Şubat 1943 tarihlerinde düzenlenen II.Milli Eğitim Şurası'nda gündeme gelmiş, toplantıda "Okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi ve ilkokullarda bu ilkelerin gerçekleştirilmesini sağlayacak tedbirlerin düşünülerek programa alınması" konusu tartışılmıştır.[208] Şûrâda öngörülen ahlak anlayışı ameli açıdan ele alınmış, dini ahlak konusuna ise ne ahlak komisyonunun çalışmaları esnasında, ne de genel kurul görüşmelerinde değinilmemiş, gençlerin yetiştirilmesinde dinî ahlaka yer verilmemiş ve ahlak eğitimi konusunda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Parmaksızoğlu, İslam Kelamcılarının din tarifi dikkate alınmış olsaydı, onların dini tamamen bir terbiye ve ahlak sistemi olarak mütalaa ettikleri görülüp gençlerin yetişmesinde bu tariflerden yararlanılabileceğinin altını çizmiştir.[209]

1946 yılının Mayıs ayında CHP olağanüstü bir kurultay toplamaya karar vermiş ve 10 Mayıs günü toplanan kurultayda[210] dinde reform düşüncesi tartışılmış, itikada ve ibadet biçimlerine doğrudan karışmayı öneren rapora parti içinden itirazlar gelmiş, CHP'nin artık din konusuyla ilgilenmemesi gerektiği savunulmuştur. Başka bir grup partilinin fikrine göre ise devletin din eğitiminde aktif bir rol oynaması gerekiyordu

[208] Ayhan, s. 67; Suat Cebeci, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi", *A.Ü.İ.F.D.*, Özel Sayı, Ankara, 1999, s. 229.
[209] Parmaksızoğlu, s. 26-27.
[210] *Ulus Gazetesi*, 10 Mayıs 1946, s. 1; *Vatan Gazetesi*, 10 Mayıs 1946, s. 1.

çünkü bilinçsiz kesimlerin din eğitimi yapıyor olması toplumu yanlış telakkilere sevk edebilirdi. Devlet laik karakteri dolayısıyla din alanında herhangi bir reform yapamayacağı için bu alandaki reformların din bilginleri tarafından yapılması gerekmekteydi.[211] CHP içerisinde bu tartışmalar sürerken Demokrat Parti'nin kurulmasıyla din eğitimi meselesi daha ciddi bir sorun haline gelmiş 24 Aralık 1946 tarihinde mecliste Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçe görüşmeleri sırasında Hamdullah Suphi Tanrıöver, din eğitimi meselesiyle ilgili olarak Türk gençliğine verilmesi gereken üç imanın vicdan, milliyetçilik ve din olduğunu söylemiş Türk milletinin milli bilincinin din ile geliştirilmesini ve çocuklara din eğitimi verilmesini istemiştir.[212] Tanrrıöver, o vakte kadar din eğitimi konusunda yapılan ihmallleri ihtilal döneminin karakteristik özelliği ile bağdaştırarak bu durumun devam etmemesi gerektiğini ve yaklaşan komünizm tehlikesinin maneviyatla bertaraf edilebileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

"Türk milletinin gençliği terbiye edilirken manevi esaslara el uzatmamız lüzumu aşikardır. Bazı müesseselerin bir müddet ihmal edilmesi, ilânihaye ihmal edilmesi için bir hak teşkil etmez aynı mesele çok daha ehemmiyetli hatta bir gün vahim olarak karşımıza çıkar skolastiğe karşı Avrupa milletlerinin bir mücadelesi vardır. Bunu biz de yaptık. (…) Memlekette komünizm cereyanları vardır. Bu hükümete ve bize endişe veren bir hale gelmiştir, (…) mahkemeler bunu tedavi etmeğe kâfi gelmez, polis, jandarma, ceza buna deva değildir. Türk halkının manevi bünyesini bu hastalıkları olmayacak şekilde takviye etmek lazımdır. Bunu yapmak için Türk milletine onun büyük manevi kaynakları olan din ve milliyetten istifadesine fırsat vermek lazımdır. (…) Bizi en müşkil zamanda ayakta tutmuş olan dinimiz,

[211] Hürriyet Konyar, *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam Yay, İstanbul, 1999, s. 176-178.
[212] *Ulus*, Gazetesi 25 Aralık 1946, s. 1-4.

milliyetimiz ve tarihi şuurumuzdur. Bu kuvvetlerle başka memleketlerde gördüğümüz kardeş mücadelesiyle bizi aynı felakete sürükleyecek olan komünizmin yollarını tıkamış oluruz."[213]

Söz alan Muhittin Baha Pars da, gençlerin vicdanlarının başıboş bir şekilde bırakılması durumunda, bu boşluğun zararlı fikirler ve din anlayışlarıyla doldurulacağını bunun önüne geçilmesi için gençlerin din eğitimi ve dinî ahlaktan mahrum bırakılmaması gerektiğini beyan etmiştir.[214] Bu fikirlere karşılık olarak Başbakan Recep Peker verdiği cevapta; dinin Türkiye'de bir mesele olmaktan çıkıp önemli bir mevkiye geldiğini, kimsenin ibadetlerini yapma noktasında herhangi bir baskı veya engelle karşılaşmadığını, gençliği yabancı ideolojiler ve yanlış fikirlerden uzaklaştırmanın yolunun gençliğe milliyetçilik duygusunun aşılanması ile olacağını dolayısıyla da din eğitimine gerek olmadığını savunarak din eğitimine karşı çıkmıştır.[215] Hatta, "Komünizm denen bir ictimaî zehirden bünyeyi korumak için onun yanında yavaş yavaş genişleyecek bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini bir tedbir diye düşünmek aşağı yukarı bir öldürücü zehrin lâakal onun kadar onun kadar öldürücü olan başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir. (…) Solumuzda kızıl uçurum, sağımızda kara ve karanlık irtica uçurumu. Bu iki uçurumdan birini ötekine tercih etmek veya birini ötekine tedbir saymak manasına gelen bir ifadede isabetli bir müşahadenin hükmü yoktur sanıyorum."[216] diyerek din eğitimini en az komünizm kadar tehlikeli bir mesele olarak ifade etmiştir. Din eğitimi ile ilgili olarak yaptığı zehir benzetmesi o dönemde hükümet kadrolarının bir

[213] *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Cilt:3, 24 Aralık 1946, s. 437-440.
[214] *Ulus Gazetesi*, 25 Aralık 1946, s. 4.
[215] *Ulus*, 25 Aralık 1946, s. 4.
[216] *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Cilt:3, 24 Aralık 1946, s. 444-446.

kısmının dine ve dolayısıyla din eğitimine olan bakış açısını özetler nitelikte olmuştur.

Din eğitimi meselesi halledilmesi gereken bir mesele olarak ortada durduğu için 16 Ocak 1947'de toplanan CHP Yüksek Divanı'nda tekrar gündem konusu olmuştur. Daha önceki bütçe görüşmelerinde olduğu gibi Divan'daki tartışmaların başını da Hamdullah Suphi Tanrıöver ve arkadaşları çekmiş, din ve ahlak derslerinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Faik Fenik Vatan Gazetesindeki yazısında Tanrıöver ve arkadaşlarının başlattıkları tartışmadan bahsederken bu konuda yapılması gerekenlerin siyasilerden oluşan bir parti teşkilatının işi olmadığını bunun ehil kişiler tarafından ele alınması gereken ciddi bir mesele olduğunu belirtmiştir.[217] Divandaki tartışmalar esnasında Milletvekili Necmettin Sadak Akşam Gazetesi'ndeki yazısında, yeni neslin ahlak ile ilgili bir sorunun bulunmadığını, var olmayan bu sorunun giderilmesi adına yeniden uygulamaya konulması istenen din eğitiminin gereksiz olduğunu ve hatta irticai bir durum olduğunu belirtmiş. Laik bir devletin bu gibi sorunlarını din ile halledemeyeceğini, eğer bir kere din eğitimine izin verilirse bunun arkasının kesilmeyip ilga edilen halifeliğe kadar dayanacağını ve bu durumun Cumhuriyet'in değişime uğrattığı tüm kurumlara sıçrayacağını ifade ederek, din eğitimi konusundaki tedirginliğini beyan etmiştir.[218] Sadak iki gün sonraki yazısında da; laik devletin tanımını yapmış, halkın din eğitimi konusunda kendi çabalarıyla istediği şekilde hareket etme özgürlüğüne sahip olduğunu, laikliğin gereğinin devletin hiçbir şekilde dini alana müdahale etmemesi durumunu beraberinde getirdiğini ve dolayısıyla devletin dini alan bir kere müdahale etmesiyle bunun önüne geçilemeyeceğini belirtmiş ve halkın din eğitimini devletten talep etmeye hakkının

[217] Mümtaz Faik Fenik, "Parti Divanından Sızan Haberler", *Vatan Gazetesi*, 20 Ocak 1947
[218] Necmettin Sadak, "Nereye Gidiyoruz?", *Akşam Gazetesi*, 21 Ocak 1947, s. 1-2.

bulunmadığını vurgulayarak din eğitimi taleplerinin yersiz olduğunu anlatmaya çalışmıştır.[219] Uzayan tartışmaların ardından parti divan toplantısından çıkan sonuçlara göre isteğe bağlı olmak ve okul binalarının dışında olması şartıyla, devletin gözetimi altında Milli Eğitim Bakanlığı'nın izni dahilinde Arap harflerinin yasak olduğu göz önünde bulundurularak özel ders niteliğinde olacak din öğretimi faaliyetlerinin düzenlenmesi işi devletin görev alanı dahilinde kabul edilmiştir.[220]

Kararın ardından meclisteki tartışmalar devam etmiş bütçe görüşmeleri esnasında bir milletvekilinin din dersi talebinin üzerine Recep Peker, Laikliğin zaten vicdan hürriyetini sağladığını, dolayısıyla herkesin inanç ve ibadet özgürlüğüne sahip olduğunu belirtmiş, Ulus Gazetesi yazarı Hüsrev Tökin de, halka dini eğitim vermek bahanesiyle laikliğe el uzatıldığını, belirli bir dinin esasları verilerek, halkın bu dine inanmasının mecbur edileceğini ve dolayısıyla vicdan hürriyetinin ihlal edileceğini savunmuştur. Aynı zamanda din eğitimini devletin ele alması durumunda bu eğitimi verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi meselesi de zuhur edecek ve devlet çoğunluğun dini anlayışına göre eğitim verecek öğretmenler yetiştirmek durumunda olacaktır. Bu da diğer inanç gruplarına karşı yapılacak bir haksızlık olacaktır. Gençlere manevi eğitim verilmelidir, fakat bu devletin güdümünde olmalıdır, çünkü bu devletin laiklikle sağladığı vicdan hürriyetiyle çelişir bir durum arz edecektir.[221]

Dönemin yayın organlarından olan Millet Mecmuası da bir yazı dizisi yayınlayarak okullarda din öğretimi yapılıp yapılmaması ile ilgili sorular sorarak halka ve 50 meşhur kişiye bir anket uygulamıştır. Bu anket esnasında Ömer Rıza

[219] Necmettin Sadak, "Parti Divanının Toplantıları Münasebeti ile", *Akşam Gazetesi,* 23 Ocak 1947, s. 1.
[220] *Ulus Gazetesi*, 28 Ocak 1947 s. 1.; *Vatan Gazetesi*, 28 Ocak 1947, s. 1-3.
[221] İsmail Hüsrev Tökin, "Türk Devletinin Laiklik Vasfı", *Ulus Gazetesi*, 5 Şubat 1947, s. 1.

Doğrul, artık dinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi sisteme müdahale edebilecek potansiyelde bir tehlike olmadığını, sadece prensip bazında kalan bir müessese olduğunu beyan ederek halkı memnun etmek adına atılması gereken bir adım olduğunu belirtmek adına şunları söylemiştir:

"Mekteplerde din dersinin ihtiyari olarak okutulmasına taraftarım. Bu suretle hem laiklik hem de bu dersi almak isteyen vatandaş tatmin edilmiş olur. Bu mevzu üzerinde durmak zamanının geldiğini zannediyorum. Sebebi dinin siyasete karışmasına amil olan sebeplerin ortadan kaldırılmış bulunmasıdır. Bu amiller iki idi. Birincisi ve en mühimi de hilafet ki ister istemez hükümet dini bir siyaset takibine mecburdu. Diğeri şeriattır, onun da yerine medeni kanun kabul edilmiştir ki, bununla da hem siyasi, hem de teşrii hayatta dinin müdahalesi kalmamıştır. Neticede din yalnız ahlakî prensipler ilham eden bir müessese olur ki, bunda da laikliği ürkütecek bir cephe yoktur. Din dersinin ihtiyari olarak kabulü inkılâp umdelerini takviye edecek. Ammeyi hoşnut edecek bir tedbir olur."[222] Bunun yanında Peyami Safa ise:

"Okullarda hususi din öğretimine taraftarım. Fakat bu laik devletin murakabesi altında olmalı ve ric'i telkinlere imkan bırakılmamalıdır. Türk inkılâbının din bahsinde müsamahasının derecesini tayin edecek ölçü, irticaın potansiyel kuvveti ile makûsan ve mütenasip olacaktır. Bu kuvvet azaldıkça o müsamaha artar. Başka memleketleri kendimize örnek almanın günü değildir. Onlar teokratik nizamdan ayrılalı asırlar geçmiştir. Biz din ve dünya işlerini ancak çeyrek asırdan beri birbirinden ayırmış bulunuyoruz. Bu kısa zaman içinde irtica temayüllerinin yok olduğuna inanılamaz. Din bahsinde ihtiyatı elden bırakamayız…"[223] diyerek irtica

[222] Ana Davalarımız, *Millet Mecmuası*, 13 Şubat 1947, Sayı: 54, s. 10.
[223] Ana Davalarımız, *Millet Mecmuası*, 27 Şubat 1947, Sayı: 56, s. 10.

tehlikesinin henüz tam anlamıyla yok olmadığını, bu nedenle yapılacak hususi bir din öğretiminin de devletin kontrolü altında bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Yazar Refik Halit Karay da "Eskiden olduğu gibi din derslerinin ruh tarafı inkar edilerek sadece zahiri hareket ve sekanat kısmını öğretilmesine taraftar değilim…Kitap üzerinde bu dersler verilirken bir taraftan da cemiyeti o derslere göre ıslah etmek lazımdır…bir taraftan ahlak dersleri verilirken öte yandan o dersleri hiçe indirecek tiplerin tasfiyesi, cemiyetteki aksaklıkların da izalesi icap ediyor"[224] diyerek din verilecek din dersinin sadece teoride kalmayıp, sağlıklı bireylerin yetişmesi noktasına da temas etmesi gerektiğine dikkatleri çekmiştir.

Tartışmalar hararetli bir şekilde sürüp giderken daha önce de değinildiği üzere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Temmuz ayında "Din Eğitimi ve Öğretiminin Ana Hatları" kabul edilmiş ve halka tebliğ edilmişti. Bu tebliğde din öğretimi ile ilgili hususlar şöyle belirlenmiştir:

"Medeni haklara sahip yurttaşlar 789 Sayılı Maarif Teşkilatı Kanununun 4. Maddesi gereğince Milli Eğitim Bakanlığı'dan izin almak şartıyla, İslam dininin esaslarını öğrenmek isteyen çocuklara bunları öğretmek maksadıyla din bilgileri dershaneleri açabileceklerdir.

Dini bilgiler dershaneleri açmak isteyenler, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan izin alınmak üzere, dershane il merkezlerinde veya merkez ilçesinin bucak ve köylerinde valilere, ilçe merkezleriyle bunlara bağlı bucak ve köylerinde açılacaksa kaymakamlara başvuracaklardır.

[224] Ana Davalarımız, *Millet Mecmuası*, 20 Şubat 1947, Sayı: 55, s. 6.

Din bilgileri dershanelerinde öğretmenlik etmek isteyenlerden öğretmenlik için esas olan medeni, ahlaki sıfatlara sağlık şartlarından başka tahsil ve menşei bakımından devlet okullarında öğretmenlik edebilme sıfat ve yetkisini kazanmış bulunmak yahut üniversite ve yüksek okullarla liselerden ayrılan veya bunlara denk sayılan diğer okul ve öğretim kurumlarından veyahut mülga imam ve hatip okullarından mezun olmak vasfı aranacaktır. Dersiâm payesine veya vaiz yetkisine haiz olanlarla köy imamlığı etmiş olan veya etmekte bulunanlardan bu dershanelerde öğretim için yeterliği valiliklerce onanmış bulunanlara da öğretmenlik izni verilebilecektir.

Din bilgileri dershaneleri yurdun ancak ilkokulu bulunan yerlerinde açılabilecek ve bu dershanelere devam edecek çocuklarda ilkokulu bitirme şartı aranacaktır. Bu dershaneler yazılmak, devam etmek tamamıyla yurttaşların kendi arzu ve isteklerine bırakılmıştır. Din bilgileri dershanelerinde ancak hükümetçe onaylanmış program tatbik olunacak, bu program dışında öğretim yapılmayacak ve Türkçeden gayrı bir dil öğretilmeyecektir. Bu dershanelerde hükümetçe incelenmiş ve kabul olunmuş kitaplar okutulacak, bunların dışında herhangi bir kitap ve Türk harflerinden başka harflerle yazılmış kitaplar okutulmayacaktır. Öğrencilere belletilecek Kuran sureleriyle dualar Türk harfleriyle basılmış bulunacaktır.

Din bilgileri dershanelerinde tatbik edilecek programlarla okutulacak kitapların İslam dininin mezhep ve tarikatlar üstünde müşterek olan akidelerini tanıtıp telkin eder mahiyette olmasına dikkat olunacaktır. Dershane siyasi maksatların elde edilmesi için alet olarak kullanılmak istendiği veya öğretimde İslam dininin akidelerini ve ibadetin usul ve şekillerini öğretmek amacı dışında herhangi bir

faaliyete sapıldığı takdirde derhal kapattırılacak ve sorumlulukları hakkında kanun kovuşturulması yapılacaktır.

Din bilgileri dershanelerine öğretmen yetiştirmek ve imam ve hatiplik hizmetleri için eleman hazırlamak maksadıyla yurttaşlar din semineri dahi açabilirler. Seminerler ortaokul öğretimine dayanacak ve ortaokul mezunlarına 5, lise mezunlarına ise 2 yıllık öğretim verecektir. Din bilgileri dershanelerinde olduğu gibi seminerlerde de Milli Eğitim Bakanlığınca onanmış programlar uygulanacak ve bu Bakanlıkça onanlardan başka kitap okutulmayacaktır."[225]

Din öğretiminin esaslarını bu şekilde belirleyen hükümet, resmi olarak hiçbir şekilde din öğretimi yapılmadan geçen yılların ardından din öğretiminin özel dershanelerinde verilebilmesinin yolunu açmıştır. Fakat tebliğde belirtilen esaslara göre hükümet sisteme zarar verebilecek herhangi bir duruma mahal vermemek adına temkinli hareket etmiş ve yapılacak öğretimin kontrollü ilerlemesi için gerekli şartları açıkça beyan etmiştir. Ayrıca yapılması planlanan din öğretiminin mezheplerüstü karakterde olması gerektiği şartıyla da, çıkacak ayrılıklardan doğacak çatışmaların önüne geçilmek istenmiş ve laik sisteme zarar verecek hizipleşmelerin ortaya çıkması ihtimali bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Bu derslerde okutulacak kitapların içeriği ile ilgili çalışmalara Milli Eğitim Bakanlığı tarafından başlanmış, Kuran'daki bazı ayet ve surelerin tercümesinin bulunduğu, Yunus Emre'nin Divanından,Süleyman Çelebi'nin Mevlüd adlı

[225] Ulus Gazetesi, 3 Temmuz 1947, s. 1-3; Vatan Gazetesi, 3 Temmuz 1947, s. 3.

eserinden, Mevlana'nın Mesnevi'sinden, Kısas-ı Enbiya'dan ve Mehmet Akif'in yazılarından bölümlerin olduğu bir kitap hazırlanmasına karar verilmiştir.[226]

1.1.VII. CHP Kurultayı ve Din Öğretimi Tartışmaları

17 Kasım 1947 tarihinde açılışı yapılan CHP VII. Kurultayı[227] o güne kadar yapılan din öğretimi ile ilgili tartışmalar açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü parti mensubu olan herkesin o güne kadar devam eden uygulamalarının doğruluğu veya yanlışlığı konusundaki fikirlerini açıkça dışa vurması ve büyük tartışmaların ortaya çıkması bakımından dikkat çekici olmuştur. Kurultay'da din eğitimi konusundaki tartışmalar başlamadan hemen önce Akşam Gazetesi'ndeki bir haberde, parti içerisinde 3 farklı grubun ortaya çıktığı belirtilmiştir. Buna göre bu gruplardan çoğunluğu içine alan ilk grup devletten bağımsız bir Müslüman teşkilatı kurulması fikrini savunmuşlar ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na ve Evkaf'a bağımsız bir yapı verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. İkinci grup ise din dersinin okullarda verilmesi gerektiği konusunda kararlı olan grup olmuş; üçüncü grup ise Atatürk'ün belirlediği laiklik çizgisinde ilerleyen statükocu grup olarak nitelendirilmişti ki bu gruba göre ikinci gruba dahil olanlar devleti meşihata götürmeye çalışan kimselerdir.[228]

Kurultayda en fazla tartışılan mesele 2 Aralık günü yapılan oturumdaki laiklik tartışmaları olmuştur. Partinin yeni program tasarısındaki 15. Maddeye göre Laiklik, "devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin muasır medeniyete, ilim ve fenlerin terbiye ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini din fikirlerinin devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı

[226] *Ulus Gazetesi*, 4 Ekim 1947, s. 2.
[227] "Chp Kurultayı Açılıyor", *Ulus Gazetesi*, 17 Kasım 1947, s. 1.
[228] "Din Terbiyesi ve Laiklik Hakkında C.H.P.'de Üç Cereyan Var", Akşam Gazetesi, 26 Kasım 1947, s. 1.

tutulmasını milletimizin her yönden ilerleyip, yükselmesinde başlıca muvaffakiyet amili görür.

Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların men etmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılmaz."[229]

Maddenin açıklanmasının ardından ilk olarak Sinop Milletvekili Vehbi Dayıbaş sözü almış; İnkılapların artık yerli yerine oturduğu ve şeriat tehlikesinin ortadan kalktığı için okullarda din eğitimi yapılmasının bir sakıncası olmayacağını aksine faydalar sağlayacağını, belirtmiş, çocukların bir ibadethaneye girdiklerinde en azından okuyacak bir dualarının olması gerektiğini ifade etmiştir.[230] Ardından söz alan Çorum milletvekili Abdulkadir Güney; Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurum olsa da, bu kurumda din öğretimi yapabilecek bir müessese yoktur. Gençleri dinî bilgilerle donatabilmek için ilkokullarda başlangıç mahiyetinde din dersleri vermekle birlikte, bu dersleri verebilecek kaliteli öğretmenlerin yetiştirilmesi için İlahiyat Fakültelerinin açılması gerektiğini belirterek, İlahiyat Fakültesi açılmasını teklif etmiştir.

Abdullah Güney'den sözü alan Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Diyanet işleri Başkanı'nın eli kolu bağlı bir vaziyette olduğunu batıda ise Hıristiyan ve Musevilerin kendilerine papaz yetiştirecek okullar açtığını, biz de köylülerin cenazelerini yıkayacak din görevlisi bulamayacak duruma geldiklerini belirtmiş,

[229] Ayhan, s. 91.
[230] *CHP Yedinci Kurultay Tutanağı*, Ankara, 1948, s. 450.

dinsizlik dolayısıyla ahlak buhranın yaşandığını ve kimsenin Allah'ı tanımadığını ifade ederek durumunun vehametini en açık şekilde ortaya sermiştir.[231]

Konuşma sırası Kayseri Milletvekili Şükrü Nayman'a geldiğinde Nayman konuyu daha sert ifadelerle dile getirmiş ve: "Görüyoruz ki, bugün harp sonu Amerika'da, Avrupa'da radyolar harıl harıl dinî konferanslar vermekte, kiliseler dolup boşalmaktadır. Buna mukabil biz, iftar sofraları yerine, içki masaları, sabahlara kadar kadınlı erkekli briç ve poker partileri yapmayı bir yenilik olarak kabul ediyoruz ve övünüyoruz" diyerek mevcut durumu ağır bir şekilde eleştirmiş, din derslerinin de zaruretine değinerek bu derslerin doğu ve batı dinlerini de içine alacak şekilde verilmesi gerektiğini dillendirmiştir.[232] Maraş Milletvekili Emin Karpuzoğlu da irtica hortluyor gibi asılsız yaygaraların yalan olduğunu beyan etmiş, asıl irticanın beş bin yıl evvelki güneş dinine gitmeye çalışmak olduğunu ifade etmiştir. Yeni nesle kesinlikle din eğitimi verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ardından kürsüye gelen Hamdullah Suphi Tanrıöver de uzun bir konuşma yapmış, Avrupa'daki bazı laik devletlerin uygulamalarından bahsetmiştir. Tanrıöver'den sözü alan Cemil Sait Barlas, din konusundaki yenilikleri savunduğunu, fakat bunu yapacak olanın kendileri değil, din adamları olduğunu belirtmiş ve komünizm gibi iktisadi bir meselenin dinle değil ekonomik yöntemlerle bertaraf edilebileceğini ifade etmiştir.

Behçet Kemal Çağlar kürsüye geldiğinde ise, "…Gerçek mümin, dindar ve münevver bir insanın, dini için göreceği en hayırlı iş, bu dinin ve imanın, dünya işlerine ve siyaset oyunlarına rastgele alet edilmemesidir. Din, Allah ile kul, Halik ile

[231] *CHP Yedinci Kurultayı*, s. 450-451.
[232] *CHP Yedinci Kurultayı,* s. 451-453.

vicdan arasında yüce ve temiz yerini muhafaza etmelidir. Biz Müslüman dininin müminiyiz. Fakat örümcekli kafaların, çorbaya çevirdiği ukalalıklar ve efsaneler manzumesinin de o nisbette aleyhtarıyız. Ayakta kalabilmemizin tek şartı olan medeniyet, imkan ve icâplarından bizi yıllarca alıkoyan taassuba, kızıl emperyalizm kadar düşmanız." diyerek komünizm gibi tehlikeli gördüğü taassuba mahal vermeyeceklerinin altını çizmiştir. Ardından Karpuzuğlu'nun irtica olarak nitelendirdiği "güneş dini" ifadesine binâen kimsenin Atatürk'ün inkılaplarına söz söyleme hakkına sahip olmadığını, yaşamalarının tek hikmetinin bu inkılapların koruyucusu olmak olduğunu söyleyerek parti içerisindeki radikal tutumunu en açık şekilde ifadelendirmiştir.[233]

Sonrasında söz alan Tahsin Banguoğlu, gerginleşen ortamı yumuşatmak adına daha ılımlı bir konuşma yapmış, kendisinin de din eğitimini savunduğunu fakat tartışmalar esnasında laikliğe zarar verici bazı konuşmaların da geçtiğini, dinin mukaddes yerinin her zaman muhafaza edileceğini fakat şeriata hiçbir şekilde izin verilmeyeceğini belirtmiştir.[234]

Laiklik üzerinden ilerleyen din eğitimi tartışmalarının ardından 4 Aralık günü Kurultay toplantılarını sona erdirmiştir.[235] Din eğitimi anlamında herhangi bir sonuca varılamayan kurultayda laiklikle ilgili 15. Madde kabul edilmiş, kurultay bitmesine rağmen laiklik ve dolayısıyla din konusundaki tartışmalar bir müddet daha basında tartışılmaya devam etmiştir. Özel din dersi uygulaması ve partililerin kendi aralarındaki muhalif tavırları konuyu gündemde tutmaya devam etmiştir.

---

[233] *CHP Yedinci Kurultayı,* s. 462-464.; "C.H.P. Kurultayında En Heyecanlı Gün", *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Aralık 1947, s. 1-4.
[234] *CHP Yedinci Kurultayı,* s. 465-466.; "C.H.P. Kurultayında En Heyecanlı Gün", *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Aralık 1947, s. 1-4.
[235] "C.H.P. VII. Kurultayı Dağıldı", *Ulus Gazetesi*, 5 Aralık 1947, s. 1.

Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Falih Rıfkı Atay, Akşam Gazetesine verdiği demeçte; O zamana kadar Anadolu'da birliği sağlamak adına laikliliğin çok önemli bir vazife gördüğünü, halkın din ile ilgili bir sorunun olmadığı halde siyasilerin bunu mesele ettiklerini, komünizmden korunma adına din eğitimini savunmanın moda olduğunu fakat komünizm gibi iktisadi bir meselenin bu şekilde halledilemeyeceğini belirterek İspanya'yı örnek göstermiş, kilise çok güçlü olduğu halde komünizmin bir o kadar güçlü olmasının da çabası olduğunun altını çizmiştir.[236] Atay halkın din konusunu aklına getirmediğini söyleyerek halkın din eğitiminin eksikliğinden doğan boşluk ortamından şikayetçi olduğunu ve sıkıntılar yaşadığını görmezden gelmiştir. Bu da halkın meclisteki temsilcisi olma durumundaki milletvekillerinin halkın problemlerinden ne kadar kopuk olduğunun bir göstergesi şeklinde tezahür etmiş ve CHP'nin bu konudaki görüşünü destekler nitelikte olmuştur.

Aynı gazetenin bir gün sonraki baskısında Gazeteci Va-Nu ile konuşan Nihat Erim, din eğitimi meselesinin ihmal edilen bir mesele olduğunu ve tehlikeli olanın din konusunun yarı cahil kimselerin elinde kalması olduğunu belirterek, yüksek öğretim kurumlarında günün şartlarına uygun bir şekilde din adamlarının yetiştirilmesi gerektiği konusundaki fikirlerini açıklamıştır.[237] Daha sonra Ömer Rıza Doğrul'un idaresindeki Selamet Dergisi Erim'in bu demecini ele almış, Erim'in İlahiyat Fakültesi açılmasıyla ilgili taleplerini yerinde bulmuş fakat, var olan sistemin tam anlamıyla nitelikli din bilginleri yetiştirip yetiştiremeyeceğinden duyulan

[236] "Din ve Laiklik", *Akşam Gazetesi*, 1 Aralık 1947, s. 3.
[237] "Din ve Laiklik", *Akşam Gazetesi*, 2 Aralık 1947, s. 1-3.

endişeyi ve bu fakültelere gelecek yeterlikte öğrencilerin bulunup bulunmayacağı konusundaki tedirginlikleri de dile getirmiştir.[238]

CHP'nin Yedinci Kurultayı'na kadar geçen süreç içerisindeki zihniyeti ve bu zihniyetin ürünü olan icraatları göz önünde bulundurulduğunda kurultayın bir kırılma noktası olarak kabul edildiği görülmüştür. Bu kırılmanın sosyal, siyasal, ekonomik konularda olduğu gibi dini konularda da yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Çok partili hayatın sağladığı özgürlük ortamı CHP'nin diktasına olan tepkilerin açığa çıkmasına olanak sağlamış, CHP kendini bir anda bulduğu rekabet ortamında ayakta kalabilmek için büyük bir dönüşümün içerisine dahil olmaya mecbur kalmıştır.

Bu büyük kurultayının ardından parti ortalama bir siyaset güden normal bir parti olma yolunda ilerlemeye başlamıştır.[239] Halkla iletişimin en asgari seviyede yürütüldüğü bir ortamda Halkçılık ilkesini benimseyen CHP'nin temel prensipleri olan 6 ilkeden ödün vermeye başlaması, dolayısıyla Laiklik konusunu da tartışmaya açmasıyla, laikliğin bir gereği olarak addedilen dinin hayattan soyutlanması politikasından yavaş yavaş uzaklaşmak zorunda kalmasını beraberinde getirmiştir.

1.2. CHP VII. Kurultayı Sonrası Din Eğitiminin Durumu

Kurultayda din eğitimi verilmesi konusunda herhangi bir düzenleme yapılmamasının ardından meclis çevrelerindeki din eğitimi isteği artarak devam etmiş, tartışmalar ilerlemiş ve durum acilen çözülmesi gereken bir mesele haline gelmiştir. Nihat Erim'in "Günlükler" eserinde bahsettiği hatıratına göre; 31 Ocak 1948 tarihinde Erim, İnönü ve Banguoğlu bir araya gelip bu meseleler üzerinde konuşmuş, Erim gittiği yerlerde Arap Harfleriyle ders veren ve bu harflerle

[238] "Nihat Erim'le Hasbihal", *Selamet Dergisi*, Sayı: 33, 2 Ocak 1948, s. 6-7.
[239] Karpat, s. 316.

yazılmış kitapları satanlara şahit olduğunu belirtmiş, bu durumda yapılması gereken üç şeye dikkat çeken İnönü, çarenin ilahiyat fakülteleri ve imam hatip mektepleri açmak ve ilkokulların üçüncü sınıfından itibaren seçmeli olarak din dersleri koymak olduğunu ifade etmiştir. Banguoğlu da İnönü'yü onaylamıştır.[240] Böylelikle Milli Şef'in bizzat kendisi durumun ciddiyetinin farkına vararak, kontrolü kaybetmemek adına din eğitimi ile ilgili yapılacak düzenlemelerin gerekliliğini kabul etmiştir.

Meclis tarafından din eğitimi konusunda çalışma yapmak üzere 1948 yılının Şubat ayında bir komisyon kurulmasına karar verilmiş, komisyonun başkanlığına Feridun Fikri Düşünsel ve raportörlüğüne de Tahsin Banguoğlu getirilmiştir. Komisyon yaptığı incelemeler sonunda bir rapor hazırlamıştır. CHP grubunda görüşülüp kabul edilen[241] rapora göre;

1. İlkokul seviyesindeki çocuklara ihtiyari olarak din derslerinin verilmesinin laikliğe aykırı olmadığı sonucuna varılmış ve derslerin verilmesi bazı şartlara bağlanmıştır. Buna göre; dersler velilerin izni halinde okul içinde ve ders zamanları dışında verilecek, bu derslerde okutulan kitaplar Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanıp, Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayından geçecek, Dersleri okutacak öğretmenler ilkokul öğretmenlerinden veyahut bu derleri okutabilecek özelliklere haiz kimselerden seçilecek, seçilen bu öğretmenlerin maaşları da yardım adı altında devlet tarafından ödenecektir.
2. Vatandaşların imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetleri yerine getirecek insanların varlığına ihtiyaç duyması sebebiyle, bunları yetiştirecek

[240] Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979* (Haz. Ahmet Demirel), YKY Yay., İstanbul, 2005, s. 247-248
[241] *Ulus Gazetesi*, 20 Şubat 1948, s. 1-3.

müesseselerin kurulması gerektiğine karar verilmiş ve laiklikle ters düşmeyecek şekilde devlet eliyle kurulabileceklerine karar verilmiştir.

3. İmam ve Hatip okullarının yanında yüksek din adamları ve mütefekkirleri yetiştirmek adına bir İslam İlahiyat Fakültesi kurulması gerekli görülmüş ve kabul edilmiştir.[242]

Din eğitimi ile ilgili raporun yayınlanmasından sonra meclisteki tartışmalar farklı bir mecraya kaymış bir grup milletvekili laikliğe aykırı olacağı düşüncesiyle verilecek derslerin ve bu dersleri verecek öğretmenlerin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olmaması gerektiğini bu görevi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ele alması gerektiğini savunurken, bir grup milletvekili de din eğitiminin softaların eline geçebileceği ve şeriatın tekrar ortaya çıkacağı endişesi dolayısıyla devletin kontrolünden çıkmaması gerektiğini savunmuştur.[243]

Bu arada hükümetin sözcüsü konumundaki Ulus Gazetesi'nde din derslerinin devlet kontrolü altında bizzat devletin kendi eliyle verilmesi gerektiğini rejim adına duydukları endişe dolayısıyla savunan CHP'lileri destekler nitelikte yazılar çıkmaya başlamıştır. Bu derslerin devlet kontrolünde olmasının zaruri olduğu bu yazılardan birinde: "Kanunsuz ne nizam, ne de hayat mümkün olamayacağı için en ileri ve hür demokrasilerde de, devlet kanunu, fert değil cemiyet için dinin emrinden önce gelir. Ana kanunların devlet için tehlikeli, emniyet, ahlak ve amme intizamına aykırı sayarak men ettikleri işler, bir ibadet veya bir dinî kanaatin ifadesi halinde yapılmakla caiz veya makbul bir hal alamazlar. (…) yürürlükte olan kanunlar, bütün hürriyetlerle birlikte din ve vicdan hürriyetinin

[242] "Tarihi Bir Rapor", *Selamet Dergisi*, Sayı: 45, 26 Mart 1948, s. 12-13.
[243] Erim, s. 252-253.

de sınırlarını teşkil eder. Netice itibariyle din öğretiminin, devlet murakabe ve kontrolüne tabi olarak genel eğitim ve öğretim kanunları çerçevesinde teşkilatlandırılması bir zarurettir."[244] Denilerek toplum için kanundan önde hiçbir şey olmayacağı, kanunun gerekirse dinin de önüne geçebileceği vurgulanmış böylelikle hükümetin din eğitimi ile ilgili almış olduğu kararların sağlaması yapılmaya çalışılmıştır.

Din eğitiminin uygulanmasına dair karar çıkmış fakat üzerinden bir hayli vakit geçmiş olmasına rağmen bu konuda herhangi bir icraatın yapılmadığı görülmüştür, Dönemin yayın organlarından Sebilürreşad'da çıkan bir yazıda Milli Eğitim Bakanı Banguoğlu'na hitaben sualler sorulmuş, verilecek derslerden bir ses çıkmadığı, halkın "zararın neresinden dönülürse kardır" zihniyetiyle oyalandığı, Bakan'ın bu makama bilinçli olarak getirildiği zira hakikaten din tedrisatı isteyen birisi olmadığı söylenmiş ve "Yapacaksın Tahsin Banguoğlu, yapacaksın! Mekteplere din dersini kabul edeceksin! İmam, Hatip ve ilahiyat medreselerini açacaksın! Oralarda harıl harıl Kur'an, Hadis, Fıkıh derslerini okutacaksın! Milletin iradesini yerine getireceksin. Grup müzakerelerinde "Bak neler yapacaklar!" dediklerini sen kendi elinle yapacaksın!"[245] diyerek din dersleri ile ilgili Banguoğlu'nun önceki tarihlerde meclisteki tartışmalarda din dersleri Diyanet'in eline bırakılırsa olacakları tasvir ettiği konuşmasına atıfta bulunularak Bakan köşeye sıkıştırılmak istenmiştir.

Bu gecikmeyle ilgili Banguoğlu'na karşı tepkiler mecliste de kendini göstermeye başlamış, Ulus Gazetesi Yazarı Feridun Osman Menteşoğlu da

[244] "Layiklik ve Din Hizmetleri", Ulus Gazetesi, 24 Mayıs 1948, s. 1-2.
[245] "Mekteplere Konacak Din ve Ahlak Dersleri Ne Oldu?", *Sebilürreşad*, Cilt: 1, Sayı: 15, Eylül 1948, s. 233-234

köşesinden "Tatbikatına girişilmek istenen dava kolay ve hafif değildir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yanına bir parantez açarak –ihtiyari de olsa- devlet tarafından din tedrisatı yapılması bir seneden beri benim gibi kimbilir kaç kişinin uykularını kaçırıyordur."[246] Diyerek Banguoğlu'nu savunmuş ve bu durumun uykuları kaçıracak kadar istenmeyen bir sonuç olduğunun da altını çizmiştir.

Daha sonraları Banguoğlu kendi kitabında din eğitimi konusunda yaşanan bu gecikmeden bahsederken;

"1946 seçim kampanyasından çoklukla seçilip gelen C.H.P. ilk defa halktan zılgıt yemiş, sarsılmıştı. Üstelik seçim kusurluydu… Ama denilebilir ki halkın bir numaralı yakınması din hizmetleri ve din öğretimi bahsindeydi. Vatandaş –ölü yıkayacak adam bulamıyorum" diyordu. Şikayetler asılsız değildi. Camiler, mescitler bakımsız tamirsizdi. İmam hatip mektepleri kapatılmış, uzun yıllar din adamı yetişmez olmuştu… Nihayet uzun yıllardan beri okullarımızda din eğitimi yoktu. Mutlaka bir şeyler yapılmalıydı yoksa millet rey vermeyecekti. İlk teşebbüs meclisteki eski din adamlarından geldi. Başta Raif Hoca, Fatin Hoca, Rasih Hoca ve Hamdullah Suphi Bey ve arkadaşları bir kanun teklifi getirdiler. Burada din eğitimini iadesi ile birlikte medreselerin yeniden açılması yönünde hükümler vardı. Milli Eğitim Komisyonu'nda teklif ihtiyatla karşılandı. Görenek oydu ki bu ölçü ve nitelikte bir tasarı ancak yukarıdan gelebilirdi. Komisyonda galiba benden başka teklifi görüşmeye yanaşan yoktu. Oysa bu bahiste Cumhurbaşkanı suskundu. Recep Peker hükümeti ise zaten demokrasiye, dolayısıyla bu türlü tedbirlere taraftar değildi." [247]sözleriyle uygulamalarının

[246] "Din Yolu ile Geri Dönemeyiz", *Ulus Gazetesi*, 5 Ocak 1949, s. 2.
[247] Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğiz*, Derya Yay.,İstanbul, 1984, s. 97-99.

gecikmesinin sebebini İsmet İnönü'nün suskunluğuna bağlamış, bir nevi kendi sorumluluğu dahilindeki bir ihmali farklı nedenlere bağlama eğilimine girmiştir.

13 Aralık 1948 tarihine gelindiğinde Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul, İzmir, Ankara, Seyhan, Erzurum ve Diyarbakır da birer İmam Hatip Kursu açılmasına karar vermiştir.[248] Yani din eğitimi komisyonunun hazırladığı raporda okul olarak kararlaştırılan imam hatipler kurs şekline dönüştürülmüştür.

Bu kursların açılmasının ardından bir gelişme daha yaşanmış, 1 Şubat 1949 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı Bakan Tahsin Banguoğlu'nun imzasıyla valiliklere din öğretimi ile ilgili bir genelge gönderilmiştir. Genelgede 15 Şubat 1949 tarihinden itibaren okullarda ihtiyari olarak din dersi verileceğini ve bu dersler verilirken genelgede belirtilen uygulama şartlarına uyulması gerektiği belirtilmiştir. Bu şartlara göre: dersler okul dershanelerinde ve her okulun kendi öğretmeni tarafından verilecek ama bu dersler verilirken mevcut derslerin ders saatlerini azaltmayacak şekilde ayarlanacak, dersler ihtiyari olacak ve sınıf geçiminde etkili olmayacaktır. Öğrenci velileri bu dersin çocuklarına verilmesini istediklerine dair okul idaresini yazılı olarak bilgilendirecektir. Çocuklarına din dersi aldıran ve aldırmayan aileler arasında hiçbir münakaşa yaşanmayacaktır.[249]

Genelgede ilkokullarda verilecek din derslerini programları da şöyle belirlenmiştir;

4.sınıflarda, sevgi, ana, baba, öğretmen, yurt sevgisi, büyüğe saygı, küçüğe saygı ve şevkat, en büyük sevgi Allah sevgisi, Müslümanlık ve Müslümanlıkta ahlak

[248] *Ulus Gazetesi*, 14 Aralık 1948, s. 1-3.
[249] Ayhan, s.118.

5.sınıflarda, inanmak, iman nedir? Mümin kime denir?, münafık ne demektir? Peygamberimizin mübarek sözleri, Müslümanların amentüsü, meleklere iman,kitaba iman, peygambere iman, ahiret günüe iman, kadere inanmak, Allah'a karşı kulluk görevlerimiz ve ibadet.[250]

Akabinde Din Eğitimi Komisyonun hazırladığı raporda yer alan ilahiyat fakültelerinin kurulması gerekliliği maddesine binaen, ilahiyat fakültei kurulması ile ilgili çalışmalara da başlanmış, bu konuyla ilgili de çeşitli tartışmalar yaşanmış hatta dönemin Diyanet İşleri Başkanı A. Hamdi Akseki Sebilürreşad Dergisine İlahiyat Fakültesi ile ilgili bir beyanat vererek, kurulacak ilahiyat fakültesinin İslam İlahiyat Fakültesi olacağını, dolayısıyla bu fakültenin programının da ona göre hazırlanması gerektiğini belirtmiş, ihtiyaca binaen hazırlanmayan programın boş yere zaman kaybı ve masraf olacağını söyledikten sonra bu konuda ileri düzeyde bulunan Batı ülkelerinden örnekler vererek, programlarını incelemek lazım geldiğini söylemiş ve kurulacak bu fakültelere alınacak olanların ihtiyaç dolayısıyla en az bir on sene yaşlarına bakılmaması gerektiğine de dikkat çekmiştir.[251]

Uzun çabaların sonunda Okullara din derslerinin koyulmasının ardından bir ilahiyat fakültesinin açılması için hükümet tarafından 3 Mayıs 1949 tarihinde bir kanun teklifi sunmuştur, teklifte şu gerekçelere yer verilmiştir:

"Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisinde kuvvetli ve düşünüşünde ihatalı din adamlarının

[250] "Okullarda Din Dersi Programı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Şubat 1949, s. 1.
[251] "İslam İlahiyat Fakültesi Hakkında Diyanet Reisi Hamdi Akseki'nin Beyanatı, *Sebilürreşad*, Cilt: 1, Sayı: 9, Temmuz 1948, s. 133-136.

yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir ilahiyat fakültesinin kurulmasını kararlaştıran Ankara Üniversitesi Senatosu…"[252]

4 Haziran 1949 tarihinde meclis görüşmeleri sonucunda kanun tasarısı kabul edilmiş ve Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi'nin açılmasına karar verilmiştir.[253] Böylelikle meclis İstanbul Üniversitesinden kaldırılan İlahiyat Fakültesini Ankara Üniversitesi'nin kadrosuna dahil etmiş, Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Hikmet Birand, Prof. Mükrimin Halil Yınanç, Hilmi Ziya Ülken, Esad Arsebük ve Şinasi Altundağ'dan oluşan bir komisyon fakültenin kurulmasıyla ilgili çalışmalar yapmıştır. Fakültelerin kuruluşunda laik zihniyetin ve modern ilmi düşüncenin hakim olması gerektiği ilkesi benimsenmiştir.[254]

21 Kasım 1949'da Cebeci'de eğitim-öğretime başlayan İlahiyat Fakültesi'nin açılmasıyla ilgili görüşmelerin yapıldığı gün meclisteki konuşmasında Tahsin Banguoğlu: "Fakülte medrese ruhuyla çalışmayacak, tersine irtica hareketlerine karşı çıkacaktır. Bu fakülte hurâfecilerin önünden yarasalar gibi kaçışacakları bir meşale olacaktır."[255] diyerek fakültenin kuruluş amacını beyan etmiştir.

Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmanın dinin toplum dışına itilmesiyle olacağına inanan CHP kadroları uzun müddet dini devlet sahaları dışında tutmayı başarmıştır. Fakat demokratik ortamın gelişmeye başlamasıyla birlikte uzun yıllar tepeden inme kararlardan bunalan halk, sesini yükseltmeye başlamış ve

[252] Münir Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi", *A.Ü.İ.F.D,*.Cilt: 31, Sayı: 1, Yıl:1990, s. 8.
[253] *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Cilt: 20, 4 Haziran 1949, s. 284.
[254] Parmaksızoğlu, s. 29.
[255] *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Cilt: 20, 4 Haziran 1949, s. 283.

taleplerini dile getirir hale gelmiştir. Değişimin kaçınılmaz olduğunu anlayan CHP yeni ortamda varlığını devam ettirebilmek için halka bakış açısını değiştirmek zorunda kalmış ve halkın desteğini yitirmemek adına elinden geleni yapmıştır. 1950 yılına gelindiğinde din eğitimi meselesinin geldiği nokta da bu rekabet ortamının bir sonucu olmuştur.

2. Yeni İktidar ve Din Eğitimi

Her ne CHP kadar son birkaç yıl içerisinde halkın desteğini kazanabilmek için dini alanlarda reformasyon çalışmalarına başlasa da, 14 Mayıs 1950 seçimlerindeki akıbetinden kaçamamış ve iktidar koltuğunu, halkın büyük oranda desteğini alarak gelen DP'ye bırakmak zorunda kalmıştır.

30 Mayıs 1950'de mecliste hükümet programını okuyan Adnan Menderes:

"İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Hakiki laikliği dinin devlet ve siyaset ile hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri süratla ittihaz etmek kararındayız."[256] diyerek din eğitimi konusunda yapılması gerekenlerle ilgili çalışmalara hemen başlayacaklarının ve bu konuda kararlı olduklarının sinyallerini vermiştir.

DP iktidara gelmesinin ardından hemen din eğitimi ile ilgili çalışmalarına başlamış ve bu konudaki ilk icraatı ilkokullardaki din derslerini ders

[256] "Hükümet Programı", *Vatan Gazetesi*, 30 Mayıs 1950, s. 1.

programlarına dahil etmek olmuştur. Çocuklarına okullarda seçmeli olan din derslerini aldıran velilerin % 98'nin bu derslerin mecburi olması isteği üzerine 4 Kasım 1950 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı kararına göre; çocuklarına din dersi aldırmak istemeyen veliler sene başında bunu okul idaresine bildirecekler bu öğrenciler de imtihanlardan ve derslerden muaf tutulacaklardır. Din dersleri programa Türkçe derslerinden birer saat alınarak yerleştirilecektir.[257]

Bu derslerin mecburi olarak ders programlarına yerleştirilmesi, pek çok çevreyi rahatsız etmiş, bu konuda da çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Hatta Prof. Bülent Nuri Esen, bu kararın "Anayasa ve Laikliğe ve vicdan hürriyetine aykırı olduğu gerekçesiyle" Bakanlık aleyhine Danıştay'a dava açmış, fakat Danıştay bu uygulamanın Anayasa'ya aykırı olmadığı gerekçesiyle davayı reddetmiştir.[258] Sebilürreşad'daki yazısında davayı konu edinen Raif Ogan, din derslerini çocuklarına aldırmak istemeyenlerin buna zorlanmadığı, istememe durumlarında sene başında okul idarelerini bu konuda bilgilendirerek çocuklarını bu dersten muaf edebileceklerini hatırlatmış ve bunun vicdan hürriyetinin en açık göstergesi olduğunu belirtmiştir. Davayı açan Esen'i de profesör olduğu halde din hürriyeti ve Anayasa konusunda bir şey bilmemekle itham etmiş, bu derslerin zorunlu oluşunun milli iradenin ortak kararı ile gerçekleştiğinin altını çizmiştir.[259]

Peyami Safa ise; Din eğitiminin yasal bir hak olduğunu, bu eğitimin laikliğe aykırı olamayacağını savunmuş, Anayasa'nın bir veliye ihtiyaç duyan çocukların değil de, kendi hak ve hürriyetlerini savunabilecek reşit çocukların haklarını savunabileceğini belirtmiş ve:

---

[257] *Zafer Gazetesi*, 4 Kasım 1950, s. 1.
[258] Albayrak, s. 371.
[259] M.Raif Ogan, "Hasan Ali Yücel Avukatının Tuhaf Davası", Sebilürreşad, Cilt: 4, Sayı: 92, Aralık 1950, s. 261.

"…Okul eğitiminde ana babanın vicdan hürriyeti de bahis mevzu olamaz. Yoksa demokrasiye taraftar olmayan bir babanın, çocuğuna okulda demokrasi terbiyesi verilmesinin de Anayasa'ya aykırı sayılması lazım gelirdi" diyerek Anayasa'ya dair söylediklerini temellendirmeye çalışmış ve din ve laikliğin birbirinden ayrılmasının dinin tamamen ortadan kaldırılması anlamına gelmediğini anlatmaya çalışmıştır.[260]

Peyami Safa ile aynı gazetede yazan Nurettin Artam yazısında, bu derslere gerekçe olarak gösterilen anketin bile gerçekten yapılıp yapılmadığından şüpheli olduğunu söylemiş, nasıl olur da böyle ciddi bir meselenin bir anket sonucuna bakılarak karara bağlanacağını sorgulamış. Sırf halka güzel görünmek için laikliğin var olduğu bir ülkede din derslerinin mecburi tutulamayacağını, bunun bir ihanet sayılacağını dillendirmiştir.[261] Artam'ın bu yazısına cevap niteliğinde olanbir yazıda Sebiliürreşad'da yazan Mustafa Ak'tan gelmiş; Ak, Artam'ın yazısında yaptığı laiklik tanımını eleştirmiş ve din dersi olmadan geçen 25 yıl boyunca laikliğin hangi anlama geldiğini sormuş ve CHP okullara ihtiyari din dersi koyup, imam hatip kursları açarken kimsenin ses çıkarmamasına rağmen DP'nin bu dersleri koymasıyla birlikte yükselen seslere bir anlam veremediğini ilave etmiştir.[262]

Adnan Adıvar Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında Anayasa'nın 103. Maddesine atıfta bulunarak, laikliğin yanlış yorumlandığını öne sürmüştür. Anayasadaki Laiklik maddesinde herhangi bir değişiklik yapmadan, sırf velilerin çoğunluğu istiyor diye din derslerini mecburi hale getirip, öğrencileri bu

[260] Peyami Safa, "Anayasa ve Din Öğretimi", *Ulus Gazetesi*, 16 Ekim 1950, s. 2.
[261] Nurettin Artam, "Mecburi Din Öğretimi", *Ulus Gazetesi*, 21 Ekim 1950, s. 1.
[262] Mustafa Ak, "Mecburi Din Öğretimi Laikliğe Aykırı mıdır?", Sebilürreşad, Cilt: 4, Sayı: 89, Ekim 1950, s. 222-224.

derslerden sınava tabi tutmak doğru değildir deyip ve Anayasa'ya göre dini hissiyata alet edenlerin cezalandırılacağının[263] altını çizerek adeta hükümete bir göndermede bulunmuştur.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu da bu derslerin mecburi olmasına karşı olanlar tarafında yer almış ve din derslerinin konulmasına gerekçe olarak gösterilen ahlak bozukluğunun asıl sebebinin II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu buhran olduğunu ifade etmiş, dinin tek başına bireyleri ahlaklı yapmaya yetmeyeceğini, dinin okullarda okutulan bir ders değil hayatın içinde yaşanan bir olgu olduğunu ifade ederek fikirlerini gerekçelendirmiştir.[264]

Bu dönemde Ali Fuad Başgil de konuya dair iki yazı yazmış ve öncelikli olarak bu derslerin programlara konulmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, ve Milli Eğitim'in aldığı kararın çoğunluğun isteğine uygun olduğunu belirtmiştir. Başgil'e göre bu derslerin laikliğe ve dolayısıyla Anayasa'ya aykırı olduğu ile ilgili eleştiriler, Anayasa'nın laiklik ve vicdan hürriyeti ile ilgili hususlarının diğer hükümlerle olan bağlantısı düşünülmeden yapılan objektiflikten uzak eleştirilerdir. Madem ki ana babalar çocuklarına din eğitimi vermek hususunda özgürdürler, bu özgürlük haklarını kullanmalarını sağlayacak olan yine Devletin bizzat kendisi olmalıdır. Bu konunun devleti için bir borç olduğunu ifade etmiş ve devletin bu borcunu yerine getirmediği ile ilgili olarak da şunları söylemiştir:

"Hakikat şudur ki bugün, Türkiye'nin Müslüman çocuk velileri, Medeni Kanunun kendilerine tanıdığı bir hakkı kullanma ve çocuklarının dini terbiyesini tayin etme imkanından devlet eliyle fiilen mahrum bırakılmıştır. Rum, Ermeni,

[263] Adnan Adıvar, "Madde 103", *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ekim 1950, s. 2.
[264] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Din ve Okul", *Ulus Gazetesi*, 27 Ekim 1950, s. 2

Musevi vatandaşlar kendi okullarında çocuklarına din dersi verirken, bizde dinî tedrisat yapan ve din hocası yetiştiren kurumlar yıkılmıştır. Bugünkü iktidar Medeni Kanunu yürürlüğe koymaktan başka bir şey yapmamaktadır. Çünkü mektepte mecburi din dersleri, medeni kanunun Müslüman velilere tanıdığı bir hakkın istimaline fiilen imkan vermekten ibarettir. Muhtar bir Diyanet Teşkilatı kuruluncaya, dinî tedrisat yapan ve din terbiyesi veren serbest müesseseler mahsullerini verinceye kadar bu bir zarurettir. Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar."[265]

Bu konuyla ilgili yazdığı ikinci yazısında Başgil olaya farklı bir bakış açısı getirmiş, din derslerini neden savunduğunu açıklamıştır. Başgil'e göre; ülkede din kitapları yazan ve bu kitapları okutan müesseseler bulunsaydı ve vakıflar muhtar bir Diyanet Teşkilatı elinde bulunsaydı, 25 yıl önce yıkılan din eğitimi müesseseleri yerine modern müesseseler kurulup, bugünkü neslin özünü kemiren din terbiyesi eksikliği ve manevi buhranın önüne geçilseydi laik devlette din dersine hiç gerek kalmayacaktı ve Başgil de bu dersleri desteklemeyecekti, fakat maalesef ki devlet bu tedbirlerin hiç birisini almamıştı.

Ülkede laiklik adına din ve maneviyat düşmanlığı yapılmaktadır. Oysa laiklik devletin seyrine göre şekil alabilir. İsviçre de laik bir ülkedir fakat Anayasası Allah Adına diye başlar. Din ve vicdan hürriyeti ilkesi reşit vatandaşlar içindir, reşit olmayan çocuklar da velilerin kanaatine tabidirler. Bu halde mekteplerdeki mecburi din derslerinin vicdan hürriyeti ile ilişkisini çocukların değil velileri şahsında aramak lazımdır. Okula yazılan tüm çocukları, din ve mezhep ayırmaksızın, velisine sormaksızın mecburi din derslerine tabi tutarsak bu durum

[265] Ali Fuad Başgil, "Mekteplerde Mecburi Din Dersleri Meselesi", *Zafer Gazetesi*, 30 Ekim 1950, s. 1

velilerin vicdan hürriyetine tecavüz olarak kabul edilebilir, fakat bu mecburiyetin ancak bu dersleri isteyen velilerin çocuklarına uygulanması durumunda vicdan hürriyetine saygısızlık yapılmış olamaz. Ve sorun şöyle halledilebilir; veliye çocuğuna din dersi aldırmak isteyip istemediği sorulur, istemezse sorun yoktur. Eğer isterse, sadece devamını mı yoksa hem devamını hem de sınavın mı mecbur olup olmamasını istediği sorulur, veli sadece devamın mecbur olmasını istiyorsa, bu derse devam günleri okula devam günlerine eklenir fakat çocuk sınava tutulmaz yada tutulsa bile aldığı not sınıf geçmesine etki etmez. Veli hem devamın hem de sınavın mecburi olmasını istiyorsa, çouk devam açısından takip edilir ve din dersinden sınıf geçme sınavına tabi tutulur. Dersleri için bu önerileri getiren yazar, din dersleri sorunu için de okullardaki öğretmenlerin yeterli olmayacağını belirtmiş ve bu derslerin "kurulmasına gönül bağladığım" dediği İslam İlimleri Külliyesi kurulup nitelikli din adamları yetişene kadar, dindar emekli öğretmen, doktor, veya avukatlar tarafından verilmesi teklifini getirmiştir.[266]

1948 yılında açılan 10 ay süreli imam hatip mektepleri de eğitim faaliyetlerine devam ediyor fakat istenilen randımanı sağlamadığı dikkatlerden kaçmıyordu. İnönü'nün damadı ve gazeteci yazar Metin Toker bir yazısında İstanbul Kocamustafapaşa Etyemez semtindeki imam hatip kursuna gittiğini ve buradaki çoğu öğrencinin yaşlı başlı imam ve vaizler olduğunu, 45 liralık aylık için bu kurslara katılmanın bir anlamı olmadığını söylemiş ve kursları açanlara seslenerek; bu kursların amaçlarının imam ve vaizlik ne demektir bilmeden birkaç Arapça dua gevelemek, dünyanın öküzün boynuzları arasında

[266] Ali Fuad Başgil, "Mekteplerde Mecburi Din Dersi ve Vicdan Meselesi", *Zafer Gazetesi*, 5 Kasım 1950, s. 2.

bulunduğunu söylemek, ölü gömmek ve namaz kıldırmak mı olduğunu sormuş, yok eğer asıl amaç din hakkında en doğru, en geniş ve müsbet bilgiye sahip imamlar ve hatipler yetiştirmek ise, beş aylık zaman diliminde bunu ancak bir sihirbazın yapabileceğini ifade ederek, bu kursların ne kadar yetersiz ve anlamsız olduğunu, açılmış olmak için açılan müesseseler olduğunu vurgulamıştır.[267] Metin Toker'in bu yazısına atıfta bulunarak yazarı destekleyen Selamet Dergisi de;

"İmam ve Hatip ne demektir? İmam bir makine gibi mihraba geçen, bir makine gibi bir takım sözleri söyleyen, yatıp kalkan bir adam mı? Hatip cumadan cumaya minbere çıkan, eline verilen kağıttakileri okuyuveren ve bunları okumakla cemaati irşad etmiş sayılan kimse mi?

Hayır, hayır, hayır…

İmam cemaatin ruhani önderidir. İbadet sırasında mihraba geçtiği zaman cemaatin birliği onun ruhunda düğümlenir. Cemiyet vicdanının uyanıklığını ve birliğini ifade eden ibadet, bu sayede manasını ve mahiyetini gerçekleştirmiş olur (…)

Beş aylık din'i tahsil gören bir orta mektep mezununun bu vazifeyi başarabileceğine inanmak için orta mekteplerimizin normal çocuklar değil, birer dâhi yetiştirmesi lazım gelir…"[268] diye devam eden bir yazı yayınlamış ve mevcut imam hatip mekteplerinin yetersizliğinden dem vurmuştur. Yine Raif Ogan da Sebilürreşad'daki yazısında kursların öğretim müddetinin az olduğundan, müfredatlarının zayıf olduğundan şikayet etmiş ve ihtiyacı

[267] Metin Toker, "Dünyanın en yaşlı talebeleri İstanbul'da", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Şubat 1949, s. 4.
[268] "İmam ve Hatip Kursları Hakkında" *Selamet Dergisi*, 16 Şubat 1949, s. 3.

karşılamaktan tamamen uzak olduğunu söylemiştir.[269]Bu eleştiriler dikkate alındığı zaman görülmüştür ki, beklentisi içerisine girilen din adamı profili, asgari düzeyde dini vecibelerin yerine getirilmesinde kılavuzluk edecek, sadece dinin muamelat kısmıyla ilgilenecek bilginler değil, çağın modernleşmesine paralel olarak kendisini her anlamda geliştirmiş, bilgisine güvenilir, dini farklı bakış açılarıyla yorumlayıp, halka indirgeyebilecek ve halka önderlik edebilecek kapasitedeki din adamları olmuştur.

Yetersizliği ciddi eleştirilere konu olan İmam hatip kursları, tekrar meclis gündemine gelmiş ve Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin de isteği ile 13 Ekim 1951 tarih ve 601 sayılı müdürler komisyonu kararı ile ilkokula dayalı olarak 4 yıllık eğitim kurumları olarak açılmış ve imam hatip okulları ismini almıştır.[270] 3 Mayıs 1951 tarihinde İmam Hatip kurslarının, imam hatip mekteplerine dönüştürülmesi konusu mecliste tartışılırken Tevfik İleri orta okullarda da din derslerinin konulması için gerekli araştırmaların yapıldığını söylemiş, bunun üzerine DP grubundan itirazlar yükselmiştir. İtiraz edenlerin arasında olan Cezmi Türk:

"Orta mekteplerde din tedrisatı konup konmayacağı artık bu grupta karara bağlanmalıdır. İlkokullardaki din tedrisatına gelince; bütün dünyada resmi ilkokullarda bile din tedrisatı yapılamaz, ancak hususi mekteplerde yapılır…Bize oy veren seçmenlerimiz, yanında abdest alıp namaz kılan adaylara oy vermemişler, bize vermişlerdir. Kongrelerinde Fatiha okuyanlara oy vermemişler, saygı duruşu yapan bizlere oy vermişlerdir. Seçmenlerimizin bu

[269] "İmam Hatip Kurslarında İlahiyat Fakültesinde", *Sebilürreşad*, Cilt: II, Sayı: 30, Şubat 1949, s. 71.
[270] Dinçer, s. 97-98.

halet-i ruhiyelerini hiç hatırdan çıkarmayalım."[271] diyerek iktidarlarını dine borçlu olmadıklarını, dolayısıyla bundan sonrası için de din adına birşeyler yapmak zorunda olmadıklarını hatırlatmaya çalışmıştır.

Bu sıralarda CHP dönemi Diyanet İşleri Başkanı A. Hamdi Akseki "Din Tedrisatı ve Dinî Müesseseler" adında mevcut durumun analizini içeren bir rapor hazırlamış ve bu rapor yazı dizisi halinde Sebilürreşad'da yayınlanmıştır. Akseki raporunda; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun din adamı yetiştirmek konusundaki vaadini içeren dördüncü maddesinin gerektiği gibi uygulanmadığını, halkın din adamı bulmak bir yana cenazelerini bile kaldıracak kimsenin olmayışından şikayetçi olduklarını belirtmiş, bu durumun aynı zamanda pek çok hurafeye ve batıl tarikat ve oluşumların ortaya çıkmasına olanak sağladığını ifade etmiş ve bunun çaresinin nitelikli din adamı yetiştirmek olduğunu vurgulamıştır.

Raporu hazırlamadan önce yurt genelinde iki yıl boyunca yaptığı gezilerde halkla yaptığı görüşmelerden edindiği fikirleri maddeler halinde sıralamıştır. Bu maddelere göre; çocuklarımız 26 senedir içi boş ve herhangi menfi bir tesiri kabule hazır bir şekilde yetişmiştir. Çocukların misyoner propagandalarından uzak tutulması için çareler düşünmek gerekmektedir. Çocuklarımıza gerek mekteplerde gerekse farklı yerlerde din ve ahlak aleyhinde ne varsa söylenmiş dinsiz olmaları için her yol denenmiştir. Çocukların menfi tesirlerden korunabilmesi için İslam dininin esaslı bir biçimde telkin edilmesi zaruret haline gelmiştir. Mabetleri şenlendirecek bilgili din görevlilerine olan ihtiyacın bir an

[271] Albayrak, s. 371.

önce karşılanması gerekmektedir. Yeni nesil gençlik kendilerinin maneviyattan soyutlanmış bir şekilde yetiştirildiklerini acı bir şekilde itiraf etmektedirler.[272]

Raporun devamında dini buhranın yaşanması ve hurafelerin güç kazanmasının nedenlerini sıralayan Akseki'ye göre tüm bunların nedeni; Tevhid-i Tedrisat'la her türlü dinî müessesenin ilga edilmiş olması, mekteplerden din tedrisatının kaldırılması, hariçte ve mekteplerde dine karşı propagandaların yapılması, Anayasa güvencesi ile ailelerin kendi imkanlarıyla çocuklarına din dersi verme hakkı güvence altına alınmış olmasına rağmen, uygulamada bunun tam tersinin yaşanması, Kur'an okumanın bile suç sayılarak mahkemelere gidilmesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Kanun gereği yetiştirmeyi vaat ettiği din adamlarını yetiştirmemesi, dolayısıyla Diyanet'in gerekli elemen ihtiyacını karşılayamaması ve Ekalliyetlerde bile din adamı yetiştirmek için önemli eğitim kurumlar olduğu halde Diyanet'in kolej şeklinde dahi bir okulunun bulunmasına müsaade edilmeyişidir. [273]

Söz konusunu buhranın sona erdirilmesi için yapılması gerekenleri de şu şekilde ortaya koymuştur;

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın vazifesini hakkıyla yerine getirebilmesi için, Başkanlığa muhtariyet verilmeli, Vakıflar Genel Müdürlüğü Diyanet İşleri Başkanlığı ile birleştirilmeli, Müftü, vaiz, İmam, hatip, müezzin ve yüksek din adamlarının yetişmesi için Diyanet İşlerine bağlı müesseseler kurulmalı ve Başkanlık tarafından birkaç il merkezinde orta dereceli, Ankara gibi önemli merkezlerde de yüksek derecede din müesseseleri açılmalıdır.

---

[272] A.Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Mühim Bir rapor", *Sebilürreşad*, Cilt: 5, Sayı, 102, s. 20.
[273] A.Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Mühim Bir rapor", *Sebilürreşad*, Cilt: 5, Sayı: 103, s. 52.

İlk ve ortaokullarda mecburi, lise ve yüksek tahsil müesseselerinde ihtiyari olarak din dersleri okutulmalıdır. Bunların yanında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın murakabesi altında şahsi veya hususi cemiyetler tarafından Arapça dershaneleri ve kursları açılmasına izin verilmelidir. Ve en önemlisi de 26 yıldır İlahiyat fakültelerinin ve diğer din müesseselerinin varlığını koruyamamasının nedenini bu kurumların Diyanet İşleri Başkanlığı'na değil de konuyla hiç alakası olmayan Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesi olduğunu söyleyen Akseki. Bu kurumların bir an evvel bağlı olması gerektiği kuruma Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanması gerektiğini ifade etmiştir.[274]

Akseki'nin halk nezdinde yaptığı araştırmalar sonucunda hazırladığı bu raporunda Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesinden beri geçen süre zarfında din eğitimi alanında yaşanan sıkıntılar ve bunların sebepleri sıralanmış, bu boşluk döneminin oluşturduğu buhranın yaratacağı ciddi tehlikelere dikkat çekilmiştir. Adeta 26 yılın bilançosu şeklindeki bu raporla CHP'nin "halka rağmen halk için" uyguladığı dinden bağımsız bir toplum yaratma politikasının acı sonuçları gözler önüne serilmiş, fakat ne kadar uğraşılsa da yüzyıllarca din devleti şeklinde yönetilen halkın tam anlamıyla dinden sıyrılamadığının ve kendi çabalarıyla da olsa dine yaklaşmaya çalıştığının da altı çizilmiştir.

Din eğitiminin mecburi olmasını sindiremeyen çevreler konuyu sürekli gündem de tutmuş ve tartışmaların ardı arkası kesilmemiştir. 4 Şubat 1953'te toplanan V. Milli Eğitim Şurası'nda da bu tartışmalar devam etmiştir. Komisyon ilkokullardaki din dersleri ile ilgili raporunda bu derslere not verilmesine fakat bu derslerin sınıf geçmeye etkisi olmamasına karar vermiş. Daha önce de Danıştay'a

[274] A.Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Mühim Bir rapor", *Sebilürreşad*, Cilt: 5, Sayı: 103, s. 53.

din dersleri ile ilgili dava açan Bülent Nuri Esen de raporu değerlendirirken din derslerini bir kambur olarak nitelemiş, okullarda din derslerinin verilmesinin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi'nde geçen insanların vicdan hürriyetine sahip olması, özgür olması maddeleriyle çeliştiğini ifade ederek konu hakkındaki rahatsızlığını tekrar dile getirmiştir. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri de, din derslerinin toplumun ihtiyaçlarından doğmuş bir mesele olduğunu, dolayısıyla hükümetin bunu bir görev addettiğini belirtmiş ve velilerin istemedikleri takdirde çocuklarına bu dersleri aldırmama haklarına sahip olduklarını hatırlatarak konunun Anayasaya aykırı bir uygulama olmadığını anlatmaya çalışmıştır.[275] Tekrar sözü alan Esen de Demokrasiyle yönetilen bir ülkede sadece çoğunlukta olan vatandaşın isteklerine bakılarak hareket edilemeyeceğini, söz konusu durumda da çocuklara din telkin edilerek onların hür vatandaşlar olarak yetiştirilmesi noktasında sıkıntılar olacağını ifade etmiş ve bunun yanında müspet ilimlerle uğraşan öğretmenlerin de bu dersleri vermek zorunda olmadıklarının altını çizmiştir.[276] Din derslerinin okullardan tekrar tamamen kaldırılmasının gündeme geldiği şurâda alınan kararlar komisyon raporundakinden kısmen farklı olmuş, din dersleri nota tabi tutulmuş ve derslerin sınıf geçmeye etkisinin olmasına karar verilmiştir.[277]

Ayrıca şurada son olarak öğretmen okullarına din dersi konulması meselesi gündeme gelmiş, Bu konu da da itirazlar yükselmiştir. Din dersi almak istemeyen öğretmen adaylarının öğretmenlik yapamaması durumunu da beraberinde getireceği bunun da dolaylı olarak laiklik ilkesiyle bağdaşmayacağı gerekçesiyle

[275] "Dinî Tedrisata Dair Şurâ'da Tartışmalar", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Şubat 1953, s. 1.
[276] "Din Dersleri Konusu Tartışmalara Yol Açtı", *Ulus Gazetesi*, 16 Şubat 1953, s. 1-3.
[277] "Yeni İlkokul Programı Dün Şurâca Kabul Edildi", *Zafer Gazetesi*, 17 Şubat 1953, s. 1.

öne sürülen itirazlar rağmen Şurâ kapanırken öğretmen okullarına da din dersleri konulmasına karar verilmiştir.[278]

Şurâ'da alınan kararların hemen ardından öğretmen okullarında da din derslerinin okutulması konusundaki çalışmalara başlanmış ve 1953 yılında öğretmen okullarının 9 ve 10. sınıflarına haftada bir saat olmak üzere zorunlu Din Bilgisi dersi konulmuştur ve bu dersleri o yıl mezun veren İlahiyat Fakültesi'nin öğrencileri vermeye başlamıştır.

Bu derslerin zorunlu olarak programlara konulması pek çok kişiyi rahatsız etmiş ve bunun kabul edilmemesi gereken bir uygulama olduğuna dair itirazlar yükselmiştir. Vatan Gazetesi Yazarı, Özel Şahingiray bu konu ile ilgili bir yazı yazmış, ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu zorunlu derslerin arkasında durabilecek mantıklı gerekçelere sahip olmadığını söylemiştir. Bu konunun üzerinde çalışılması gereken bir konu olduğunu belirtmiş ve derslerde okutulacak kitapların üzerinde çalışılmasını istemiştir.[279]

Daha önce de değinildiği gibi 3 Mayıs 1951 tarihinde mecliste İmam Hatip okulları meselesi görüşülürken ortaokullara da din dersi konulması fikri gündeme gelmiş, kimi bu konuya şiddetle itiraz ederken, kimi de tam aksine okullarda hiç olmazsa haftada iki üç gün Arapça okutmasını istemişlerdi. Başbakan Adnan Menderes 7 Ocak 1956 yılında Konya'da yaptığı konuşmasında ortaokullara din dersi konulması fikrini yeniden gündeme getirerek şunları söylemiştir:

"…vicdan hürriyetine gelince, Türk Milleti Müslümandır ve Müslüman kalacaktır. Evladına ve gelecek nesillere dinin telkin edilmesi, onun esasını kaidelerini öğrenmesi ebediyen Müslüman kalmasının münakaşa götürmez bir

[278] "Eğitim Şurâsı Çalışmaları Sona Erdi", *Ulus Gazetesi*, 18 Şubat 1953, s. 1-3.
[279] Özel Şahingiray, "Milli Eğitim Şûrasının Vardığı Acı Neticeler", *Vatan Gazetesi*, 21 Şubat 1953, s. 2.

şartıdır. Halbuki mekteplerde din dersi olmayınca evladına kendi dinini telkin etmek ve öğretmek isteyen vatandaşlar bu imkandan mahrum edilmiş olurlar. Müslüman çocuğu dinini öğrenmek gibi pek tabii bir haktan mahrum etmemek icap eder. Böyle mahrumiyet ve imkansızlık vicdan hürriyetine uygundur denilemez. Bu itibarla orta mekteplerimize din dersi koymak yerinde bir tedbir olacaktır. Dinsiz bir milletin payidar olabileceğine inanmıyoruz."[280]

Başbakan bu sözleri de eleştirilerden nasibini almış, gazetelerde bu konuda yazılıp çizilmeye başlanmıştır. Vatan Gazetesi Yazarı Ahmet Emin Yalman; Başbakan'ın dini siyasete alet ettiğini, ortaokullara din dersi koymaya kendi keyfine göre karar verdiğini iddia etmiş ve laikliğin politik çıkarlar uğruna çiğnenmemesi gerektiğinin aksi şekliyle meselenin nerelere varacağının kestirilemeyeceğinin altını çizmiştir.[281]

Gazetenin aynı günkü sayısında İhsan Ada da yazısında bu konuya değinmiş, ilkokullara konan dersin bile laiklikle bağdaşmadığı bir ortamda bir de ortaokullara bu derslerin konulmasını anlamsız bulmuş, DP'nin programında geçen 37. Maddeye[282] atıfta bulunarak, bu maddedeki ortaokullar için bahsedilen takviyeden kastın din dersi olamayacağı şeklinde bir yorumda bulunmuş ve her halükarda bu dersleri laikliğe aykırı bulmuştur.[283]

[280] "Baş Vekil Ortaokullara Din Dersi Konulacaktır Dedi", *Vatan Gazetesi*, 8 Ocak 1956, s. 1.
[281] Ahmet Emin Yalman, "Politik Tavizler", *Vatan Gazetesi*, 9 Ocak 1956, s. 1.
[282] Bu madde şöyledir: "Orta tahsil kurumlarını gerek program ve talimatname, gerek laboratuar ve kütüphane gibi öğretim vasıtaları bakımından ıslah ve takviyeye muhtaç görmekteyiz. Yüksek öğretime basamak olan liselerin, bu maksadı sağlayacak duruma getirilmeleri lazımdır." Şeyhanlıoğlu, s. 151.
[283] İhsan Ada, "Yoksa Laik Değil miyiz?", *Vatan Gazetesi*, 9 Ocak 1956, s. 1-3.

Bülent Ecevit de Ulus Gazetesi'ndeki yazısında bu tartışmalar katılmış, dini siyasete alet eden, Anayasa ve Laikliği ihlal eden Menderes için hala Türkiye'nin Başbakanı mı olacak demiştir.[284]

Mustafa E. Elöve de 14 Ocak'daki yazısında din derslerini laikliğe aykırı bulmuş. Milletten alınan vergilerle yaptırılan okulların bir dinin yayılışı için kullanılamayacağı çünkü vergi verenler arasında eğitimi yapılmak istenen dine mensup olmayan kimselerin de bulunabileceğini hatırlatarak konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştır.[285]

Hasan Ali Yücel de Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında konuya değinmiş, ilk olarak Başbakan'ın laiklik tanımını eleştirmiş ve asıl laikliğin din ile siyaset ayrılığı değil de din ile devletin ayrılığı olduğunu vurgulamıştır. Yücel dinde mükellef olmanın şartının ergen ve akıl baliğ olmak olduğunu, orta okul çocuklarının da akil baliğ olsa da dinen mükellef sayılacak yaşta olmadığını ama bu durumun çocukların vicdan hürriyetini ortadan kaldırıcı bir durum olmadığını söyleyerek çocuklara bu dersin verilmesinin bu hakka saygısızlık etmek anlamına geleceğini de özellikle vurgulamıştır. Müslüman olmayı sağlayacak yerlerin okul olmadığını söyleyen Yücel, halkın bu konuyu kendi yöntemleriyle halletmesi gerektiğini söyleyip, lise ve lise üstü derecelerde din adamları yetiştirmek için özel kurumlar açılabileceğine dair tavsiyelerde bulunmuştur. Ve çocukların vicdan hürriyetlerinin bulunmadığı, bu dersi isteyen her ailenin aynı mezhepten olmadığı ve bu dersi verecek kalifiye öğretmenlerin olmadığı bir ortamda nasıl okullarda din eğitimi verileceğini sorgulayarak yazısına son vermiştir.[286]

---

[284] Bülent Ecevit, "Kimler Ne Yapacak", *Ulus Gazetes*i, 10 Ocak 1956, s. 3.
[285] Mustafa E. Elöve, "Din Dersleri", *Vatan Gazetesi*, 14 Ocak 1956, s. 2.
[286] Hasan Ali Yücel, "Din Dersleri",*Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Ocak 1956, s. 2.

Yapılan bunca eleştirinin aksine Zafer de çıkan bazı yazılarda Başbakan Menderes savunulmuş, halkın çocuklarına dinini öğretmek istemesi en doğal hakkıdır ve dünyanın her yerinde laik ülkeler bile olsalar dinin hep önemli bir mevkide korunduğunu, DP'nin çıkar sağlamak için dine sarıldığı iddiasının yanlış olduğu ve din eğitiminin Anayasa ile güvence altına alınan vicdan hürriyetinin en doğal sonucu olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.[287]

Yine Zafer Gazetesindeki başka bir yazıda, Menderes'e karşı yapılan Partiye danışmadan kendi kafasına göre kararlar aldığına yönelik yapılan suçlamalara cevap olarak, din derslerinin parti kongresinde görüşülüp karara bağlandığını, Dördüncü Demokrat Parti Kongresi Raporu'nun 19. Maddesindeki din derslerinin ilkokullarda olduğu gibi ortaokullara da teşmili lüzumludur ifadesi de bu duruma delil olarak gösterilmiştir.[288]

Sebilürreşad da Başbakanı destekleyen yayın organları arasında yer almış, ilkokullarda din derslerinin varlığı laiklik ilkesiyle çatışmazken, aynı dersler ortaokulda verilince aradaki farkın ne olduğunu sorulmuş, ve bunun ne kadar mantıksız bir itiraz olduğu vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca din derslerine karşı olan basın organlarının masonların elinde olduğu, bu yüzden sürekli itiraz edildiği söyleyerek ortaya ciddi iddialar atılmıştır.[289]

Raif Ogan da konuyla alakalı bir yazı yazmış, DP'nin iktidara geldiğinden beri din alanında yaptığı değişiklikleri hatırlatarak o dönemde laikliğe aykırı olmayan meselelerin nasıl olup da ortaokulda din dersleri mevzusu gündeme gelince sıkıntı yarattığını sorgulamış, bu kitlenin çıkarları doğrultusunda hareket edip yeri geldiğinde seslerini yükselttiklerinden yeri geldiğinde de susmayı tercih

[287] "Laiklik ve Vicdan Hürriyet", *Zafer Gazetesi*, 10 Ocak 1956, s. 1-5.
[288] "Din Tedrisatı DP Kongresi Kararıdır" *Zafer Gazetesi*, 15 Ocak 1956, s. 1.
[289] "Başvekilin Konya Nutku", *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 212, Ocak 1956, s. 179-182.

ettiklerinden dem vurmuş, ortaokullara din dersi koyulmasının politik çıkarlar uğruna yapılan bir icraat olmadığını, halkın ihtiyacına binaen yapıldığını belirttikten sonra, Avrupa ülkelerinde din eğitimi konusunda onca yoğun çalışma yapılırken kimsenin bu durum laiklikle uyuşmaz diye yazılar yazıp çizmediğini örnek olarak dile getirmiştir.[290]

Bu sırada Hikmet Bayur'un meclise verdiği soru önergesiyle din dersleri konusundaki endişelerini dile getirmiş ve zihnindeki soruların cevaplandırılmasını istemiştir. Önergeye göre;

"-Ortaokulların din dersi müfredatına, Kur'an-ı Kerim'in Fıkıh ve Şer'i Kanunlara esas teşkil eden dünya işlerine ait hükümleri ile kelam, israiliyat denilen efsanevi tarih gibi yönler de birer başlangıç olarak girecek midir?

-Bu yapılırsa yurt bilgisi derslerinde öğrenilen müspet bilgiler ile din dersinde öğrenilen bilgiler çocukların zihinlerinde çatışmayacak mıdır?

-Yeni kanunla kaldırılan, dört kadınla evlilik, cizye, haraç, hilafet, saltanat, esir alıp satmak gibi şer'i hükümler, 5-6 yıl sürecek din dersleri esnasında çocuklara öğretilecek midir?

-Ayrıca verilecek din dersinin mahiyeti karşısında alevi vatandaşların ve çocuklarını bu gibi eğitimden uzak tutmak isteyen ailelerin durumu ne olacaktır?

Bayur bu soruları sormuştur çünkü bu şekildeki bir din dersini çocuklarına aldırmak istemeyen ailelerin olması gayet normaldir. Bunu zorla yapmak vicdan hürriyetiyle bağdaşmayan bir şey olur. Kaldı ki eğer yukarıda sayılan konular

[290] M.Raif Ogan, "Başvekilin Konya Nutku", *Sebilürreşad*, Cilt: 9, Sayı: 212, Ocak 1956, s. 184-188.

ışığında bir din dersi yapılmayacaksa da verilecek dersler, ilkokullarda verilen din dersinin aynısı olacaktır ki, bunun da bir anlamı yoktur.[291]

Tartışmalar son noktayı koymak için Bakan Ahmet Özel bir basın toplantısı düzenlemiş ve ortaokullarda din dersi verilmesine dair kanunun Bakanlar Kurulu'nda onaylandığını belirtmiştir. Ortaokullardaki din dersinin lüzumu ile ilgili sorulara, ilkokullardaki din derslerinin yeterli olmadığı için böyle bir uygulamaya gidildiği şeklinde bir gerekçeyle cevap vermiştir.[292]13 Ağustos 1956 tarih ve 4-7805 sayılı İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 17 Eylül 1956 tarihli ve 921 sayılı genelgesiyle orta okullarla diğer dengi okulların 1. ve 2. Sınıflarına din dersi konulmuş ve çocuğunun bu dersi almasını istemeyen velilerin dilekçeyle bunu bildirme hakları bu seviyedeki eğitim için de geçerli olmuştur.[293] Ekim ayında valiliklere gönderilen genelge ile de okutulacak ders programında; iman, ibadet ve ahlaka dair dinî ünitelerle birlikte, Türklerin İslamiyet'e intişarına dair ve İslam Sanatına hizmetlerine dair konular yer alacaktır. Orta 1. ve 2. Sınıflarda ders programlarındaki serbest ders çalışma saatlerinden birsi bu din dersleri için ayırılacak ve bu dersler dersleri alanlar için mecburi ve sınıf geçmelerinde de etkili bir ders olacaktır.[294]

Ortaokullara konulacak din dersleri bunca tartışmaya yol açmışken, bir de liselere din dersi konusu gündeme gelmiş ve 1957 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçe görüşmeleri esnasında bazı vekillerden ilahiyat fakültesinin bu alanındaki ihtiyaçları karşılayamayacak seviyede olduğundan şikayetle,

[291] "Manisa Vekili Hikmet Bayur Soru Önergesi Verdi", Ulus Gazetesi, 18 Ocak 1956, s. 1-3.
[292] "Ortaokullarda Din Dersi Konuluyor", *Ulus Gazetesi*, 9 Eylül 1956, s. 1-5.
[293] Ayhan, s. 128.
[294] "Orta Okullarda Din Dersleri", *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 231, Ekim 1956, s. 89-91.

liselere de din dersi konulması talebi gelmiştir. Zonguldak Milletvekillerinden Sebati Ataman aslolanın din adamları yetiştirmek mi yoksa halka din kültürü vermek mi olduğunu sormuş ve sorusuna yine bir öneriyle cevap vererek ortaokullardaki din derslerinin ardından bir de liseler bu dersleri koyarak bu konunun çözülebileceğini söylemiştir.[295]

Böyle bir konunun tartışılmaya başlanması her zamanki gibi basında da gündem konusu edilmiş, konu tekrar tartışmaya açılmıştır. Özellikle Pedagoji Cemiyeti tarafından basına yapılan açıklamada liselere din derslerinin konulmasının tehlike arz eden bir mesele olduğu, diğer derslerin arasında zaten yeterince din konusuna yer verildiği, din gibi anlaşılamaz felsefik bir meseleyle genç nesillerin zihinlerinin bulandırılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca bu derslerin 50 yıl geriye gitmek demek olacağı ifade edilen konuşmada, Avrupa örnek gösterilerek, bizim de onlar gibi bu meseleleri bırakıp tabiat ilimlerine sarılmamız gerektiği vurgulanmıştır.[296] Yapılan bu açıklamayla din dersleri bir nevi geriye dönüş, irtica olarak nitelenmiş ve kafa karıştıran bir mesele olarak lanse edilmiştir. Avrupa'nın tabiat bilimlerine yöneldiği vurgulanmış fakat her nedense aynı Avrupa'nın hala dine verdiği önem ve din dersleri konusundaki duruşu es geçilmiştir.

Aynı tartışmayla ilgili olarak Burhan Felek sorunun ana kaynağına inmeyi tercih ederek o gün gelinen durumun nedeninin yüzyıllarca dinin devlet tarafından idare edildiği bir toplumda bu işi yürütecek ayrı bir kurum olmamasının, laikliğin kabul edilmesiyle birlikte bir sorun haline geldiğini, insanların da bu konuda aniden bir boşluğa düştüğünü söyleyerek geçmişe atıfta

[295] "Diyanet İşleri Bütçesi Komisyondan Çıktı", *Ulus Gazetesi*, 4 Ocak 1957, s. 1.
[296] "Pedagoji Cemiyeti Liselerde Din Dersi Konulmasının Aleyhinde", *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Aralık 1957, s. 3.

bulunmuş, diğer dersler nasıl okutuluyorsa din derslerinin de okutulmasının hiçbir şekilde Anayasa'ya aykırı olmayacağını ifade ettikten sonra sıkıntının burada başladığını bu dersleri okutacak nitelikli öğretmenlerin bulunmadığını söylemiştir. Liselerde verilecek derslerin diğer derslerin yanında sönük kalmaması ve gerekirse Fıkıh, Kelam seviyesinde verilmesi gerektiğini savunan Felek, bir İslamiyat Fakültesi kurulmasını teklif etmiştir.[297]

Din eğitimi konusundaki kararlılığı il bilinen Sebilürreşad'da da bu konuda yazılar yazılmış, Pedagoji Cemiyeti'nin yaptığı açıklamaya atfen Oxford gibi önemli Batı üniversitelerinde kendini göstermiş kişilerin de zamanında din dersleri aldıklarını bunun bir geri kalmışlık göstergesi olmayacağını söylemiş ve din dersi alan kendisinin de kimseden bir eksiğinin olmadığı şeklinde bir iddiada bulunmuştur.[298]

Liselerde din dersleri ile ilgili bu tartışmalar yapılmış fakat bahsi geçen uygulama bu yazıların üstünden tam 10 yıl geçtikten sonra 1967 yılında hayata geçirilebilmiştir.Önden giden basın tartışmaları ancak zihinleri meşgul edecek seviyede kalmıştır.

1960 yılına gelmeden Din eğitimi alanında yaşanan bir başka gelişme de Yüksek İslam Enstitülerinin açılması ile ilgili olmuştur. Liselerde din dersleriyle ilgili yapılan tartışmaların üzerinden 1 yıl geçmeden 1958 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe görüşmeleri sırasında bu sefer başka bir konu gündeme gelmiş ve İmam Hatip okullarından mezun olan öğrencilerin sonrasında gidecek bir eğitim kurumu bulamadıklarından şikayet edilmiştir.[299] Çünkü açılan İlahiyat

[297] Burhan Felek, "Liselerde Din Dersi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Aralık 1957, s. 3.
[298] Ali Kemal Aksüt, "Din Dersleri Münasebetiyle", *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı: 263, Şubat 1958, s. 200-201.
[299] "Diyanet İşleri Bütçesi Görüşüldü", *Ulus Gazetesi*, 28 Aralık 1958, s. 1-3.

Fakültesi genel lise mezunlarını alıyor fakat mesleki okulu kategorisindeki İmam Hatip Okulu'nun öğrencilerini almıyordu. Bu da nitelikli din adamları yetiştirmek için açılan İmam Hatip okullarının amaçlarıyla ters düşen bir görüntü arz etmekteydi. Çünkü bu amaçla bu okullara gelenler ilerisi adına ilerleyebilecekleri bir mecra bulamama sıkıntısıyla karşı karşıya kalmışlardı. 1957-58 eğitim döneminin sonuna gelindiğinde İmam Hatip okulları mezun vermeye başlamış ve mezunlar geleceğe yönelik kaygıları noktasında yalnız bırakılmışlardı. İşin ilginç yanı Türkiye Milli Eğitim Komisyonu 18 Temmuz 1959 yılında Bakanlığa bu konuyla ilgili bir rapor sunmuş, İmam Hatip Okulu mezunlarının gidecek bir okullarının olmadığını söylemiş fakat bunun çözümü olarak da bu okullara devam edenler arasında kabiliyetli görülenlerin, kendi dersleri haricinde genel liselerin müfredatına yakın olacak şekilde düzenlenen bir programla ayrıca bir programa tabi tutulmaları gerektiğini belirtmiştir. Ve bu teklifi sunarken de, İmam Hatip Okullarındaki mesleki derslerin yanında verilen sosyal ve fen derslerinin varlığını es geçmiştir.[300] Fakat bazı çevrelerde Yüksek İslam Enstitülerinin kurulmasıyla ilgili talepler gündeme getirilmeye başlanmış ve bu konuda harekete geçilmesine ön ayak olmuşlardır. 10 Haziran 1959 tarihinde mecliste kabul edilen bir yasayla Yüksek İslam Enstitülerinin kurulmasına karar verilmiş ve 19 Kasım 1959 tarihinde de İstanbul'da ilk İslam Enstitüsü 4 yıllık süreyle eğitim verecek şekilde açılmıştır.[301]

[300] Ayhan, s. 225.
[301] Gökaçtı, s. 264.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı İmparatorluğu geleneksel tabanından gelen Türk halkı yüzyıllarca din ile devletin içlem ve kaplamları belli olmaksızın birbiri içerisinde asimile olduğu bir sistemin ardından Cumhuriyet'le ve Cumhuriyet'in beraberinde getirdikleriyle karşılaşmış ve bu karşılaşmanın ortaya çıkardığı dönüşüm oldukça sancılı geçmiştir.

Daha Milli Mücadele saflarındayken temelleri atılan Cumhuriyet sistemi o günkü dayanaklarını "din" den almış, halkı Cumhuriyet'e taşıyan yollar halkın dindarlığından geçmiş ve yine halkın partisi olma söyleminde bulunan Cumhuriyet Halk Partisi aynı halkın sözcüsü olma niyetiyle siyaset sahnesine çıkmıştır. Hızla ilerleyen Cumhuriyet İnkılapları hayatın tüm işleyişine yeni bir bakış açısı getirirken bu İnkılaplardan en fazla etkilenen kurum da, Cumhuriyet öncesi hayatın her alanına etki eden "din" kurumu olmuştur. Dini referanslarla mücadeleyi kazanan ve iş başına gelen kadroların kurduğu CHP bir anda manevra değiştirmiş ve otoritesini borçlu olduğu dini otoritesine bir tehlike olarak görmeye başlamıştır. Tevhid-i Tedrisat'la başlayan süreçle birlikte yenilenmeye çalışılan din anlayışı, önce din kurumlarının yeni bir anlayışla tazelenmesi gibi bir politika olarak ortaya çıkmış olsa da zamanla bu politika dinin sadece devletten değil toplumdan da tamamen soyutlanması şekline bürünmüş ve din ve dine dair ne varsa toplumun zihninden çıkarılıp atılması gereken bir olgu gibi algılanmış ve bu algının temeline da yanlış laiklik yorumları yerleştirilmiştir.

Dinin hiçbir sahada laiklikle bağdaşmadığı kabulünden hareketle gerçekleştirilen uygulamalardan en çok etkilenen kurumlar eğitim kurumları olmuştur. Yavaş yavaş bünyelerinden çıkarılan din dersleriyle uzun yıllar hiçbir şekilde muhatap olmayan eğitim kurumları işlevini tam anlamıyla yerine getiremediği için ortaya farklı sonuçlar çıkmış ve ortaya çıkan bu sonuçlar halkın hayatını zorlaştıracak boyutlara ulaşmıştır. Halk sorunu kendi eliyle ortadan kaldırmaya çalışmış fakat bu durum da daha büyük sorunlara yol açmıştır. Okullarda din eğitimi verilmeden geçen uzun yılların ardından hem halk bu uygulamalardan bunalmış hem de devletin kontrolünden çıkan din kurumu, bu boşluklardan

yararlanan kesimlerin elinde farklı mecralara kaydırılmaya başlanmıştır. Özellikle çok partili sisteme geçiş yapılmasıyla birlikte bu bıkkınlıklar yüksek sesle daha rahat ifade edilmeye başlanmış ve dinin yanlış eller tarafından getirilmeye çalışıldığı konumdan sistemin bizzat kendisi rahatsız olmuş ve kendi içerisinde ivme kazanan bir dönüşümün içerisine girmek zorunda kalmıştır. CHP gerek değişen dünya şartları, gerekse çok partili hayatın beraberinde getirdiği rekabet ortamına ayak uydurabilmek adına , yıllardır uyguladığı "halka rağmen halk için" politikasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Yıllarca tasfiye edilen din eğitimi kurumların tekrar faaliyete geçirilmesi için çalışmalara başlanmış fakat tüm bunlar yapılırken yine de tedbir elden bırakılmamıştır. Meclisteki tartışmalar ve bu tartışmaların basın organlarına yansıyan tarafları gözden geçirildiğinde, CHP'nin kendi içinde bile bir mutabakata varamadığı ve bizzat kendi kadrosunun dahi bu dönüşümü sindiremediği görülmüştür. Dolayısıyla kararlı adımlarla atılmayan bu adımların halkı memnun etmek için yeterli olmaması durumu da kaçınılmaz olmuştur. Çünkü din eğitiminin yeniden uygulamaya geçirilişindeki amacın, halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmaktan çok, iktidarı elden bırakmamak adına olduğu görülmüştür.

Yıllarca kendi sesine kulak vermeyen CHP 'ye karşı olumsuz tepkiler geliştiren halk, demokrasi ortamının sağlanmasıyla birlikte kendine verilen hakkı kullanmış ve sorunlarına çözüm bulması ümidiyle, bir başka partiyi Demokrat Parti'yi iktidara taşımıştır. Özellikle din konusunda iddialı vaatlerle iş başına gelen DP, iktidara gelir gelmez faaliyetlerine başlamış fakat bu eğitimin meşruiyeti hakkındaki tartışmaların ardı arkası kesilmemiştir. Yapılan tartışmalar en çok vicdan hürriyeti ve laiklik prensibi bağlamında devam ettirilmiştir. Tartışmalarda en çok dikkat çeken noktalar, batıdan alınan laiklik kavramının, kaynağından alındığı

şekliyle yorumlanmayıp, tamamen radikal bir şekle büründürüldüğü, dolayısıyla din ve dine dair olan her konu karşısında dışlayıcı bir tutumun benimsendiğini gösteren söylemler olmuştur. Din eğitiminin olması gerektiğini savunan tarafların örnekler verdiği laik batı ülkelerinin laikliği yorumlayış tarzıyla tarihimizin yorumları arasında ciddi farklar olduğu dikkatten kaçmamıştır. Laiklik şemsiyesi altında yapılan din eğitimi tartışmalarında, bu fikre karşı çıkan taraflar farklı farklı görüşler beyan etmiş, kimisi derslerin mecburi olmasına itiraz ederken, kimisi ders geçmeye etki edip etmeme noktasına takılmış, kimisi de bu dersleri verecek öğretmenlerin yaşayacağı problemler açısından olayı değerlendirirken, kimisi de zaten laikliğe aykırı bulduğu bu derslerin, bireylerin gelişimine etkisi noktasında tedirginliklerini dile getirmiştir. Bir kısım kimseler de din eğitiminin olması gerektiği fakat bunun devlet eliyle değil de özel gruplar ve kuruluşlar tarafından yerine getirilmesi gereken bir görev olduğunu savunmuşlardır ki, bu görüşün temelinde de yine laik bir sistemi benimseme adına devletin dinden uzak durması anlayışı var olmuştur. Fikrin yanında duran ve benimseyen taraflar da tartışmalarda öne sürdükleri fikirlerle sürekli bu derslerin Laiklik ve Vicdan Hürriyeti ile çatışmayacağı noktasına değinmiş ve kendilerini göre gerekçelerle bu fikirleri temellendirmeye çalışmışlardır. Din eğitimi meselesi bir anda laiklik meselesi haline gelmiş, meselenin ihtiyaç boyutunun tartışılması gerekirken, tartışmalar hep bu derslerin laiklikle bağdaştırılması minvalinde yoğunlaşmıştır.

Bunun yanında bu derslerin devlet eliyle verilmesi bir yandan laik devletin dahil olmaması gereken bir alan olarak yorumlanırken, öte yandan bu derslerin yeniden uygulamaya geçirilmesi aşamasında, özellikle devletin kontrolünde olması gerektiği ihtiyacı hissedilmiş çünkü diğer türlü farklı kesimlerin eline geçen bu

derslerin kontrol dışı olmasının doğuracağı sonuçlar rejim adına daha büyük tehlikeler oluşturabilecek potansiyelde görülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

Adanalı Hadi, "Ziya Gökalp'in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Öğretim Hakkındaki Görüşleri", *A.Ü.İ.F.D.*, Cilt: XLV, Ankara, 2004

Ağaoğlu Samet , *Kuvayı Milliye Ruhu: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi,* Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1944

…… *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967

Ahmad Feroz , *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul, 1996

…… *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yay., İstanbul, 2010

Albayrak Mustafa , *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yay., Ankara, 2004

Altın Hamza , "1869 Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, Yıl: 2008, Elazığ

Akandere Osman , "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak "Dörtlü Takrir" in Amacı ve Mahiyeti", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, Yıl: 2003

Akın Abdullah , *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi (1920-1950)*, Ensar Yay., İstanbul, 2011

Akşin Sina , Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yay., Ankara, 2004

Akyol Taha , *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008

Akyüz Yahya , "Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim,* MEB. Yay., İstanbul, 1983

…… *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2010

Arı Asım , "Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim" *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt :22, Sayı: 2, Yıl: 2002, Ankara

Arslan Ali , “Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisinin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 13, Haziran, 2007

Aydemir Şevket Süreyya , İkinci Adam (1938-1950), Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975

Ayhan Halis , *Türkiye’de Din* Eğitim, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1999

Baltacı Cahit , “Türk Eğitim Sisteminin Tarihi Gelişimi”, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi İmam Hatip Liselerinin Kuruluşunun 40.Yılı Münasebetiyle Tartışmalı İlimi Toplantı*, İstanbul, 1993

Banguoğlu Tahsin , *Kendimize Geleceğiz*, Derya Yay.,İstanbul, 1984

Baydur Mithat , *Kemalizm ve Değişen Paradigma*, İlk Yay., İstanbul, 2004

Belge Murat , “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, İletişim Yay., İstanbul, 2002

Berkes Niyazi , *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, YKY Yay. İstanbul, 2002

Bilgin Beyza , *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara, 1980

…… *Türkiye’de Din Eğitimi*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1980

…… …*Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yay., Ankara, 2007

Bilim Cahit Yalçın , *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2002

Bozkurt Birgül , *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Eğitim Politikaları (1923-1950),* Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007

Cebeci Suat , "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi", *A.Ü.İ.F.D.*, Özel Sayı, Ankara, 1999

……*Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi,* Akçağ Yay. Ankara, 2005

……"İnsan Hakları ve İnanç özgürlüğü Bağlamında Din Öğretiminin Statüsü ne olmalıdır?", *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi,* Dem Yay, İstanbul, 2011

CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara, 1948

Çağatay Neşet , "Laiklik ve Din Eğitimi İlişkileri", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara , 1981

Çavdar Tevfik , *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003

Çomaklı Ş.Ertan - Koç Fatih - Yıldırım K.Emrah, "Toprak Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, No: 2, 2012 (Online)

Demirel Ahmet , "İnönü", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt: 2, İletişim Yay., İstanbul, 2002

Dikici Ali , “Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 42, Kasım 2008

Dinçer Nahit , *1913’ten Bugüne İmam Hatip Okulları Meselesi*, Yağmur Yay. İstanbul, 1974

Doğan Recai , *II. Meşrutiyet Döneminde Batıcılık Akımının Din ve Eğitim-Öğretim Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1996

…….....“II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitim-Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXVIII, Ankara, 1998

…….“Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Çalışmalar”, *Cumhuriyet’in 75.Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999

……..“Din Eğitimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi*, Cilt:1, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2009

……“Yaygın Din Eğitiminin Neliği”, *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara, 2012

Erdenir E.H. Burak, “Mustafa Kemal Atatürk ve J.J.Rousseau Düşüncelerinin Karşılaştırılması”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XIV, Sayı: 40, Mart 1998

Ergin Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, Cilt: 5, İstanbul, 1977

Ergün Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, A.Ü.D.T.C.F. Yay., Ankara, 1982

……."II. Meşrutiyet Dönemi'nde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları", *A.Ü., Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1982, Cilt: XXX

Erim Nihat, *Günlükler 1925-1979* (Haz. Ahmet Demirel), YKY Yay., İstanbul, 2005

Eroğlu Haldun , "Mustafa Kemal'in düşün dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler", A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:27-28, Mayıs-Kasım 2001

Ertan Veli - Küçük Hasan, *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi Din Müesseseleri ve Din Alimleri*, Doyuran Matbaası, İstanbul, 1976

Ertunç Ahmet Cemil , *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar Yay., İstanbul, 2011

Eskicumalı Ahmet , "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü, 1923-1946" *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 2003, Cilt:. 19(2)

Fersoy Orhan Cemal , *Bir Devre Adını Veren Başbakan ADNAN MENDERES*, Garanti Matbaası, İstanbul, 1971

Fığlalı Ethem Ruhi, "Din ve Devlet İlişkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 38, Cilt: XIII, Temmuz 1997

Genç Reşat , *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar (3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998

Giritli İsmet , "Atatürk İlkeleri ve İnkılapçılığa Dair", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 37, Cilt: XIII, Mart 1997

Goloğlu Mahmut , *Cumhuriyete Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971

Gökaçtı Mehmet Ali, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İletişim Yay., İstanbul, 2005

Gökalp Ziya , *Türkçülüğün Esasları*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1999

Gökmen Özgür , "Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nde Muhafazakar Yönelimler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık*, İletişim Yay., İstanbul, 2002

Gündüz Asım , *Hatıralarım*, Kervan Yay., İstanbul, 1973

Güneş İhsan , "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, Mart 1987

Güran Kemal , "Halk İçin Din Eğitimi", *Milli Eğitim ve Din Eğitimi*, Ankara, 1981

İğdemir Uluğ , *Sivas Kongresi Tutanakları*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1969

İhsanoğlu Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Cilt. I, Feza Yay., İstanbul, 1999

…….. Ekmeleddin İhsanoğlu, "İslam Dünyasının İlk İlahiyat Fakültesi", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu*, İstanbul, 2010

İnan Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir İzmit Konuşmaları*, T.T.K Yay., Ankara, 1982

Kafadar Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yay., Ankara, 1997

Kaplan İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yay., İstanbul, 2009

Kara İsmail, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, Dergah Yay, İstanbul, 2009

Karpat Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay.,İstanbul, 2010

Karpat Kemal,*Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2011

Kazancıgil Ali, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme,* Alfa Yay., İstanbul, 2000

Kayadibi Fahri, "Cumhuriyet Dönemi İmam-Hatiplik-Vaizlik", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, Yıl: 1999

Koç Ahmet , "Kuran Kurslarında Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Gündüz Yay.,Ankara .2012

Konyar Hürriyet, *Ulus Gazetesi*, *CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam Yay, İstanbul, 1999

Koştaş Münir, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi" *A.Ü.İ.F.D.*, Cilt: 31, Sayı: 1, 1990

Köker Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yay., İstanbul, 2000

Küçük Abdurrahman , "İlkokullarda Din Eğitimi ve Öğretimi", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara, 1981

Lewis Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Arkadaş Yay., Ankara, 2008

Manaz, Abdullah, *SİYASAL İSLAMCILIK Türkiye'de Siyasal İslamcılık*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2008

Mehmedoğlu Yurdagül, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul, 2001

Okutan Ömer, "Din Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1983

Öcal Mustafa, "Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi", *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı*, Türk Yurdu Yay., Ankara, 1999

Özalp Raşit - Ataünal Aydoğan, "Milli Eğitimde Kongreler ve Şuralar", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1983

Özbudun Ergun, *Türkiye'nin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1995

Özçelik Pınar Kaya, "Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi",*A.Ü. S.B.F. Dergisi*, Cilt: 65, Sayı: 3

Öztürk Veli, "Çok Partili Dönemde Din Eğitimi ve Öğretimi", *Cumhuriyet'in 75.Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999

Parmaksızoğlu İsmet, *Türkiye'de Din Eğitimi*, M.E.B. Yay., Ankara, 1966

Sarıbay Ali Yaşar, *Türkiye'de Modernleşme Din Ve Parti Politikası Milli Selamet Partisi Örnek Olayı*, Alan Yay. İstanbul, 1985

Selek Sabahattin, *Milli Mücadele II İstiklal Harbi*, Toker Matbaası, İstanbul, 1965

Sungu İhsan, "Tevhid-i Tedrisat", *Belleten*, Cilt: 2, Sayı: 5-6, 1938

Şeyhanlıoğlu Hüseyin, *Türk Siyasal Muhafazakarlığın Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Kadim Yay.,Ankara, 2011

Tavukçuoğlu Mustafa, "Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin İlkokul Programlarındaki Yeri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, Yıl: 1996

Timur Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Doğan Yay., Ankara, 1971

Tosun Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yay., Ankara, 2005

Tunçay Mete, "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt: 2, İletişim Yay., İstanbul, 2002

Tünay Bekir, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 7, Kasım, 1986

Türköne Mümtazer, *Siyaset*, Lotus Yay., İstanbul, 2003

Unat Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yay., Ankara, 1964

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara, 1984

Yakıt İsmail, *Atatürk ve Din*, S.D.Ü. Yay., Isparta, 1999

Yavuz Fehmi, *Din Eğitimi*, Yenigün Matbaası, Ankara, 1968

Yeğen Mesut, "Kemalizm ve Hegemonya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt: 2, İletişim Yay., İstanbul, 2002

Yücel Hasan Ali, *Türkiye'de Ortaöğretim*, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul, 1938

Zengin Zeki Salih, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876*), MEB Yay., İstanbul, 2004

……..."Osmanlıdan Cumhuriyete Mekteplerde Din Dersleri ve Programlardaki Gelişmeler", *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011

Zürcher Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2008

GAZETELER

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Dün Oluşturuldu", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1921

"Maarif Kongresi", *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1921

İsmail Hüsrev Tökin, "Türk Devletinin Laiklik Vasfı", *Ulus Gazetesi*, 5 Şubat 1947

"Chp Kurultayı Açılıyor", *Ulus Gazetesi*, 17 Kasım 1947

"C.H.P. VII. Kurultayı Dağıldı", *Ulus Gazetesi*, 5 Aralık 1947

"Layiklik ve Din Hizmetleri", *Ulus Gazetesi*, 24 Mayıs 1948

"Din Yolu ile Geri Dönemeyiz", *Ulus Gazetesi*, 5 Ocak 1949

Peyami Safa, "Anayasa ve Din Öğretimi", *Ulus Gazetesi*, 16 Ekim 1950

Nurettin Artam, “Mecburi Din Öğretimi”, *Ulus Gazetesi*, 21 Ekim 1950

“Din Dersleri Konusu Tartışmalara Yol Açtı”, *Ulus Gazetesi*, 16 Şubat 1953

“Eğitim Şurâsı Çalışmaları Sona Erdi”, *Ulus Gazetesi*, 18 Şubat 1953

Bülent Ecevit, “Kimler Ne Yapacak”, *Ulus Gazetes*i, 10 Ocak 1956

Mümtaz Faik Fenik, “Parti Divanından Sızan Haberler”, *Vatan Gazetesi*, 20 Ocak 1947

“Hükümet Programı”, *Vatan Gazetesi*, 30 Mayıs 1950

Özel Şahingiray, “Milli Eğitim Şûrasının Vardığı Acı Neticeler”, *Vatan Gazetesi*, 21 Şubat 1953

“Baş Vekil Ortaokullara Din Dersi Konulacaktır Dedi”, *Vatan Gazetesi*, 8 Ocak 1956

Ahmet Emin Yalman, “Politik Tavizler”, *Vatan Gazetesi*, 9 Ocak 1956

İhsan Ada, “Yoksa Laik Değil miyiz?”, *Vatan Gazetesi*, 9 Ocak 1956

Mustafa E. Elöve, “Din Dersleri”, *Vatan Gazetesi*, 14 Ocak 1956

Necmettin Sadak, “Nereye Gidiyoruz?”, *Akşam Gazetesi*, 21 Ocak 1947

Necmettin Sadak, “Parti Divanının Toplantıları Münasebeti ile”, *Akşam Gazetesi,* 23 Ocak 1947

“Din Terbiyesi ve Laiklik Hakkında C.H.P.’de Üç Cereyan Var”, Akşam Gazetesi, 26 Kasım 1947

“Din ve Laiklik”, *Akşam Gazetesi*, 1 Aralık 1947

"Din ve Laiklik", *Akşam Gazetesi*, 2 Aralık 1947

"C.H.P. Kurultayında En Heyecanlı Gün", *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Aralık 1947

"Okullarda Din Dersi Programı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Şubat 1949

Adnan Adıvar, "Madde 103", *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ekim 1950

Metin Toker, "Dünyanın en yaşlı talebeleri İstanbul'da", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Şubat 1949

"Dinî Tedrisata Dair Şurâ'da Tartışmalar", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Şubat 1953

Hasan Ali Yücel, "Din Dersleri",*Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Ocak 1956

Ali Fuad Başgil, "Mekteplerde Mecburi Din Dersleri Meselesi", *Zafer Gazetesi*, 30 Ekim 1950

Ali Fuad Başgil, "Mekteplerde Mecburi Din Dersi ve Vicdan Meselesi", *Zafer Gazetesi*, 5 Kasım 1950

Yeni İlkokul Programı Dün Şurâca Kabul Edildi", *Zafer Gazetesi*, 17 Şubat 1953

"Laiklik ve Vicdan Hürriyet", *Zafer Gazetesi*, 10 Ocak 1956

DERGİLER

"Tevhid-i Tedrisat-Kanunun Tarz-ı Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi Hazretleriyle Mülakat", *Sebilürreşad*, Sayı: 604, 12 Haziran 1340, Cilt:24, s. 89-90.

Yahya Afif, "Vebali Müderris Beylerin Boynuna", *Sebilürreşad,* Cilt:24, Sayı: 602, 29 Mayıs 1340

Yahya Afif, "İlahiyat Fakültesi: İlahiyat Fakültesinin Vaziyet-i İlmiyesi", *Sebilürreşad*, Cilt:24, Sayı:600, 15 Mayıs 1340

Yahya Afif, "İlahiyat Fakültesi: İlahiyat Fakültesinin Diğer Nevakıs-ı İlmiyesi", *Sebilürreşad*, Cilt: 24, Sayı: 601, 22 Mayıs 1340

"İstanbul Darülfünun'un İlgası", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu*, İstanbul 2010

"İmam Hatipsiz mi Kalıyoruz", *Sebilürreşad*, Cilt:24, Sayı 620, 9 Teşrinievvel 1340

"İmam ve Hatip Mektepleri Lağvediliyor", *Sebilürreşad*, Cilt:25, Sayı: 627, 23 Teşrinievvel 1340

"Mekteplere Konacak Din ve Ahlak Dersleri Ne Oldu?", *Sebilürreşad*, Cilt: 1, Sayı: 15, Eylül 1948,

"İslam İlahiyat Fakültesi Hakkında Diyanet Reisi Hamdi Akseki'nin Beyanatı, *Sebilürreşad*, Cilt: 1, Sayı: 9, Temmuz 1948

M.Raif Ogan, "Hasan Ali Yücel Avukatının Tuhaf Davası", *Sebilürreşad*, Cilt: 4, Sayı: 92, Aralık 1950

Mustafa Ak, "Mecburi Din Öğretimi Laikliğe Aykırı mıdır?", *Sebilürreşad*, Cilt: 4, Sayı: 89, Ekim 1950

"İmam Hatip Kurslarında İlahiyat Fakültesinde", *Sebilürreşad*, Cilt: II, Sayı: 30, Şubat 1949

A.Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Mühim Bir rapor", *Sebilürreşad*, Cilt: 5, Sayı: 103

"Nihat Erim'le Hasbihal", *Selamet Dergisi*, Sayı: 33, 2 Ocak 1948

"Tarihi Bir Rapor", *Selamet Dergisi*, Sayı: 45, 26 Mart 1948

"İmam ve Hatip Kursları Hakkında" *Selamet Dergisi*, 16 Şubat 1949

Ana Davalarımız, *Millet Mecmuas*ı, 13 Şubat 1947

Ana Davalarımız, *Millet Mecmuası*, 27 Şubat 1947

Ana Davalarımız, *Millet Mecmuası*, 20 Şubat 1947

TBMM TUTANAKLARI

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt: .I, İctima senesi 1, 1. 5. 1336

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 7, Cilt: 17, 21 Mayıs 1945

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Cilt: 3, 24 Aralık 1946

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Cilt: 20, 4 Haziran 1949

RESMİ GAZETELER

Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, Sayı: 4417, Kanun No: 3780

Resmi Gazete, 12 Kasım 1942, Sayı: 5255, Kanun No: 4305

Resmi Gazete, 7 Haziran 1943, Sayı: 5423, Kanun No: 4429

Resmi Gazete, 15 Haziran 1945, Sayı: 6032, Kanun No: 4753

ÖZET

UYANIK, Ayşe, “Cumhuriyet Dönemi Basında Din Eğitimi Tartışmaları (1945-1960), Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Recai DOĞAN, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Milli Mücadele’nin kazanılmış, ardından Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Yeni kurulan devlet her alanda yaptığı düzenlemeleri eğitim alanında da gerçekleştirmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabul edilmesiyle, birlikte din dersleri sırayla programlardan çıkarılmış ve din adamı yetiştiren müesseseler de kapanmıştır.

Uzun yıllar din eğitimi yapılmamış fakat İkinci Dünya Savaşı sonunda çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, bu derslerin tekrar programlara konulması gündeme gelmiştir. Çünkü din derslerinin olmamasının neden olduğu sorunlar önüne geçilemez bir boyuta gelmiş ve artık halk da bundan dolayı duyduğu rahatsızlığı dile getirmeye başlamıştır.

Yeniden din derslerinin uygulamaya koyulması geniş alanlarda tartışmalara neden olmuş, bu tartışmaların pek çoğu da basına yansımıştır. Yapılan tartışmaların ana çerçevesini laiklik ilkesi oluşturmuştur.

SUMMARY

UYANIK, Ayşe, “Religious Education discussions at media in Republic Period (1945-1960) Master’s Thesis, Advisor: Prof. Dr. Recai DOĞAN, Ankara University Faculty of Divinity

The national struggle was won then with Republic The New Republic of Turkey was established. The new State reformed at education area like reformed at all issues. With Unification of Education (Tevhid-i Tedrisat) the lessons of religious education were removed from syllabus one by one and the schools Which give religious education were closed.

Many years religious education wasn’t studied in schools, after the second world war with multi-party system, these lessons placed in syllabus. Because of the absence of these lessons the matters increased and public began to reflect their disturbances.

When the Religious Education started to teach in schools again, plenty of discussions started and lots of these discussions took part in media. The discussions’ main frame was formed with Principle of Laicisim.